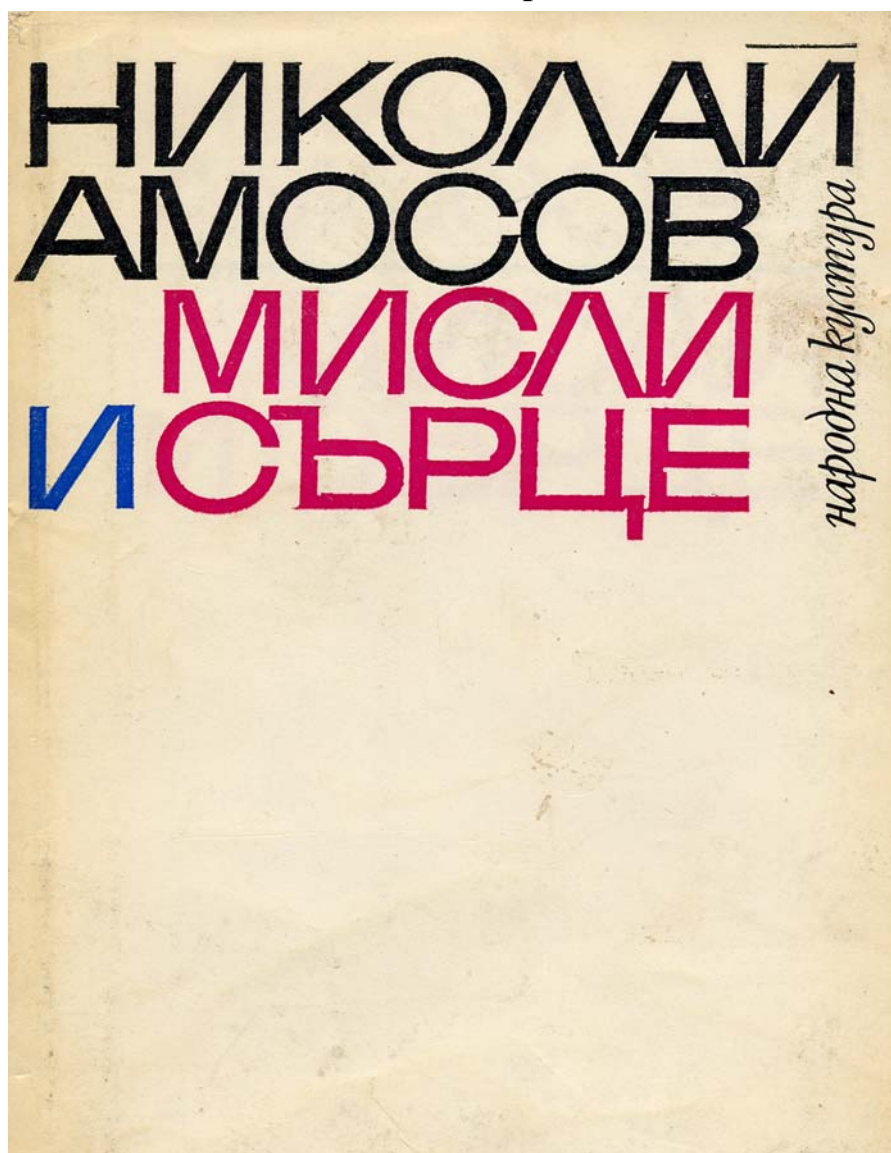

Николай Амосов
"Мисли и сърце"

ПЪРВИ ДЕН

Това е моргата. Такава безобидна малка къщичка в ъгъла на институтската градина. Светло. Ярка зеленина. Цветя. Струва ти се, че по тази пъточка минава Червената шапчица. Не. Тук носят трупове.

Аз съм доктор. Отивам на аутопсия. Вчера след операция умря едно момиченце. То имаше сложен вроден порок на сърцето и ние го оперирахме с изключване на сърцето и изкуствено кръвообращение. Това е нов метод. Вестникарите украсяват: постъпва умиращо дете, включва се машината, сърцето спира, десет-двайсет-трийсет минути героична борба, пот от челото на хирурга. Всичко е наред. Лекарят, уморен и щастлив, съобщава на разтревожените родители, че животът на детето е спасен. След две седмици

здравото момче играе футбол.

Дяволите да ги вземат... А аз отивам на аутопсия. Никой лекар не обича тази процедура — да работи в моргата. И аз не обичам. Когато всичко е ясно — пращам моите ординатори. След това те докладват резултатите на утринната конференция. Доложат — и изпишат човека. Навярно така изглежда, ако чуе човек тези сухи доклади: "При аутопсията бе намерено..." Не, не е така. Лежат тези покойници в паметта ти, цялата са я изпълнили. Трудно се диша.

Стоп. Хайде, професоре, не се опитвай да се нажаляваш. Върви и върши своята работа. Денят току-що е започнал.

Стаята е такава, както във всички морги. Някак си сива. Прозорците са уж големи, а пък не пропускат светлина. И не за това, че стъклата им до половина са замазани с рядка бяла боя. Не зная защо.

Масата е поцинкована. Бедност — би трябвало мрамор. Впрочем на покойника му е все едно. Смешно — колко трупове съм виждал, а не мога да свикна. Ето го лежи. Такова мъничко, слабичко, на голямата маса. Плитчици. Сигурно сутринта мама за последен път ги е заплела. Панделките са се смачкали. Не трябва да гледам. Не — длъжен съм. Защото смъртта — това е краят. Краят на всичко.

— Започвайте.

На просекторите¹ навярно вече им е все едно. Нали те не лекуват. А може би също чувствуват. Човек даже и в мъката си е егоист.

Стоят нашите лекари. Някои от тях вчера ми помагаха. Струва ми се, доста тъжни. Ужасно ме въбесява, когато в секционната се смеят. Тук е смъртта. Шапки долу! Впрочем всичко е условно...

На мен ми е нужно да зная: всичко ли е направено както трябва? И как е нужно да се прави подобре, за да не умират други? Или поне по-рядко да умират.

— Ръкавиците. Инструментите. Аз сам трябва да видя сърцето.

Имаше сложен вроден порок на сърцето — нарича се тетрадата на Фало. То е, когато е стеснена белодробната артерия, а в преградката между стомахчетата остава отвор. Тъмната венозна кръв се примесва към артериалната, дечицата се задъхват и посиняват дори и при малко усилие. Рядко някое доживява до юношески години.

Може, докторе, малко да се утешиш. Все едно, момиченцето щеше да умре. Майката разказваше — по цели дни седяло до прозорчето, завиждало на другите. Но много го бивало да играе на кукли. Фантазбюрка. Така че от него е могло да стане поетеса ... Или художничка ... Може би.

Два типа операции се прилагат при такива пороци: може да се разшири входът на белодробната артерия със специален инструмент при работещо сърце, на сляпо, без да се зашива отворът в преградката. Оздравяване не настъпва, но се прибавят няколко години живот и децата стават подвижни. След операцията умират петнадесет процента. Втори тип операция: сърцето се изключва с помощта на апарат "сърце—бял дроб", стомахчето широко се отваря. Отворът в

¹ Просектор — лекар-патологоанатом.

преградката се зашива с парче от шуплеста пластмаса. Входът на белодробната артерия се разширява, като се отстранява част от мускулната стена на стомахчето.

Това е много трудно. Сърцето е отворено почти цял час. По околни пътища все пак в него постъпва кръв и силно пречи да се шие. Вътре могат да бъдат повредени кръвоносните съдове, клапите. След като завършиш всичко, сърдечните съкращения са доста слаби, често възникват различни усложнения. Умират около тридесет процента.

Ето го този процент. И изобщо живот и смърт — в проценти... Все едно процент брак при отливките. А къде ще се денеш? Трябва да търсиш утешение. Все пак седемдесет момиченца от сто ще тръгнат на училище и ще се омъжат. След такава операция може.

Но не и това момиченце.

Лошо съм зашил отвора. Част от шевовете са се прорязали — краищата на отвора са били хванати много повърхностно. Но входът за белодробната артерия е добър — пръстът свободно минава. Обаче аз не се радвам. Наопаки. Щом е останала дупчица- в преградката, това е само лошо. Белият дроб се е препълнил с кръв. Оток. Смърт.

Всичко е ясно, професоре. Журналистите могат и занаят да пишат за тебе хвалебствени статии. Младите лекари гледат с възторг. А ти си закопал момичето, простете за грубата дума. Или си го "заклал", както понякога казват за хирурзите.

Няма къде да се денеш. Остава ми да хвърля скалпела на масата и поне да кажа на всички какво мисля за собствената си операция. Все пак ще ми поопекне.

Не, това е малко. Може би вече няма да правя такива операции. Наситил съм се на тези момиченца с панделки. До гуша ми е дошло от това разтакаване, което се нарича "живот". Ала все пак трябва хубаво да разгледам: как може да се наложат по-добре тези проклети шевове. Сърцето вече не се съкращава в ръцете ти. Не те залива с кръв. И панделките, които виждах вчера зад чаршафа, все едно, вече са мъртви и сега не ме плашат.

Види се, трябва ей така. И Хисовия сноп² да не засегнеш, а и по-здраво ще държи.

Сега мога да поблагодаря на просектора, на Серафима Петровна, и да си вървя.

— Да не изцапате панделките не момиченцето, моля.

Вдигам куката от вратата и веднага се озовавам в градината с младите липички. (Куката — тя е заради близките, за да не нахълтат през време на аутопсията. Винаги трябва да се мисли за хуманност. А без аутопсии не може — ще помагат да се намерят грешките, за да не се повтарят.)

Зелени липички на слънце. Мирис след нощния дъжд. Каква ирония!

Свърши тази тежка процедура. Човек винаги се стреми да отблъсне от себе си неприятното. Да го завърши по-скоро. Като че сетне му е по-леко.

² Сърдечен нерв.

Вчера не трябваше да бързам. Да беше порботил апаратът още. Нужно беше ей тук да спра, да изцеда още веднъж аортата, да изпомпам цялата кръв от раната и добре да огледам. И ако станеше нужда, отново да наложат съмнителните шевове. Да проверя добре ли лежи кръпката.

Да, но вече бяха минали четиридесет минути след започването на изкуственото кръвообращение. Апаратът разрушава еритроцитите. Всяка минута в тъканите се натрупват вредните продукти на об-мяната. Сърцето след това работи, лошо. На аутопсиите виждаш прекрасни кръпки — но каква полза!

И после — това личице, което поглеждаше изпод чаршафа... Този страх, който бавно ме изпълва цял и расте, расте всяка минута. Няма да се събуди! Сърцето няма да заработи! А майката и бащата ходят пред сградата напред-назад, на-зад-напред. Видях ги през прозореца, когато се миех. Свършвай! Струва ми се, добре.

И все пак тъкмо тук трябваше да спра. Да проверя. Да повторя шевовете. Какво ще дрънкам сега!

Отивам в експерименталната лаборатория. В дневната програма има още едно малко "прозорче" до операцията. Още повече, че нямам никакво желание да оперирам.

Лабораторията — това е моята любов. Последната ми любов. От много неща се увличах в живота: от поезията, жените, хирургията, автомобила, внучката. Сега, когато животът ми отива към своя край, иска ми се едно: да разбера що е човек, човечество. И какво трябва да правя аз, другите хора — млади и стари, в нашия век, когато всичко така бясно се е устремило напред. Човечеството ми се струва като някакъв приказен титан, устремен нагоре, но с окови на краката. Ето че е готов да падне и да изчезне, да изгори. Това може да стане ей сега, всеки миг. Като в тежък сън — иска ми се да извикам, да спра някого. А кого? И как?

Впрочем лабораторията има по-скромни цели. Трябва да се направи така, че болните да умират по-рядко. Засега това.

Директорът на института ни построи малка къщичка и ни отдели щат. Можем да започваме работа. Вече има работилница, няколко инженери и техници, физиолози и лаборанти. Това още не е колектив, но аз се надявам на тяхната младост.

Сега най-много от всичко ме занимава машината — апаратът за изкуствено кръвообращение — АИК. Трябва да се направи така, че при оперирането да не се бърза и апаратът да не разрушава кръвта. Проблем №1 е хемолизата. Когато се разрушават еритроцитите, хемоглобинът влиза в плазмата и я оцветява в червен цвят. И колкото и да е странно това, става отровен за сърцето, за бъбреците.

Петя, Миша и Олег създадоха нашата машина още преди две години — едни от първите в Съветския съюз. Петя и Миша са момчета от завода, ентузиаста. Били са шлосери, сега вече са станали инженери. Олег е лекар. Докато правехме прости операции, машината много ни харесваше. Струваше ни се най-добрата в света, защото за напълването ѝ са необходими само

750 кубически сантиметра кръв, а в чужбина за подобна машина — три-четири литра. Ние безсъвестно се хвалехме с това.

Скоро се разочаровахме. Хемолизата! Не може да се изключи сърцето за повече от 30—40 минути. Сега това ни е малко. И аз искам от физиолозите, инженерите и механиците да намерят причината за хемолизата и да я отстранят, но да остане малкият обем кръв. Всички се трепят над това, но засега безуспешно.

В лабораторията постъпи нов инженер — Володя Томасов. Той още не е инженер, а студент, но приет за инженер. Надяваме се на него. Момъкът е минал от института по автоматика на по-низ-ша длъжност — в медицината. Може да се каже, крачнал е в неизвестното. Много ми допадат такива момчета: стегнати, остри, независими.¹

И ето, седим ние с него в лабораторията за изкуствено кръвообращение.

— Владимир Иванович, искам да чуя резултатите от вашето първо разузнаване в проблема за хемолизата.

— Много бързате, Михаил Иванович. Още нищо определено не мога да ви кажа.

— Вие нямате време. Кажете, каквото можете.

— Мисля, че хемолизата става, когато в тръбичките на помпата и всички съединителни маркучи възниква турбулентност³. Ние трябва да изследваме условията на движение на течността в машината. Освен това възможно е еритроцитите да се стриват в тръбичката на помпата от самите колелца. Необходимо е между стените да остане прослойка от кръв.

— Има американски трудове (аз самият съм ги чел), които доказват, че пълно или непълно сплескване на тръбичката не се отразява на хемолизата.

— И какво от това? Какви ли трудове няма! Аз мисля, че това трябва да се провери. И после, знаете ли, цялата постановка на опитите в нашата лаборатория за нищо не я бива! Измеренията не са точни, постоянство на условията не се съблюдава, лаборантите не умеят да си служат с измерителната апаратура!

— Да?

— Да! И ако искате да вършите сериозна работа, отначало ми разрешете да въведа ред в методиките на постановката на опитите. За да получаваме цифри, на които можем да вярваме, и да сравняваме.

Това изказване ме учуди. Физиолозите правят опити, биохимиците определят хемолизата и вършат всякакви други анализи. Досега всичко беше правилно, а на него не му харесва.

Мисля. Трябва и политика да се прави. Завеждащият лабораторията, Виктор Петрович, макар също млад, но е кандидат. Момичетата — Ала, Надя, Мила, Света — работят при нас вече няколко години, понесоха цялата тежест от експерименталната проверка на първия модел на машината, те я обслужват и при операциите. Всички са надеждни хора. А сега вземи, че им кажи: "Вървете по дяволите, новият инженер, не, още студент, ще ви командува и учи как се

³ Турбулентност — появяване на вихрено движение в потока на течността при големи скорости.

правят опити и анализи."

И изведнъж чувам вик:

— А-а-а ...

Какво е това? Погледнах през прозореца. До моргата стои автомобил с ковчеже и венци. Една жена падна върху ковчегата. Майката!

— А-а-а...

Небето потъмня. Всичко замря. Дори дърветата като че се наведоха.

В гърдите ми нещо се скъса.

По дяволите всички апарати, по дяволите проблемът за хемолизата! Не мога повече да понасям това!

Трябва по-скоро да се махна. Да избягам от това място. Да се скрия в кабинета си. Да затворя прозорците.

— Трябва да вървя, Володя. Предайте на Виктор Петрович, че съм предложил да се уреди методиката на експериментите. Ако се съмнява, нека се отбие при мен в клиниката.

Минавам през двете стаи на лабораторията. Всички седят наежени и се стесняват да ме гледат. И правилно.

Вървя през градината, като се мъча да не тичам. От моргата се чуват нови викове. Просто чудно е как се чува. Болните си отиват от градината в стаите. И те се срамуват да ме гледат. Как след това ще се решат на операция?

Пред стълбището стоят и седят майките на децата, настанени в клиниката. Те също слушат. И сигурно дори знаят кой вика. Те всички се познават помежду си, другари по нещастие. Минавам покрай тях като пред строй. В душата си крещя: "Вземайте си децата, нима не виждате, че не мога!"

Добрах се до кабинета. Но и тук се чува онази нещастница. Трябва да седна и спокойно да помисля. Ако може спокойно ...

Не, не може. Чуване на вратата — и тутакси се втурва една жена. Очите ѝ са безумни.

- Михаил Иванович, посъветвайте ме, какво да правя? Страхувам се от операцията! Втори път! Та тя няма да я издържи ...

Пак. Какво, да не съм бог? Какво да ти кажа? Много е вероятно и да не издържи. А аз длъжен ли съм да издържа?

Познавам тази жена. Тя е още млада и навярно даже красива. Сега тя е страшна. Мъжът ѝ е възрастен човек със срамежливо меко лице. Една дъщеря, Мая, на дванадесет години, високо, нестройно, приятно момиче. Преди три месеца моята помощничка Мария Василевна преряза Боталовия му проток⁴. Това е найпростата от всички операции при вродените пороци. В нашата клиника са направени повече от сто и умря само един болен. Много пъти ми се обаждяха по телефона различни познати и ме молеха за момичето — да не оставям операцията на младите лекари. Тези молби ме дразнят. Та нали младите все трябва да оперират някого.

Операцията мина нормално. Протокът беше защит с помощта на

⁴ Незарастване на Боталовия проток — вроден порок на сърцето, при който остава съобщение между белодробната артерия и аортата, съществуващо у плода.

специален апарат, наскоро изработен в Москва, със скобки от най-тънка танталова тел.

Родителите бяха радостни. Впрочем не е това точната дума. Но аз не искам да търся други.

Обаче още през първите дни започнаха неприятности, на които не придадох значение. Имаше много други, по-тежко болни.

Отначало помислихме — ателектаза⁵ на някой белодробен дял. Това се получава, когато делът се затъмнява вследствие запушване на бройха с храчки и просмукване на въздух от алвеолите. Храчките изтеглихме чрез вкарване на тръбичка в дихателните пътища. Затъмнението не изчезваше. Образува се кухина в дроба — абсцес. Със спринцовка изтеглихме гноята. Състоянието на Мая не внушаваше опасения. Повтаряхме пункциите, давахме различни лекарства и след три седмици абсцесът изчезна. Затъмнението почти се пръсна и пуснахме момиченцето в къщи.

Но още на другия ден дотича майката със страшни очи: момичето имало кръвохрак. Прегледахме го на рентген — нищо особено. Анализите на кръвта — добри. Никакви оплаквания. Успокоихме ги: нищо, след белодробните абсцеси се случва — понякога се скъсва малък кръвоносен съд в бройха. Ще мине.

Не мина.

Преди три дни докараха момичето в клиниката. Бяха му се появили много силни белодробни кръвотечения. През последната нощ това се повтори два пъти. Хемоглобинът беше спаднал до петдесет процента. Лично я гледах на рентгена: вижда се доста голямо затъмнение в границата на върха на левия бял дроб, сливащо се със сянката на сърцето и аортата. Струва ми се, че кърви белият дроб. Възможно е абсцесът да не е зараснал и от възпалителния процес е разрушена стеничката на някоя голяма артерия. Може би даже на аортата? Ако се съди по темповете на зачестилите и засилени кръвотечения, това неизбежно и много скоро ще умори момичето. Изходът е само един — да оперираме, и колкото по-скоро, толкова по-добре.

Операцията беше предложена още онзи ден. Родителите не се съгласиха. И вчера — също.

Ето сега майката е тук. Бащата, знам това, седи под прозореца на стаята.

Трудно ми е да я гледам.

— На вашата Маечка трябва да се направи операция. Иначе тя ще свърши сигурно в най-близките дни. Трябва да се съгласите. Опасност? Да, опасно е. А така — безнадеждно.

Ридае.

— Ах, защо на нашите глави това нещастие?!... Защо вие лично не я оперирахте?!

— Същото щеше да бъде. Операцията е направена добре. Ние не можем да предвидим и да отстраним всички следоперационни усложнения.

Шаблонни, сухи думи. И лицето ми е мрачно и сухо. Искане ми се да я

⁵ Ателектаза - сплескване на белодробните алвеоли (дихателни мехурчета), които нормално са издути поради намиращия се в тях въздух.

утеша, да избърша сълзите ѝ. Или да поплача заедно с нея. Но аз не мога да си позволя това. Много ми е лошо.

— Михаил Иванович! Спасете дъщеря ми, спасете Маечка! Само на вас вярваме... На вашите златни ръце... Моля ви...

Няма защо да ме моли. Аз и без това се канех лично да оперирам. Обещавам ѝ. Благодари. Най-после си тръгва, прегърбена и тътреща крака. На вратата се спира, обръща се, гледа.

— Извинете ме... Моля ви се... направете я добре...

"Моля ви се." Боже мой! Но какво да правя? Как да нося тази цялата човешка мъка? Операцията на това момиче ще бъде много опасна. Мая може да умре на масата... И какво ще кажа тогава на майката? Защото непременно ще бъде виновен. Няма случай един лекар някъде, в нещо да не направи поне малка грешка, достатъчна, за да умре тежко болният. Ще дигам след това рамене. Жалко бръщолевене на оправдателни думи, произнесени със сериозен, уверен вид.

А най-важното, че на мен това съвсем не ми е нужно. Не ми е нужна и тази, и други подобни операции нито заради пари, нито заради слава, даже за собствено, вътрешно самоиздигане и щеславие. Сит съм до гуша на това. Да, но какво да се прави? Да оперира Мария Василевна? Тя е добър хирург и типични операции прави май че по-добре и от мен. Ала тук всичко ще е сложно и заплетено. И после: ако момичето умре при нея — това е едно, а при мен — друго. За майката е друго. Тя винаги ще си мисли: "Ако беше направил операцията самият професор, Маечка може би щеше да е жива..."

Освен това ти завеждаш клиниката, драги. Ти си длъжен да правиш всичко най-опасно. Докато не почувствуващ, че помощниците ти го правят по-добре от теб.

Няма изход.

А може и съвсем да не я оперирам? Е, ще умре. От болестта си ще умре, не от мен. Стига само да изразя и най-малко съмнение, и родителите веднага ще се откажат. Всичко ще бъде в ред. Сами се отказаха!

Но после ще теглят. Все едно, ще теглят. Отказахме се — умря — "ах, защо?". Съгласихме се — умря — "не трябваше да се съгласяваме... може би щеше да мине..."

А аз зная, че няма да мине. Само операцията може да я спаси. Какъв е рискът? Мисля, петнадесет процента. Пак проценти. Като при счетоводство. Няма какво да правя. Трябва да кажа да вземат момичето в операционната.

А през това време аз ще се отбия в стаите. На третия етаж — там лежат добри дечица. Те са вече вън от опасност и аз никак не съм им потребен. Но те ми са потребни. Тъкмо сега, преди да отида на тази операция.

Дълъг коридор. Не много широк, не много све- тъл. Няколко сестрински масички до стените. По средата — отвор, с прозорци и балкон, там е на- шата столова. Сега тук играят децата. Едни вече са оперирани и скоро ще си отидат в къщи, други са още на изследване. ,

Обикновени на вид деца. Ето две момченца се занимават с автомобил. Стара кола, без колелета, видяла много детски ръце. В другия ъгъл играят на

болница. Спрях се до сестринската масичка уж по работа. Три момиченца седят на пода. Те имат кукли. Разговарят:

На тебе трябва да ти направят сондиране. Никак не боли, ти се не бой, не плачи. Когато ти правят първата инжекция, ти стисни много здраво очите си и повтаряй: "Не ме боли, не ме боли..." Това е! Маша, дай ми сондата.

Маша е на пет години. Тя е още "непросветена", не знае какво е сонда. Надя се възмушава:

— Ти не можеш да бъдеш доктор. Даже и санитарката знае това. Ще държиш краката на болната и ще гледаш. Соня, включвай рентгена!

Нещо правят с куклата. Удивително е как децата умеят да фантазират! С няколко парцалчета и тресчици те могат да играят цели пиеси. С възрастта тази способност се загубва.

Приближава се седемгодишният Миша. Както ми разправяха, той представя... мен. Миша е опитен човек, минал е през най-различни изследвания, операция с изключване на сърцето, многобройни следоперационни усложнения. Сега вече ходи, само че още малко нещо е изкривен на една страна. Той е грубоват.

— Надке, не го правиш както трябва! Когато сондираш, трябва да бъде тъмно. Нужно е да се завреш под кревата. Дайте вашето момиченце, а сам ще...

— Не пипай! Ние сами! Върви си прави твои операции! Ти вече сръза куклите на Манечка и Вера, сега те са умрели. Маня все още плаче, майка ѝ е бедна, не може да ѝ купи друга...

Надя говори като картечница. Миша се нарани да докопа косата ѝ, вече бе вдигнал ръка, но навреме се опомни — още го боли.

Нека се бият. Много е приятно, когато децата започват да палуват след операция. Наистина после се налага да ги умиряваш. Има такива, които обръщат всичко с краката нагоре.

А ето това момченце не играе. То е клекнало до стената и-само гледа с тъжни очи другите деца. То е посиняло, има тетрадата на Фало. Ще се прави сложна и рискована операция. Няма да го разгледам. Не бива да се свързвам с децата преди операцията, по-хубаво е да се държа настрана. При визитация в понеделник аз само им гледам гърдите и слушам сърцето. Старая се да не се вирам в лицето. Виж, след операцията е друго нещо. Тогава можеш да ги обичаш без всякаква опасност.

Вървя по-нататък. Краят на коридора с няколкото стаи е преграден със стъклена преграда. Това е следоперационният пост.

Тук властвува Мария Дмитриевна. Тя е само сестра, но на нея се крепи цялото това ъгълче. На тридесет години е, слаба, строга, сдържана, дори рязка. Никакво лигавене с децата и прекалено много любов.

Тук трудно се работи. В две стаи лежат шест до осем деца през първите дни след операцията. Щом състоянието им се подобри, преместват ги в общите стаи. Поради това тук няма леко болни. Работят две сестри и една болногледачка. За ден те извършват маса сложни процедури, инжекции, преливания на кръв. Освен това вентузи, клизми, промивка на стомаха, обръщания, разтривки, прахове, хранене, откарване в рентгена и превързочната.

При това са деца. Те плачат, трябва да ги предумват.

Днес тук е относително тихо. Обхождам всички болни, здрависвам се, разговарям. И естествено гледам температурните листове, анализите, назначенията. Приятно ми е това обхождане. Всички деца са в ред.

Някъде в подсъзнанието през цялото време се въртят мисли за операцията, за Маечка. И страх. Пъдя ги. Ще има време.

Засега — ей тези деца.

Володя е на четири години. Когато се приближавам, той се преструва, че спи. Очите му са затворени, но клепачите лекичко потрепват. Той винаги се преструва на заспал, когато се приближават лекари. Усвоил е защитна реакция — когато детето спи, гледат да не го тревожат. Той се надява по този начин да се отърве от инжекциите.

— Володенка, отвори очички, ти не спиш! Никакъв отговор.

— Хайде, отвори ги де. Сега няма да има инжекции. Аз мисля да махна всички инжекции.

Клепачите внимателно се повдигат. Вижда — всичко е спокойно, в ръцете ми няма даже слушалка. И Мария Дмитриевна не е до мен. Събуди се напълно. Усмива се, протяга ръка, за да се здрависаме.

— Ще премахнеш ли инжекциите, наистина?

— Ще ги премахна, само че сигурно утре.

Недоволен е.

Всички деца са приятни. Чувствата към тях са от чисто биологично естество. Когато вземеш на ръце едно дете, изпитваш усещане, което не може да се определи с думи. Кой знае защо, и досега не са измислени думи.

Но особено мили са онези деца, които са изстрадани. И не само на родителите, а и на хирурзите. Те стават близки — в тях е вложена частица от твоята душа.

Този Володя бе опериран преди четири дни с изкуствено кръвообращение. Той имаше отвор в преградката между стомахчетата с доста големи вторични изменения в белия дроб.

Отворихме гръдната кухина, разрязахме перикарда⁶. Още по това време сърцето започна да дава прекъсвания — аритмия. Взехме да бързаме. Подготовката за включване на машината още не беше завършена, когато се появи фибриляция — безредно подскачане на сърцето вместо съкращения. Загубих ума и дума. Такова момче! Масаж на сърцето. Не помага. Тогава със страшна бързина беше вкарано маркуче в дясното предсърдие и металическа канюла в бедрената артерия. Машината е готова. Пускайте! Стана ми по-леко. Мога да си поема дъх.

Самата операция не беше особено трудна. Отворът в преградката бе защитен без кръпка. Зашихме стената на стомахчето. Спряхме машината. Сърцето заработи добре. Но през цялото време ме мъчеше въпросът — не загина ли мозъкът? В суматохата никой не можеше да каже колко време беше минало от момента на прекратяване масажа до пускането на машината. Ако са повече от

⁶ Перикард — външната обвивка на сърцето.

пет минути — мозъкът е загинал. Зениците бяха разширени — лош признак. Наистина те скоро се свиха. Операцията бе завършена в пълно мълчание.

Дмитрий Алексеевич, анестезиологът, и неговата помощничка — сестрата, вкараха различни лечебни средства, за да докарат до нормата всички показатели на кръвта. Това се удаде. Но момчето не се събуждаше. Три часа ние всички седяхме над него. Сърцето работи добре. Диша, устните са розови. Но не се събужда. Губехме вече надежда. Отидох да запуша. Да потъгувам. И изведнъж в кабинета ми буквално се втурна Тамара, сестрата-анестезиолог.

— Михаил Иванович! Отвори очи!

Бегом се спускам в следнаркозната. Да, действително — гледа! Наистина погледът е още безсмислен и очичките сънни.

— Володя, Володя, скъпи мой!

Обръща глава. Ух! Мога да си вървя. Там, долу, майката сигурно съвсем се е измъчила. Всичко е добре, засега е добре. Слава богу, събуди се!

Сега майката седи до Володя. Тя вече е напълно спокойна. Операцията е минала добре, син ѝ се усмихва, яде, спи — като че всички страхове са вече отминали. Тя е щастлива. Очите ѝ светят.

Клетите майки, колко често излиза лъжливо това благополучие през първите дни след операцията! Неиде дълбоко в малкото телце може би бавно се натрупват вражески сили, за да се нахвърлят върху него някоя нощ. За няколко часа, не — понякога минути, всичко може да стане на пух и прах. Може би той лошо изкашлюва храчките и някъде дълбоко в белия дроб зрее пневмонично огнище. Или на повърхността на вшитата в сърцето кръпка бавно расте тромб, за да се откъсне в даден момент и да запуши важна артерия на мозъка. Много опасности дебнат малките пациенти. За да ги забележи, Мария Дмитриевна всеки час мери кръвното налягане и взема кръв за анализа. За същото лекарката Нина Николаевна по няколко пъти пре-слушва белия им дроб и — почти ежедневно — ги преглежда на рентгена.

— Михаил Иванович! Нали всичко е вече добре? Опасност няма? Колко съм ви благодарна.

— Опасност още има, но тя намалява всеки ден. А ще ми благодарите после, когато поведете Володя към къщи.

Ето друг малчуган, също Вова. Операцията мина вчера. Той още е в тежко състояние. Лежи отпуснат, очите му са полузатворени, в ъгъла на устата има ръждива ивица — изглежда, наскоро е повръщал. Във вената на ръката му непрекъснато преливат на-капки ту солена физиологически разтвор, ту плазма, ту кръв. В носа му са вкарани две тръбички, по които тече кислород. Пикочта изтича с катетър. От ръката му не свалят маншетата на тонометъра за измерване на кръвното налягане. След всеки три часа му правят някакви инжекции. Майка му, колхозничка, гледа всичко това с ужас. Всяка инжекция се отразява болезнено в собственото ѝ тяло и тя неволно протяга ръце, за да хване сестрата. През цялото време сълзите ѝ текат. Тя така е парализирана от страха и необикновената обстановка, че малко полза има от нея. Повече вреда. Мария Дмитриевна моли да я извадим от стаята.

Но днес не мога да направя това. Образът на Маечка и нейната майка

стоят пред мен. Нека тази мама гледа своя Вова. Мисля, че утре — в други ден тя ще смогне да се успокои. При момчето няма нищо страшно и, надявам се, няма да има. За това говорят всички ежечасни вписвания в листа, всички анализи. А и операцията му бе направена добре и радикално. Всичко ще се нареди добре!

Ще отида да видя и Леночка. Тя лежи в друга стая заедно с две жени. Лена е живяла седем години от раждането си и седем дни след операцията. Може би това беше нейното второ рождение, защото смъртта вече стоеше зад гърба ѝ. Не ми се ще да си спомням тази трудна борба, когато се явиха кошмарни усложнения. Ужас и отчаяние ме обземаха няколко пъти и аз грубо, непозволено ругаех моите помощници, макар те никак да не бяха виновни или съвсем мънищко виновни. Сега всичко е минало. Почти всичко. Едва ли нещо опасно може да се трупне, щом на осмия ден бсичко, просто всичко е добре.

Присядам до нея на кревата. Искане ми се да докосна това момиченце, да го помилвам, да чуя гласа му.

— Е, как си, Леночка? Как спа?

Тя повдига своите огромни мигли и под тях се разкриват големи сини-сини очи.

— До-бре... — проточва тя и се усмихва дори малко кокетно. Ах ти, прелест моя!

— Днес вече нищо-нищичко не ми инжектират и аз минавам в шеста стая. Само че татко трябва да си замине ...

Тя хубаво е измита и грижливо сресана. Две дебели плитки стърчат встрани. На тях има бели капронови панделки.

(Кой ли сплита сега онова момиченце, преди да го поставят в ковчега? Сигурно майката няма сили да направи това... Добре. Стига.)

А да сплетат Лена навярно са идвали девойките от лабораторията. При нас има млади лаборант-ки и те идват понякога да се грижат за своите любимци. Защото таткото едва ли би могъл да я сплете така хубаво, а сестрите имат време да се грижат за здравето на своите подопечни, но не и за красотата.

Таткото на Лена е техник. В къщи имат малко дете и майката може да дойде само за два дни. Впрочем нашите сестри уважават татковците. Казват, че те са по-разумни и по-малко се поддават на паника. Ето този татко е поправил котлоните, инхалатора, помпата. Помага във всичко.

Труден проблем е това — майките и бащите. При възрастните в следоперационната стая никого не пускат, за "да не внасят инфекция", както казваме ние, медиците. А при децата седят родителите, макар инфекцията тук да е по-страшна. Това е отстъпка на жалостта. Не бива, просто е невъзможно да откажеш на майката или бащата, когато тяхното дете се намира между живота и смъртта. Езикът ти не се обръща. Някои наистина помагат на сестрите и болногледачките: ще вдигнат болното, ще го преместят, ще го нахранят. Възмалко ни е персоналът и повече ръце винаги са от полза. Но повечето от родителите пречат. За да се грижиш за болния, трябва да умееш. Освен това нужни са и здрави нерви. Или поне навик. Случват се истерични и просто лоши хора. На тях все им се струва, че сестрите и лекарите са недобросъвестни,

лениви, жестоки. Че те едва ли не са полудели от желание да уморят децата им. Такива се налага да изпъждаме, без да обръщаме внимание на заканите, че ще се оплачат. Впрочем оплакват се изключително рядко. Сигурно след това всеки спокойно обмисля всичко и се засрамва. Премного очевидна е самоотвержената работа.

Има и нахални. Те стигат до болните с всички средства: минават през черния вход, носят си свои престилки. Подозираме, че една стара болногледачка в пропуската взема за това рушвети.

Слушай, приятелю, стига си се занимавал с празни работи. Необходимо е да вървиш да вършиш главното. Леночка и Володя са съвсем добре. Вовка също ще живее. Тъй че все пак имаш вече някакво оправдание пред бога или пред себе си — все едно.

Отивам в операционната. Никакви протакания повече. Всичко в мен е напрегнато. Чувствата са се свили в една топчица и са се скрили някъде в тъгълчетата на моето "аз". Яснота. Черно и бяло.

Преобличане. Очилата. Маската. При входа има дребни безредия, но трябва да мълча. Не бива да пиляя спокойствието си. За това ще има достатъчно поводи.

Момиченцето вече е в операционната. Вече е вкарана тръбичката в трахеята, включен е наркозният апарат. То спи. Асистентите — Мария Василевна, Пьотр Александрович и Володя, са облечени и покриват операционното поле със стерилни чаршафи.

Сега ще започнат. Операционната сестра Марина — строга, красива, тънка — стои, поставила ръце на масичката. При нея всичко е готово. И там, в душата — също.

В предоперационната мия ръцете си. Без думи и почти без мисли. Някъде в подсъзнанието вече всичко е обмислено вчера, тая сутрин, току-що, докато бях в стаята. Една четка, втора.

Влизам в операционната. Мълчаливо ми подават салфетка, после спирт. Облича се престилката.

— Оправете светлината. Никога няма да поставите лампата както трябва преди операцията!

Стоп. Не бива да се заяждам. Все едно, и следния път пак няма да я поставят. Да вървят по дяволите.

Болната лежи на дясната си страна. Белегът от първата операция вече е изрязан и сега се поставят клеми на малките кръвотечащи съдове. Движенията на Мария Василевна са отмерени и точни. Тя е самото спокойствие и деловитост. Но това е измама — тя силно нервничи и когато сама оперира, често мърмори. Всичко това се долавя и мисли някъде с крайчеца на мозъка. Марина подава инструментите в ръката на хирурга с леко щракане, като без думи се досеща какво е необходимо. Много е опитна и отдавна работи с мен. Отлична сестра. Не — помощничка.

Ръкавиците. Спирт. Заставам на своето място. Разсичам междуребрните мускули и попадам в плевралната кухина. Тя е залепена със сраствания. Белият

дроб е сраснал с гръдната стена, това е естествено след операция. Срастванията са плътни с пръст не могат да се разкъсат, налага се да се разсичат със скалпел или с ножица. Кръвотече, трябва да се коагулира или просто да се изгори с електрически ток от апарата за диатермия. Лек дим и миризма на печено.

Всичко вършиш почти автоматично. Виждаш операционното поле, белия дроб, в главата ти има план с разни варианти и той се изпълнява етап след етап с прости привични движения. Управляването на ръцете — тъкмо това са мислите при операцията. Движение, поглед, мигновена оценка на резултата, завършване на ново движение. Целият свят е изключен. Можеш да престоиш шест часа и да не почувствуващ, че имаш крака. Естествено, когато е трудно. Ако е просто — то е обикновена работа, почти като на шлосера. Сега е трудно. Поточно — ще бъде трудно.

Щом горният дял на белия дроб се отдели от гръдната стена, тутакси стана ясно, че уплътнението, прилично на тумор, е разположено в съдовете, които излизат от сърцето: върху дъгата на аортата и върху белодробната артерия. Дробът е само споен с него и макар неговата тъкан да е уплътнена, причината за кръвотечението е там, в големите съдове. Като натиснеш буцата, тя пулсира под пръстите.

Аневризма⁷! Аневризма на аортата!

Картината на болестта веднага стана ясна. След операцията се е образувал абсцес на белия дроб и възпалителният процес е разрушил изменената стена на аортата около Боталовия проток. Сформирала се е кухина, която се съединява с аортата — аневризма. Наскоро тя се е отворила с тесен проход в един бронх и през него периодически постъпва кръв. Всяко следващо кръвотечение може да се окаже последно.

Всичко е много ясно и всичко е много лошо. Много по-лошо, отколкото очаквах. В аортата — отвор. В белия дроб — абсцес. Кухината на аневризмата обхваща и част от дъгата на аортата. Всичко това е заобиколено от дебел пласт сраствания, здрави като хрущял. Освен това — възпалена белодробна тъкан.

Ръцете ми автоматично продължават да работят — отделят срастванията, като все повече се приближават до аневризмата. Но в главата ми е една мисъл — какво да правя? При работа има по-малко страх и аз като че ли още не осъзнавам цялата опасност на положението.

Трябва да спра. Да измия ръцете си — това е почивка, за да мислиш.

И така, има две възможности.

Първо — да зашия и да си отида. Засега още е възможно отстъпление.

Картина: майката дотичва: "Всичко благополучно ли е? Ще живее ли Маечка?" Уви — не. Ще умре и навярно скоро. Нищо не може да се направи. По-точно, би могло да се направи, но е доста опасно. Можеше да умре на масата. А така? Мълчание. Имаше ли шансове за спасение? Да, имаше, твърде малко. Аз се побоях да ги използвам. Тогава защо се заловихте да оперирате? Какво да правим сега? Да я откараме в Москва? Не, не може. Ще умре в

⁷ Аневризма — разширение на артерия в резултат на изменения в нейните стени или на мястото на предишно нараняване.

самолета.

Пауза. Поглед.

После се е събудила в стаята. Бледно личице. . Очите, пълни с надежда. Малко по-късно: кашлица, кръв. Много кръв. Отново поглед: недоумение — че как така? Ами операцията?... Трябва да изляза от стаята. Професорът не е длъжен да седи сам при всеки болен. Добрите ординатори ще направят всичко, което е необходимо. Още повече, когато няма какво да се прави освен преливане на кръв. Знаех ли? Да. И се изплаших, че ще кажат "закла го"? Не. Моргата, погребението, погледът на майката? Да... Тогава пръждосвай се по...

Второ: да опитам. Да освободя аортата по-горе и по-долу от аневризмата. Колкото може по-близо. И белодробната артерия. И част от белия дроб. После да прищипна аортата с клемата и бързо да отстраня аневризмата с част от белия дроб. Отвора на аортата да зашия. Но аортата може да се прищипне само за десет минути, и то при условие, че кръвоносните съдове към главата ще останат над клемата. Ако е повече, че загине гръбначният мозък. Малко време е това. Но дупката в аортата може да се запуши с пръст, да се освободи прищипването, да почакаме, докато мозъкът се промие с артериална кръв, и отново да се прищипнат кръвоносните съдове. Така може няколко пъти. Има опит от миналото, сполучлив. Но тук има сраствания, възпаления. Ще успее ли да зашия отвора в аортата? Ако не? Тогава край на всичко.

Отново майката. Няма нужда от думи. Ужас в очите. "Умря!" Да. Не можах. Аневризма. Сраствания. Тъканите са изменени. Скъсах се. Кръвотечение... "О-о-о... умряла..."

А може би да успее? Тогава, както днес, ще вляза в стаята: "Е, как си, момиченце? Милото ми..."

Трети изход няма. Да превържа броиха? Възпалението в дроба бързо ще прогресира и то ще мре също така бързо.

Само две възможности. Само две.

Трудно е да се избере. Ще поработим още. Може малко да се поотложи решението. Ако не успее да освободя аортата и да запазя артериите, които водят за главата, тогава от само себе си ще се реши: невъзможно.

Но това се удаде. Почти се удаде. Отворих пери-кардиалната празнина, освободих възходящата аорта и слизайки надолу по нея, стигнах до важни кръвоносни съдове. Направих под аортата канал и прокарах шнурче. Това беше най-трудното. Отделих аортата по-ниско от аневризмата. Същото и с белодробната артерия. Всичко това много бавно. Операцията продължаваше вече три часа. Не забелязвам това. Анестезиологът мълчи — значи, всичко е добре. Освен това виждам как работи сърцето. Пълна тишина. Трябва да пазя нервите си занапред. Макар че има поводи за кавга: Пьотр Александрович асистира не много добре. Рядко ми помага и не е свикнал. Затова другите двама са на висота.

През цялото време се прелива кръв. Брои се и се възстановява всяка капка, загубена по марлените тампони или салфетки.

— Дмитрий Алексеевич, погрижете се да изпратят на станцията за още кръв. Ако се реша, ще има голяма кръвозагуба. — Така казвам на анестезиолога.

Продължавам да работя. То е много бавно — да отделяш от срастванията кръвоносните съдове и броиха на дела. Напредването се измерва с части от милиметъра. Както преди, ръцете работят. Мислите са редки и откъслечни. Може би трябва да включим апарата за изкуствено кръвообращение? Тогава без опасност ще прищипна аортата.

За съжаление подготовката заема два часа. Освен това няма прясна кръв. А най-важното — нужно е да не се допусне съсирване на кръвта.

Операцията протича много чисто и добре. Започва да ми се струва, че самият аз съм бог. Всичко ми е достъпно. Ето как чудесно са разделени всички кръвоносни съдове! Коренът на белодробния дял също е отделен и прерязан. Това не е лека работа при такива сраствания и наред с една ане-вризма, да не мислите!

Все пак аз не съм лош хирург. Май че един от най-добрите.

Не се хвали. Ръцете ти треперят. Цял живот. И изобщо ти... Моргата. Викът.

Всички подготвителни стъпки са към своя край. Нещо повече — превързах бронха. Още може да се отстъпи. Сега трябва да реша.

Но не стана нужда да решавам. Внезапно плисна струя кръв и заля лицето ми... Миг — и кръвотечащото място е притиснато с пръст.

— Избършете ми очилата!

Засега съм. сляп. Но нищо. Пръстът си знае работата.

— Попийте кръвта от раната!

Стената на аневризмата се е пробила. На едно място съм разрязал малко по-дълбоко срастванията. Това трябваше да се очаква и все пак то се случи неочаквано.

Защо не спрях?!

Сега е късно да се говори. Но все още всичко е тихо. Сърцето работи добре. Всичко е добре!

Не. Сега вече не. Достатъчно е да махна пръста си и за няколко секунди плевралната кухина ще се напълни с кръв, кръвното налягане ще спадне до нулата, а сърцето ще започне да се съкращава ти-хо-тихо. Трябва да държа. Като онова момче, което спасило Холандия, като запушило с пръст дупката в бента. На него му се притекли на помощ. На мен никой няма да се притече.

— Преливайте кръв колкото може по-бързо! Започвайте в артерията!

Поемам дълбоко въздух, като че ще скачам във вода. Като че вдъхвам за последен път...

— Петя, прищипни аортата! Мария, притисни белодробната артерия!

Махам пръста от дупката. Струя кръв удари и бързо отслабна — няма приток.

— Изпомпване! Дяволите да ви вземат, не помпи! Давай друга, по-бързо!

Имам на разположение десет минути. Това е толкова малко. Разкъсвам отвора в стената на аневризмата. Бързо изстребвам от нейната кухина старите съсиреци кръв. Налага се да отделя част от белия дроб, за да отворя достъп до аортата. Това не се удава — оказва се, че има още много неразделени сраствания.

— Дайте здрави ножици! Мърдайте, крава такава!

За частица от миг мисъл: не бива да ругая. Ха, какво значение има сега! Делът на белия дроб е грубо отсечен, наполовина откъснат.

Ужас.

В стената на аортата зее отвор около сантиметър. Краищата са неравни, наоколо — изменени от възпалението тъкани. Не може да се зашият! Не, не може...

— Ах, какво направих аз, какво направих!... Глупак!

Това за мен. Аз съм нищожество. Нека всички знаят това. Все едно ми е. Искam едно — веднага да пукна тук. Още сега. Докато още бие онова сърце.

Трябва нещо да се направи. Да се опита. Ами ако шевовете издържат? Боже! Направи чудо!

— Марина, давай шевовете. Здрави, проверявай, да не се скъсат!

Бързо шия, като се мъча да заловя по-широки краища. При опит да завържа тъканите се прорязват. Така си и знаех!

— Давай още. Още!

В безплодни опити минаха пет-шест минути. От някакви съдове в аневризмата през цялото време тече кръв. Наложил се по-силно да стегна белодробната артерия.

— Михаил Иванович, налягането пада.

— Преливайте по-скоро кръв! Оголете артерията на другия крак. По-бързо пипайте, заплеси!

— Пулс няма!

Боже мой! Боже мой! Какво да правя? Виждам, чувствам с ръце как отслабват сърдечните съкращения. Трябва да се махне клемата от аортата.

— Петя, Маря, Володка! Аз ще запуша с пръст дупката в аортата, а вие отпуснете всички прищипвания. Хайде, всички заедно!

Отпуснаха. Налягането в аортата е слабо, но кръвта все пак прониква тук-там. Сърцето съвсем спира.

— Преливайте, преливайте по-бързо! Помпайте! Пригответе адреналин, три кубика!

Не, трябва пак да се притисне аортата. Кръв залива цялото поле. И трябва да се масира сърцето. Безполезно е, разбира се, безполезно е, но то все още тупти... Ами ако стане?! Зарежи, чудеса няма. Бог няма.

— Петя, прищипни отново аортата. Мария, разсечи перикарда по-широко за масаж. Ама ти си махнал клемата, а? Ах, мерзавец, къде са били очите ти?! Дръвник! Сега не мога да го провра. Как може да се работи с такива...

Епитети, разни обидни думи. Крещя, защото съм отчаян. Петя, разбира се, е виновен, защото е извадил клемата и сега аз не мога да я прекарам под кръвоносните съдове с една ръка. Но нима това променя работата? Махнах пръста си от аортата и от отвора на редки и слаби тласъци плискат струи кръв. Като от бъчва, когато водата е вече на дъното...

Едва не плача... Не искам да живея в този ужасен свят, в който ей така умирам мимиченца...

Масирам сърцето. При всяко стискане на сто-махчетата от аортата се

изхвърля малко кръв. Клемата под нея просто не мота да прокарам. Затова още продължавам да ругая Петя. Ругая и Мария Василевна за това, че уж е направила лошо първата операция, макар да нямам никакви доказателства.

Адреналин. Масаж. Нови порции кръв. Всичко това се протака мъчително дълго. Сърцето дава редки слаби съкращения, сякаш заспива. Но трябва нещо да се прави, да се прави!

— Михаил Иванович, зениците са разширени вече десет минути.

Опомних се. Доста. Все някога трябва да спра. Да призная, че смъртта е настъпила. Макар сърцето още понякога да потръпва.

— Това е. Свършваме. Не е нужно да се прелива повече кръв. Тя ще послужи на други...

Изведнъж ме обзема безразличие и апатия.

— Зашийте раната...

Отивам в предоперационната, към креслото ... Не, трябва да се преоблека, цял съм в кръв. Сядам.

Главата ми е пуста. Ръцете безсилни. Всичко ми е безразлично...

Но още не всичко. Има още майка и баща. Разбира се, те чувствуват там, долу, че не всичко е добре. От началото на операцията минаха пет часа. Но те още се надяват. Надеждата се топи и топи и сега се налага да бъде скъсана като нишка, която ги свързва с живота, с бъдещето. Не бива да се чака повече. Безполезно е. Раната вече е зашита, кръвта прочистена. Мая е покрита с чаршафа. Не Мая — трупът. Не мога да произнеса тази дума.

В предоперационната се събраха няколко лекари. Някой от нас трябва да отиде, да каже. Собствено длъжен съм аз да кажа. Но аз мълча. Не мога. Протакам и се надявам, че може би все някой ще ме отърве. Най-после Пьотр Александрович казва на Володя:

— Иди кажи на майката.

Володя не смее да не се подчини на по-старшите. При нас не е прието да се отказва... Той с неудоволствие става и отива към вратата.

Късно. Дълго се канихме. Вратата на коридора се разтваря и в помещението на операционната се втурва майката. Тя като обезумяла тича право към масата и се хвърля на трупа на своята дъщеря. Ридае. Говори нежни думи. Целува посинелите ѝ устни.

— Събуди се, ах, събуди се, ненагледна моя!...

Тя не казва думите, които аз чакам: "Какво направиха с тебе?" Никого не обвинява. Тя още не разбира, не иска да разбере, че дъщеря ѝ, нейната Маечка, вече я няма.

Операционната е почти опустяла. Тежко е да се гледа това. Девойките-сестри плачат.

Приближавам се до майката и се мъча да я успокоя. Казвам някакви незначителни думи, които даже е противно да повторя. С голямо усилие успяха да я откъснат и отведат в следоперационната стая⁸. Там ѝ прилошало. Аз не

⁸ Стаята, в която болните прекарват няколко часа непосредствено след операцията, докато напълно се събудят. После ги преместват в следоперационните стаи.

видях, останах в предоперационната и пак седях на креслото. Дойдоха, казаха, че лежи на пода. На пода ли? Защо? Да, та нали в тази стая няма нито креват, нито кушетка. Само кръгли железни табуретки.

После ги откараха със санитарната кола в къщи. Какво ще правят там — не зная.

Мария Василевна седи в ъгъла и плаче.

Аз трябва още да напиша и протокола на операцията. Кое как е протекло. "Опитите да се зашие дефектът в стената на аортата не сполучиха. Кръвотечението продължаваше и сърдечната дейност бавно угасна."

"Угасна." Всичко е свършено. Трябва да си вървя в къщи. И денят също угасна. Стъмва се. Това е хубаво — няма да ме видят.

Вървя през градината, покрай големите дървета под светлото вечерно небе. Тихо е. Само далече се чува глухият грохот на града. Светват първите светлинки. Всичко е красиво и благообразно. Поетите пишат стихове за това. Какви стихове?! Това е измама! Хората зад тези прозорци страдат. Те се измъчват от болести. Или мразят. Или тъгуват. Пият. Бият се. Броят пари. Някъде още по-нататък, отвъд хоризонта, гладуват. А там правят атомни бомби. Готвят се да стоварят върху хората лавина от смърт и мъчения.

Не, сега на мене не ми действуват светлото небе и мирисът на цветята. Всичко е мрачно. Трябва да мисля. Да търся. Да създавам хармония с това небе. А така на него могат да му се любуват само слепите.

Пред къщната врата. Чувам нежен детски гласец:

— Кой е там?

Това е моята внучка, Леночка. Тя е на четири години. Нарича ме татко, защото истинският ѝ баща ни напусна, когато тя беше съвсем мъничка. Аз много я обичам. Много.

— Защо така късно? Операция ли си правил? Вземам я на ръце, целувам я. А пред очите ми — онези момиченца. Първото имаше също такива плитчици и капронови панделки. Само че то беше много слабичко.

— Операция си правил, да? Болната умря? Всичко това е казано с весел гласец. За нея думата "умряла" още нищо не означава.

— Да, мила моя, умря.

Излиза жена ми. През многото години на съв: местния ни живот тя се научи да узнава за смъртните случаи по лицето ми. У нас не е прието да разпитваме.

Всичко си върви както винаги. Преобличане. Домашни пантофи. Обед в мълчание. Ако това може да се нарече обед. Не са нужни външни ефекти. Нека си върви всичко както обикновено. Само че на, трябва да пийна. След такъв ден това е необходимо. Честичко започна да прибягваш ти към това "лекарство". А защо да се пазя?

Сега по програмата — сън. Под този предлог мога да се скрия в кабинета си и да легна на дивана. Мога да поставя на стола коняка и чашката. Като у Ремарк или Хемингуей. Смешно. Дори и в такива моменти човек се поддава на външни ефекти. А може би само аз съм такъв?

Сънят днес няма да го бъде. В леко замъглената глава непрекъснато се носят образи от изтеклия ден. Викът на майката над ковчегата. На онази, първата. Втората майка: "Моля ви се... направете я добре..." Не я направих. Не съумях.

Вратата е затворена и в съседната стая също няма никого. Можеш да стиснеш главата си с ръце и да стениш: боже мой, боже мой...

Убийства. Всекидневно в болниците по целия свят умират хора. Нерядко по вина на лекарите. Особено на хирурзите. Терапевтите, на тях им е по-леко: лекарството не подействувало и болният сам умрял. Жалко, разбира се. Не го спасихте. Но какво да се прави, науката още не е всесилна... Да, разбира се, вие не сте виновни.

Разни убийства има. Бандитът убива заради пари или просто така. Това е отвратително и него го наказват със смърт.

Ревнивецът убива, защото страданието го кара да се побърква. Него го наказват по-леко. Понякога даже му прощават. Хората все пак уважават любовта. Впрочем за убиеца понякога най-лошото е да остане жив. Но с течение на времето той се излекува. Обикновено е така.

Шофьорът убива случайно. Той е нещастен. "Това" се нахвърля на него като звяр, осакатява го. Понякога за цял живот. А какво да се прави? Ами че няма да се разреши на шофьорите да тъпчат хората безнаказано. Нека гледат по-добре.

Има и война. Много убийства за тържествуването на една идея. За нечий изгоди. За изпълнение на лудничавите желания на бесните политици. За убийството на война те славят. Награждават с ордени и звания. Колкото повече, толкова по-добре. Хората — войниците — бързо свикват с убийството. Особено сега, когато това се върши отдалече, когато не е нужно да сицапаш ръцете с кръв. Убийството е станало абстрактно. Освен това за войника то е честно. Него самия могат да го убият. Той е поставен в такова положение, че няма къде да се дява — убивай и туйто.

Ей тука, на самия край, сме ние, хирурзите. Нас никой не ни нарича убийци. Благородни цели. Човекът е в опасност, лекарят мъжествено се бори за неговия живот и понякога губи. Не е съумял. Какво да се прави?

Не за пръв път лежа аз ей така на дивана. Достатъчно смъртни случаи имаме. Убийства ли? Да, и убийства. Непреднамерени, както казват юристите. Трябва да наричаме нещата с истинските им имена. Много съм мислил и премислял пак и пак. Хиляди сложни и най-сложни операции и... твърде много смъртни случаи. Между тях доста такива, за които аз направо съм виновен. Не, не, това не са убийства! Всичко в мен се разтърсва и протестира. Та нали аз съзнателно съм поемал риск за спасяването на живота.

Колко е досадно всичко! И горчиво. Къде сгрехих днес? Трябваше да спра. Щом се убедих, че е аневризма — тогава стоп. Заший. До утре щяхме да издържим с преливания на кръв. Щяхме да приготвим АИК, прясна кръв. После да оперираме отново. Можеше да се изключи сърцето и спокойно да се зашие дупчицата в аортата, като се отстрани белодробният дял.

Е, зарежи. Това е също много трудно — да оперираш аневризма с апарат. При това необходимо беше да доживее до утре.

Не, все пак шансовете биха били много по-големи. Грешки. Правя грешки като хлапак...

Различни операции има. Оперираш тежко ранен на война. И така смърт, и инак смърт. Същото е и когато се пробие язва в стомаха или стане преплитане на червата. Грешки? Да, случват се грешки, но няма къде да се денеш. Трябва да се оперира по-бързо.

Съвсем друго нещо е вчерашната операция. Момиченцето дойде на собствените си крака и можеше да живее още три-четири години. А сега то лежи в къщи на масата, в почетния кът.

Да пийнем.

Тогава от какво умират болните?

Всичко е направено правилно, а човекът умира. Не сме преценили. Първо, може би не сме съумели да преценим. Лекарят се е оказал неумен. Второ, защото не може да се прецени. Науката е лоша.

Извършено е неправилно — някъде не е разрязал както трябва или е било много трудно поради характера на самото заболяване — тъканите са силно изменени. Добрият майстор би го направил, а по-лошият не е могъл. Смърт. На десет ще направиш, а на единадесетия — сгрешиш. И пак смърт. Хирургът не е само лекар. Той е майстор. Като бижутера или шлосера-инструменталчик. Има добри и лоши майстори. Лошите по-добре да не се залавят.

За да можеш да прецениш, трябва да бъдеш умен и да знаеш своята наука. Нужно е да се учиш и да се учиш.

И все пак това не стига. Мой познат математик изобщо не признава медицината за наука. Няма ли изчисление — Няма наука. Казва, че са Нужни изчислителни машини. Може би. Не зная. Още не съм вникнал. Но ясно, че мозъкът на човека не е съвършен, щом често бърка и забравя.

За да оперираш добре, нужно е не само сръчни ръце, но и опит. Нужно е много да оперираш. Нужен е още и характер. Как всичко хубаво се разпределя по рафтчета!

Значи, каквото и да правиш, смърт ще има? Не може да се чака, докато медицината стане точна. Ще минат десетилетия, много болни ще измрат, не ще дочакат. Човек не може да не греши при пресмятанията си във всяка работа. За нашите грешки се заплаща с живот. За да станеш майстор, трябва практика. Развалени вещи. Нашите вещи са хора.

Ужасно. И не може да се промени.

Така че не трябва да се разстройвам. Всичко е правилно. Нужни са само честни намерения. И пари да не вземаш. Тогава се върни от работа, пийни и легни да спиш. За професията на хирург сла-бонервни хора не стават.

Леночка дойде при мен, за да се сбогува преди лягане. След банята тя е тъй чистичка, светла. Цялата грее от веселост и здраве.

- Лека нощ, татенце. Ти пиеш конячец? Заведи ме до кревата!

- Лека нощ, мила моя. Върви сама, аз ще полежа — уморен съм.

Тя ме целуна и затича, като се препъваше в дългата си нощничка и нещо чуруликаше.

Сигурно аз не съм годен за хирург. По дяволите такава професия, от която

умират!

Казват, че има оправдани проценти смъртност след операциите. Световна статистика на несполуките и грешките. У нас? Приблизително на същото равнище. Понякога по-зле, понякога по-добре. Но зад цифрите не се виждат тези умиращи. Техните снимки не се печатат в списанията.

Такива сериозни очи имаше онова момиченце.

А Мая беше весела, жизнерадостна.

Бяха. Беше.

Да пийнем още една чашка.

Дяволски горчиво нещо. Не, няма да се пропия. Какво, дожаля ти за теб?

Ами че не всички умират. Нима онези деца в стаята не са добре? Всеки понеделник много от тях идват на проверка. Израснали, весели, красиви. Гледаш ги и в гърдите ти се стопява озлоблението и горчилката. И отново се залавяш...

Тридесет години се занимавам с хирургия. Много отдавна. Дойдох такъв грейнал юноша. Мечти: присаждане на органи, подмладяване. Ножът е върхът на медицината. Терапевтите са низша раса. "На, аз ще го направя!" Гледам сега на онзи "аз" отдалече — малко тъга, малко презрение. Съжаление ли? Май че не. Изобщо, поживях не лошо. Никакви особени външни ефекти нямаше — всичко тихо, обикновено, скромно. Аспирант, асистент, доцент, професор. Почти като всички онези лекари, за които пишат в романите и пиесите: органичени, малко смешни педанти.

Но не! "Аз видях небето!" Хирургията ми даде такива преживявания, каквито не може да даде нищо друго. Аз съм творец. Аз съм изпълнител. Съвестта — ето моя главен съдия. А кой може да наложи по-голяма отговорност?

Ах, всичко това са думи. Красиви думи. А имаше такъв тежък труд.

Днес аз лежа смазан и мечтите ми изглеждат също така далечни, както в началото.

Но не си прав. Това е тъга и умора. Много нещо се е придвижило ...

Спомняш си, през тридесетте години резекцията на стомаха, изваждането на бъбрек се струваше на нас, аспирантите, върхът на хирургията. Нашите светила само доста плахо се опитваха да направят нещо в гръдната кухня и почти винаги — несполучливо. След това за дълго зарязваха. А сега при мен ординаторите оперират митрални пороци на сърцето и болните не умират.

Да, естествено това струваше скъпо на хората. И на хирурзите. Но сега се връща. Тече печалбата.

Колко малко знаехме, малко умеехме тогава ... Ала незабелязано сме се движили напред. Ето ви преливането на кръв, местната анестезия, разните дребни неща около грижите за болните и диагностиката. Гледаш — умират все по-малко и по-малко. Мислиш — постигнах! Започваш да оперираш по-тежко болни — и хоп — прас, прас! Лсхиш сетне с мутрата си в калта. "Ах, защо се залових? Защо не спрях веднага?" А сетне дойдеш на себе си и отново нещо търсиш, ровиш. И така много хирурзи, в целия свят.

След войната се прехвърлиха в гръдната кухня — белия дроб,

хранопровода. Аз вече бях професор. Наистина това не е главното. Хирургията приравнява всички — обикновения лекар и академйка: покажи, какво можеш да направиш? А степените — те са заради заплатата. Не е истина, така мислят лекарите, а професорите и академиците, все едно, се смятат по-високо. Те са посветените. Мнозина вече са забравили треперенето и ломоте-нето при защищаването на своята жалка дисертация и искрено смятат, че са "дали влог".

Кои са тези "мнозина"? А ти? Какво, твоите "Варианти на диафрагмалния нерв във връзка с..." влог ли са?

Да не издребняваме. Работих честно. Не надценявах своите звания. Те са важни — дават възможност да получиш добра клиника, да създадеш условия за голяма хирургия.

1949 година. Първата пневмонектомия. Шест часа и половина. Болният е в шок, а аз не можех дори да седя — легнах на дивана. Наистина тежък случай беше. Оправи се. Беше ми много приятно. Как ли е сега той, нашият Сеня, Семьон? Вече пет години не се явява. Последния път си го биваше — селски пощальон. "По двадесет километра на ден извървявам..." Приятно е да си спомням. А беше обречен.

Разбира се, имаше много такива семьоновци. Иначе как бих изтърпял? Само че сега, кой знае защо, не те ми идват на ум. Скоро след Семьон умря Павлик с хронически абсцес на белия дроб. Кръвотечение от повреждане на артерията. Пак така лежах в къщи.

Все пак белият дроб сетне потръгна добре. Сега гова е овладяна област. Можем да оперираме поч-ги с гаранция. Мой влог в тази работа също има. Ах, не трябва. Какъв ти влог. Мислех: разработил съм добрѝа методика за зашиване на броиха, ала сетне се оказа, че са я изобретили преди мен. Ето ти целия влог.

Не, хайде честно: съчетах разни дреболии, получи се прилична система. Учих хирурзите на нея. Сега мнозина работят, и то добре. Болните оздравяват, благодарят. А в края на краищата, кое е важно? Да, разбира се, утеши се: "Най-ценното нещо са хората."

Колко трудно е да бъде човек самокритичен. Ако нямаше такива дни като днешния, сигурно и аз щях да си въобразя, че съм талант, както някои мои колеги професори ... Не можеш да не се изфукаш и да не подчертаеш, че на, колко си честен.

Сетне започнаха операциите на сърцето. Пак преминава редица от лица и дни. Ето първата пациентка: митрална стеноза с тежка декомпенсация. Културна жена, знаеше колко тежко е нейното състояние. Вдовица. "Трябва да поживея още няколко години — да изправя на крака сина си." Защо не беше отишла в Москва? Там вече правеха тези операции. Не зная. Цял живот ще ѝ бъде благодарен за доверието. Сигурно е имала щастие, щом не умря тогава. Червя се, като си спомням тази операция. Толкова бях неловък, неумел. Но тя е жива и сега. Синът ѝ вече е възрастен. Благодаря ѝ.

Все пак сърцето — това е най-трудното. То навярно и ще ме довърши. Как така — пожали себе си! Жертва на любовта към ближния. Добре, мълчи тогава. Зная, че е за мене.

Колко удоволствия и разочарования имаше! Резултатите от операциите

при много пороци се оказаха незадоволителни. Налагаше се да се отваря сърцето и да се възстановяват неговите клапи и преградки.

Епопея бе създаването и овладяването на АИК. Да, това е епопея. С всички човешки страсти. Да можеха писателите да я опишат. И мене ли? Честно казано — имам дял в това. Разбира се, без Олег, Пьотр, Мария, Дима и мнозина други аз нищо не бих направил. В тази работа без колектива не може.

Обичат ли ме те?

По-рано ме обичаха, а сега може би вече няма защо. Все повече се отдалечавам и отдалечавам. Съхна. А те сигурно си мислят — вирна нос.

Първата операция с апарата, с АИК. Тя беше неуспешна. Цяла година след това се тренирахме на кучета, подобрявахме апарата. После — успех. Хлапето Коля. Също с тетрадата на Фало. Операцията не беше направена радикално, но той оживя и получи подобрение. Това вече беше много. В целия Съюз по това време само в няколко клиники бяха направени сполучливи операции. Колко вълнения имаше, колко гордост! Около всеки болен по няколко нощи наред дежуреха трима-четирима лекари, включително и старшите помощници.

Добри резултати имаше само отначало. А после — смъртни случаи един след друг. Започнахме да вземаме много тежко болни. Че как да не ги вземаме? За какво са тогава операциите?

Но все пак е тежко.

Цялата история на голямата хирургия се мярна пред очите ми. Участвувах в нея и нерядко стоях в най-първите редици. Не, няма да кажа, че съм направил нещо особено. Не съм пионер, а популя-ризатор. В историята няма да вляза.

Сега плюя на всичко това. А после?

От коняка и от мъката ли имам такива разхлабени мисли? Става някаква каша от сантиментални чувства и горчилка.

Да пийнем още по чашка. За проясняване на мозъка.

Стига. Винаги съм се стремил към яснота. Трябва да я внеса във всички тези безформени разсъждения.

Нужна ли е хирургията на хората, или не? Естествено, нужна е. Ами че не всички болни умират. Повечето се поправят и след това се наслаждават на живота. Докато той им дава тази възможност . . . Разбира се, в началото има много жертви, но за съжаление без това не може. Хората винаги са принасяли жертви на боговете, като са се надявали в замяна на това да получат от тях блага за всички.

Какво ли е било самочувствието на онези жреци, които са клали младенци пред олтарите?

Какво — и ние ли сме жреци?

Не бива да се идеализират хирурзите. Те жерт-вуват само чужди живот, не своя. В това отношение те не са войници, а генерали. Но все пак на нас често ни е гадно. И ние вършим нужна за хората, но неприятна работа. И все пак, защо я правим? Не парите. Хирургът живее така, както и другият лекар или инженерът. Щеславието? Естествено, докато си млад, ласкае те, когато гледат на теб като на спасител, прославят те. Но мене вече не ме ласкае. Не ли? Тоест приятно ми е, но не чак толкова, че заради това да започна да правя рисковани операции.

Тогава какво? Май че чувството за борба. И още страданието, с цената на което се постига победата. И най-сетне — дългът. Аз съм длъжен. Може би хитруваш? Обяснението е твърде примитивно. Психолозите трябва да обмислят въпроса за стимулите на човешката дейност изобщо. Стимулът — това е остен, с който в древна Гърция са подкарвали животните. Така и нас.

Природата на човека. Но какво е човек? Този въпрос се е поставял много пъти. Отговаряли са най-различно и често пъти противоположно.

Човек по природа е добър.

Човек е по-жесток от най-лютия звяр.

Или той е многолик? Какво е добро и зло?

Прогрес? Бъдеще?

Бих искал да знам това, преди да умра. Нима не може да се направи така, че тези малки момченца и момиченца да бъдат щастливи и занапред, така, както те са щастливи сега, щом са здрави, сити и приласкани? И какво е щастие?

Пак се отвлякох.

Тежко ми е. Много ми е лошо днес. И много пъти вече ми е било така. Уморих се от всичко това. Победата вече не предизвиква такава радост, както беше по-рано. Страданията на нещастните хора отровиха душата ми и я лишиха от покой. Тю, какви изтъркани фрази, отвратително!

Виждам страданията на хората поради болести. А колко още други има, които аз не виждам? От унижаване достойнството на човека, от бедност, от невъзможност да се разберат помежду си?

Какво да правя?

Да умра?

Колко пъти в такива минути ми е идвала тази мисъл! В борбата, която водят хирурзите, умират само болните. Но и в момента, когато сърцето спира в твоите ръце и животът като вода изтича между пръстите ти, колко пъти ти се е искало всичко да отдадеш, само да го задържиш! Половин живот. Целия живот. Но никой не взема в замаяна. И болният умира, а аз оставам. Минава време и аз вече не съм съгласен на замаяната. Размислил съм. Обаче от всеки такъв случай все остава по нещо, което намалява желанието ти да живееш.

Историята на нашата наука знае случаи на самоубийство на хирурзи. Коломнин, ученик на Пирогов, вкарал за обезболяване в правото черво кокаин. - Преди това той всичко премислил и проверил — но болният умрял. Докторът отишъл в кабинета си и се застрелял.

Немецът Блок се опитал в края на миналия век да направи двустранно едновременно отстраняване на белодробните върхове на тежко болен от туберкулоза. Когато отворил втората плеврална кухина, болният веднага починал. В същия ден се отровил и лекарят. Погребали ги едновременно.

Разбира се, здравомислещите хора ще кажат — побъркан! Ако е така, то всички лекари, или поне шрурзите, трябва да заминат за онзи свят. Няма 1а има кой да изрязва апендикса.

Да, те са прекалили, разбира се. И са пресмятали навярно лошо. Но аз свалям шапка пред техните човешки качества.

А може би ти само си дрънкаш празни приказки? Страхуваш се да умреш,

приятелю, и търсиш красиви причини. Грижиш се за благо на човечеството... Не зная. Струва ми се, не. Внучката си, разбира се, обичам силно. Дъщеря си не съм обичал така. Млад бях навярно. Имаше разни други увлечения. Но Леночка и без мен ще порасне. Жена ми и Лиза ще успеят да я възпитат добре.

Струва ми се, направо вече говоря някакви глупости.

Няма да се отравям. Макар сега да има прекрасни средства! Ще заспиш спокойно с хубави сънища и... няма да се събудиш. Прелест! Никакви операции и майчини сълзи няма да има за теб.

Хубаво, стига си хленчил. Какъв благороден герой! "Нямайки сили да понесе... сметнал за благораз..." Така са писали в старите романи. Които, откровено казано, аз вече не мога да чета.

Съвсем съм пиян. Може би още чашка? Не. Стига.

Има, разбира се, още един изход. Чистата наука. Колко хубаво е в лабораториите! Седи, обмисляй. За кучетата, наистина, също е жалко, но къде по-малко. Бих могъл да се заема с физиология. Бих изяснил как се регулира кръвното налягане. Как действа на тъканите недостигът на кислород. Защо се развива шок. Много най-интересни въпроси. Бих почнал да поучавам лекарите: "Въз основа на нашите опити върху кучета препоръчваме да се прави тъй и тъй..." Нека те го правят, лекарите. Ако някога не помага — тогава нима аз съм виновен? Необходимо е самите ние да мислим, другари! Не може резултатите от експериментите да се пренасят сляпо върху болните! Майки нямаше да идват при мен... Аз съм учен! Какво разбирате от теория вие, практики?! Вие знаете само да режете...

Естествено, също нужно нещо. Без тях, без учените сега ние не бихме изваждали белия дроб и не бихме кърпили дупките в преградките на сърцето. Наистина, може би и не бихме мислили, че утре атомната бомба ще погребее нашите Леночки... Впрочем за това вече не са виновни учените. А защо не? И те са виновни. Нужно е да съобразяват. Да виждат по-далече от своите колби и апарати. Да не тичат презглава подир красиви миражи. Да не се блазнят от всемогъществото на човешкия гений.

Струва ми се, че навлизам не в моя сфера. Не зная дали бих се сдържал и аз. Казват, че миражите са много красиви. Не зная. Не съм виждал.

Не. Не става за мен чистата наука. Искам да кажа — медицинската. Навярно не съм прав, но не ми харесва. Прекрасно нещо е физиологията. И опитите върху кучета са необходими. Ала само когато ученият чувства постоянно за кого работи. И носи отговорност пред майките, вижда как те се радват и плачат.

Пак гръмки фрази.

Ето че обиколих всичко. И отново съм там, откъдето започнах. Няма къде да се дявам. Остава само едно — да работя. Отново и отново да правя операции. Да уча хирурзите да работят добре и честно.

Не, не е съвсем така. Нужно е още да се търси. Нужна е наука. Истинска, за хората.

Лягам да спя. Официално лягам да спя. Свръх коняка ще взема още и луминал.

Да, ето че си лягам. Спи моята внучка Леночка. Жена ми и Лиза също ще си легнат, щом усетят, че съм угасил светлината. Ще отида да им кажа лека нощ. Нека мислят, че съм "дошъл на себе си". А аз не съм "дошъл на себе си". Някъде там, зад съзнанието, постоянно* си спомням за онези къщи, онези семейства ... Какво ли правят те, нещастните, легнали ли са си? Или седят и плачат: едните — пред ковчег, приготвен за утрешно по-гребение, а другите — в пустото жилище, дето още витае, почти живее тяхната Маечка . . . Какво може да се каже за това? Нищо.

Нищо...

ВТОРИ ДЕН СЛЕД ДВЕ ГОДИНИ

Пътят води нагоре. Отивам на работа. Почти всяка сутрин се катеря нагоре. Не само с краката си. С мислите си.

Операции. Още от сутринта пружината се навива здраво. Като че вече сто пъти е обмислено всичко и аз разглеждам хората, дърветата, колите. На ум вода дори никакви разговори. Но това е само така, отгоре. А пред вътрешния ми взор през цялото време летят картините на операцията. Откъси от мисли. "Не трябва да забравям това. Май че най-добре ще направя така. Ей тук трябва да почакам. Да почакам! Да попитам анестезиолога..." Даже леко мърдам ръце.

Стига, погледни каква прелест е наоколо. Майско утро. Ябълков цвят. Димец от младички листенца. Дъх на пролет.

Думите само развалят. Впрочем трябва да имаш думи. Талантът на писателя, изглежда, се заключава в това, че умее да предава чувствата с думи... Не, навярно освен това трябва да умееш и да чувствуваш. Колко просто и приятно е всичко това: измисляй, чувствувай, описвай.

Стигат ми чувства. Може би поради това не разглеждам цветчетата на ябълките. Зарежи: всичко е много по-просто, ти си слепец. Но, струва ми се, някога аз също обичах залезите и изгревите? Отдавна. Преди войната. За мен тя вече не свършваше.

Сутрин не мисля за болния. Сутрин всички спирачки държат здраво. Само за операцията, само за болестта, за сърцето, белия дроб. Даже за психиката. Но без лицето. Без очите.

Днес не мога да се сдържа. Особен случай: рискована операция на близък човек. Много рискована. Дяволът ме накара да вода с него тези разговори, да се пъхам в душата му. Не, не е така, не съм се пъхал в душата му. Само умът, само интелектът. Пак не е така: душа имаше. Някаква особена, нежна и в същото време суха като формула.

Професоре, вие постигате успехи. Спрете се! Това е опасно. Дишайте по-дълбоко, крачете по-широко. Всички чувства бяха ликвидирани снощи, преди голямата доза луминал.

А той? Това е много важно — да си отспиш. Емоциите са страшен враг на сърцето. Дори на здравето. Опитай без емоции, щом като той всичко знае. Другите вярват, не разбират, тях можеш да ги излъжеш. Саша е математик, всичко е пресметнал, всички вероятности, тежестта на случайните фактори.

За съжаление аз не съм уверен в неговите изчисления: те са прекалено

оптимистични. Някои коригиращи коефициенти не мога да съобщя. Пък и самият аз ги знам твърде приблизително,

Има още време. Може да отида и да отменя операцията. Ще го видя.

Каква мъчителна история! Всичко у мен се бунтува против тези нелепости, от които е съставен животът. Защо са болестите, защо са кавгите, войните, притесненията? Пак задавам глупави въпроси, както преди няколко години. На тях вече има отговори или по-точно — могат да се получат. И пак Саша: след беседите с него разбрах много неща. Не преставам да се възхищавам от неговата глава. Ако имаше здраве и ако имаше малко честолюбие — какво нещо би станало от него! Думата "здраве" днес вече звучи смешно. Самият му живот днес е стигнал до своята граница.

Така ми се иска да прехвърля в паметта си всички срещи, всички разговори.

Тъй ме боли сърцето.

Не бива! Да свърши операцията — и за това ще има достатъчно време. Навиването ще свърши, пружината ще се отпусне, вече нищо не ще може да се поправи... Тогава спомняй си, колкото искаш.

А сега — върви по-бързо. По-бързо. Хирургът трябва да бъде издръжлив и слаб.

Струва ми се, вчера са направени всички приготовления. Дори правиха специално съвещание на участниците, както това ставаше преди три години, преди първите операции с АИК. Цялата клиника е в напрежение. Любимец. Сигурно мнозина мислят: само дано шефът да не ругае. Днес не от страх, че ще оскърбя: казват, че съм оперирал лошо, когато ругая. Логично, но по-рано това го нямаше. Възраст.

Няма да ругая. Нямам право.

Ето го и нашия дом, клиниката. Красива, на фона — тополи с бледни листенца. Навярно така я и виждат минувачите. А аз не мога. Страданията завинаги я направиха мрачна за мен.

Там са двата прозореца на следоперационната стая. Един от тях е отворен, вижда се букет от ранни цветя. А зад това аз си представям картини, които, уви, достатъчно често съм виждал. Не, ще ги пропъдя, няма да си ги спомням. Не бива. По-малко чувства.

Пейките. Вече седят близките на болните. Те винаги седят тук, освен през най-студените дни. Майките на нашите деца. Има щастливи, има нещастни. Минавам покрай тях с непроницаемо лице. Не мога ей така да се усмихвам, когато в душата ми е само тревога. И изобщо не обичам да разговарям с близките. Не, аз имам достатъчно и такт и търпение, но без топлота в тона. Лошо, разбира се. Но някак трябва да се защитавам от мъката, с която, струва ми се, всичко наоколо е пропито'. Не мога да слушам техните преживявания. Те са нещастни, но здрави. Стигат ми болните.

Точно така, чака жената на Саша — Раиса Сергеевна или просто Рая. Изобщо добра жена. Но никак не ми се ще да я видя. Всичко е казано, нищо не мога да добавя. Тя не разбира тежкото състояние на мъжа си и панически се бои от операцията. При тези условия не бих се заловил друг да оперирам. Болният,

дори ако сам иска да го оперират, може да умре, а роднините остават. И нищо не можеш да докажеш. Хирургът винаги излиза виновен.

Хубаво. Сега това не ме безпокои. Няма да бъда виновен пред него, че се съгласих. Само да не направя грешки при операцията.

— Михаил Иванович, скъпи, ще правите ли операция?

— Здравейте, Раиса Сергеевна. Моля, успокойте се. На вас още ще ви бъдат потребни всичките ви сили. Ще правим операция, ако Саша не е премислил.

Сълзи.

— Не, не е премислил. Вече бях при него. Мене не ме слуша. Откажете се вие!

— Не мога. Доста се страхувам, но като лекар не виждам друг изход. Той няма да изкара и година.

— Но той още се чувства добре. Наскоро излиза на улицата. Вестниците пишат за нови лекарства против ревматизма, може би те ще помогнат? Ами ако остане на операционната маса? Какво ще стане тогава?

Да, какво ще стане тогава? А не мога да ви отговоря, че вие сте още млада, ще забравите, ще се омъжите. Че вие и сама можете да изправите сина си на крака. И че най-главната загуба не е ваша, а на науката, на чуждите хора. Впрочем това не е така: за нея загубата е непопълнима.

— Раиса Сергеевна, разберете...

По-нататък следват дълги обяснения какво е ревматизъм, порок на сърцето, цироза на черния дроб⁹. Думи, които съм казвал вече двеста пъти! Тя не може да ги разбере. Гледа с бледосините си очи. У мен вече закипява яд.

— Михаил Иванович, почакайте поне още една седмица! Моля ви...

— Не мога. Извинете, моля, трябва да вървя.

Отминах. Тя се опита да каже още нещо. Не. Не мога. Хубаво допълнително насърчение пред операцията! Дяволите да я вземат! А какво да правиш? Тя е нещастна. Не е виновна. Никой не е виновен. Всички ние сме виновни, че не можем да създадем живот без тези страшни драми. Без ей такива, когато идва смъртта.

Има няколко минути до сутрешната конференция. Трябва да отида да си вземем довиждане.

Трети етаж. Малка стая. Цветя. Саша седи в кревата. Прегърбен. Тъжен. Жал ми е, ох, колко ми е жал за него!

— О, Михаил Иванович, здравейте, влизайте.

Усмива се. Чудесна открита усмивка на слабото, бледно лице. Една секунда го разглеждам — като приятел и като лекар. Бива го, държи се.

— Спа ли?

Обикновено се обръщам към него "на ви". Все пак той не е момче, а учен, такъв рафиниран интелегент. Към всички болногледачки се обръща по име и презиме. Но днес не бива. Трябва опора. Раечка сигурно достатъчно го е

⁹ Цироза на черния дроб — заболяване, което се придружава с разрастване на съединителна тъкан, нарушаваща функцията на чернодробните клетки.

развълнувала. Плакала е, разбира се.

— Седнете поне малко!

Пускам бодра усмивка и сядам срещу него. Той стана сериозен.

— Михаил Иванович, малко време има. Вие трябва да проведете конференцията, а мен вече ме чака Дмитрий Алексеевич със своите спринцовки. Още веднъж премислих всичко. Печално е, но няма друг изход. Значи, както решихме, така ще стане. Остава само достойно да се държим.

— Всичко ще мине добре. Уверен съм.

Не съм уверен. Но всичко беше казано вчера. Щом той е решил — няма да го промени. Затова трябва да се лъже.

Така ми се струва.

— Няма нужда, Михаил Иванович. Аз знам всичко. Обичам логиката, а моята логика работи точно въпреки всички емоционални пречки. Задържах ви не за това. Вие направихте за мен много. Вие сте човек...

— Без гръмки думи, Саша. И аз не ги обичам. Дай за работата.

— Тук има един ръкопис. Това е кратко съдържание на онези идеи, които неведнъж съм развивал пред вас. Има и нещичко ново, от последните дни. Прочетете го, когато имате време. Не съм честолобив, но ми е приятно... ще ми бъде приятно, ако те се окажат интересни... за някого. Това, първо. Второ — това е Серьожа. Вие познавате Рая. Няма да говоря нищо за нея. Знам, че не ще можете да повлияете на неговото възпитание. Просто това е технически неизпълнимо, дори и да искахте. Но след няколко години той ще почне да разбира много неща и аз ви моля — поговорете с него за живота и за мен. Може би той вече ще успее да разбере някои мисли оттук.

Той посочи пакета. Ръката му леко трепереше. Очите му бяха замислени и леко овлажнели. Помълча.

— И трето нещо. Ето едно писмо. Може би към вас ще се обърне една жена. Тя сигурно ще дойде скоро. Прочетете го вие сам и ѝ го предайте... При всички условия... Прочетете го непременно, за да знаете как да говорите с нея. А пък ако остана жив, няма да си спомняме за това, както не сме говорили за него и досега. Това е всичко!

И пак се усмихна със своята широка усмивка. Почти спокойно и почти весело.

— Бих могъл да говоря с вас сега безкрайно. Но няма време. А вашите невроплегии¹⁰ не ми поддържат: главата ми е напълно бистра.

— Къде такъв интелект, драги мой! Виж, когато ти се поправиш и ние създадем машина за определяне на цялата тази вътрешна кухня — то следващият математик блажено ще спи преди операцията и ще сънува райски сънища.

Плоска фраза. Мъча се да се смея. Той също. Погледна часовника.

— Хайде, време ви е. Довиждане, Михаил Иванович. Да ви върви като по вода!

А самият той сигурно си мисли "прощавай". И аз мисля същото, не можем

¹⁰ Средства, понижаващи възбудимостта на нервната система.

се излъга един друг.

Ставам. Дори се радвам, че се налага да вървя. Всички сме такива.

— Хубаво, хубаво, върви по дяволите! Няма защо да се прощаваме, днес ще се видим. Дръж се, да не изложиш учените.

Още веднъж се усмихна. Направи лек прощален жест и аз излязох. Според мен той се развесели. И на мен някак изведнъж ми стана по-леко на душата. Голямо нещо са усмивката, смехът. Дори и в ей такова положение.

О, вече е девет и пет! Трябва да вървя на конференцията. Дано останем живи!

Сутрешната конференция в клиниката — това е важно нещо. Наистина, тя отнема близо час време, но е от полза.

Зала. Маса като за президиум, на която аз седя сам. Голям негатоскоп¹¹ зад гърба ми. Редица столове. Отпред са старшите помощници: анестезиологът, Петро, Мария Василевна, Семьон Иванович, Олег. После — ординаторите, отзад — сестрите. Има много народ, така че някои девойки стоят. Изобщо не е много тихо. Всички обичат да си побъбрят.

Кратко докладват нощните сестри: колко болни, кои са с висока температура. Подробно говорят за тежко болните. За съжаление такива винаги има доста. След петнадесет минути сестрите си излизат. Подир това опериралите вчера хирурзи разказват за своите операции — какво е било открито, какво е направено, усложнения, резултати, състоянието сутринта. Всички грешки се обсъждат честно и откровено. Казват, че у нас този въпрос е поставен добре. "Критика и самокритика сто на сто, без да се държи за лицата!" Аз отдавна се убедих, че да крия грешките си, просто е неизгодно: рано или късно за тях ще научат, пък и ще прибавят. Естествено неприятности от обсъждане на грешките се получават: когато слушат четиридесет души, за това знае цялата улица. Но ние не се боим от това. Много полезно нещо е.

По-нататък докладва дежурният лекар:

— В клиниката има сто четиридесет и пет души. На третия етаж е тежко болната Трофимчук. Има задух. Налага се постоянно да ѝ се дава кислород. Пулс сто и четиридесет, аритмия. Изобщо декомпенсация. В следоперационната стая всички деца са в задоволително състояние.

— На втория етаж е тежко болният Онипко след отстраняване едното крило на белия дроб поради рак. При него не се задържа разреждането в плевралната кухина и няколко пъти изпомпвах въздуха. Понякога се задушава, но сега е добре. Освен това повишаваше му се кръвното налягане и аз му инжектирах пентамин.

Чувам — Петро съска: "Ама че подлец, ама че кучи син." Не издържа.

— Степан Степанович, какво добро има в това! Току-вижте, той ще умре. Вие разкажете как сте му вадили въздуха.

Той мънка. Искам пояснения от Петро.

— Не зная какво е правил с болния през нощта, но сутринта заварих Онипко посинял, с жесток задух, с високо кръвно налягане. Типична тежка

¹¹ Негатоскоп — апарат за разглеждане рентгенови снимки.

хипоксия¹². Помпата не работи, понеже е поставена неправилно, белият дроб е пълен с хрипове. Оправих помпата, вкарах в трахеята тръбичка и изтеглих много гъсти храчки. Сега му стана малко по-леко, кървното налягане се понижи, но болният дълго е бил в състояние на кислородно гладуване и не се знае как ще се отрази това на сърцето.

Правя непроницаемо лице. Впрочем навярно всички виждат, че се ядосвам.

— Знаете ли как се работи с помпата, Степан Степанович?

— Да, зная.

— Колко пъти го проверявахте през нощта? (Отговаря, че много. Лъже навярно.)

— Прислушвахте ли болния?

— Да, прислушвах го.

— И какво?

Мълчание. Нов въпрос, сякаш съвсем спокоен:

— Защо се е покачило кървното налягане на болния?

Пауза. После Стъопа изломоти отговор:

— Разбирам сега, че е от хипоксията. А аз мислех, че има хипертония.

— Много лошо, че сте разбрали така късно. Отново пауза. Пълна тишина. Мислено: "Ах, глупак! Дръвник, защо стоиш тук?" Хубаво, трябва да бъде вежлив. Спокойно.

— Степан Степанович. Всичко ми е напълно ясно и не искам, да слушам никакви оправдания. Нямам време да правя разследване. Ще се наложи да напуснете клиниката, тъй като не подходите за такава работа както при нас. Ще ви припомня: когато постъпвахте, поставиха се условия, също такива, както и на всички други. Ако не ни допаднете — предупреждавам ви и вие тихо, спокойно си търсите място и си отивате по собствено желание, без мъмрения и заповед. Ако не ви харесва при нас — прав ви път, всеки момент, дори и да се окажете гений. Още повече, че работа за хирург в града никак не е трудно да се намери. Напомням ви по-нататък: вие имахте вече две "сериозни предупреждения". Нещо повече, аз вече ви предлагам да напуснете. Канехте се, но не напуснахте. Премълчах. Повече не мога да търпя. Животът се дава на човека веднъж, извинете ме за този банален израз.

— Повтарям за кой път вече на всички: в нашата клиника си имаме свой кодекс на труда. Лекарят работи толкова, колкото е нужно за болния. Започване — точно в девет, а край — когато бъде свършена цялата работа. Второ: ако лекарят не подхожда — той трябва да напусне. Сам, без намесата на дирекцията и профсъюза. Въпроса, дали отговаря, решавам аз. Доколкото на човек е присъщо да греши, аз се съветвам с моите старши помощници. Въпросът за вас, Степан Степанович, е решен отдавна — вече от половин година. Ако не напуснете, ще бъда принуден да издействувам вашето уволнение чрез официалните инстанции. И така?

Стъопа стои такъв жалък.

¹² Х и п о к с и я — кислородно гладуване.

— Добре, ще напусна. Само почакайте, докато си намеря място. Все пак имам семейство.

— Колко да чакам?

Мълчание.

Тягостно мълчание.

— Седнете, моля.

Навярно това е жестоко. Виждам, че на всички е неловко и срамно. Ще изгонят човека. Какво да се прави в такива случаи? Стъпа е виновен. Без малко не е уморил болния. Не за пръв път прави едни и същи грешки: преди два месеца почина при негово дежурство едно момче почти при същите обстоятелства — пак не беше изтеглил храките. Но на мен някак все пак ми е жал. Жалко за момъка. Може би трябва пак да поговоря с него? Да го убедя, да му помогна? Да му дам още време? Не, стига. Какво бих казал ,на дъщерята на този Оникко?...

Става Петро:

— Михаил Иванович, нека оставим Стъпа още. Той ще се оправи.

На, отначало се оплака, а сега — милосърдие. Миналият път той не възразяваше.

— Вие искате да го оставим? Моля, ако вие дежурите вместо него и се грижите за болните. Нека той си получава само заплатата.

Колко оскъбнително е това! Степан стана и излезе цял почервенял. Престорих се, че не забелязах. Те всички ме ненавиждат в този момент. Виждам.

Петро стои.

— Оставете Степан. Ние ще му помогнем. Той е добър. Нали, другари?

Одобрителен шум.

Остава ми само да мълча. Да ви вземат дяволите!

Неприятна история. Но аз не мога да постъпя иначе. Те всички мислят, че съм жесток. А на мен ми се струва — обратното. Не, не всеки може да лекува тежко болни. Не всеки. Ядосвам се. И жалко. Трябва да се сдържа. Да отложи.

— Докладвайте операциите за днес.

Подробен разбор на болните, които подлежат на операция, се прави всяка събота за цялата идваща седмица. Тогава се съставя и разписанието. Сутрин опериращият хирург само напомня основните сведения за болния и се обсъжда планът на операцията. Впрочем понякога обсъждането бива дълго.

Днес е обикновен ден: пет операции, от които една с изкуствено кръвообращение — това е Саша. Започва се обикновено с младшите. Двама ординатори съобщиха за болни с митрални стенози. След това за рак на белия дроб. Семьон повторно ще превързва Боталов проток. Първата операция на момчето беше преди две години, малко преди онзи злополучен ден, когато умря на масата Мая. Много добре помня това. Не е нужно сега...

След това променихме методиката — започнахме да прошиваме прохода с два реда скобки и освен туй го превързвахме с конец. Но при четири болни, оперирани по-рано, се появиха рецидиви и се наложи повторна намеса. Добре, че е без аневризма.

Много вода изтече оттогава, от онзи ден. Ние се придвижихме силно напред. Ние — това е цялата клиника. Външно това се изразява със сложността и броя на операциите, но зад него стоят знания, разбиране природата на болестите.

Промениха се нашите лекари. На, Семьон ще оперира повторно Боталов проток — тогава това можех да правя само аз. Петро е вече доктор на науките. Той и Мария Василевна съвсем спокойно оперират с изкуствено кръвообращение. Освен това — десет кандидати седят пред мен. Право, на мен не ми се струва, че са станали много по-умни, но ако се погледне отстрани, ако се прочетат техните научни трудове, то сигурно е така.

Още не сме довели нашия АИК до съвършенство. Но поне до напълно задоволително състояние. Можем да изключваме сърцето за два и за три часа, а хемолизата още остава в допустимите граници. Това е добре. Но може да се направи по-добре и инженерите работят над нови модели. Можем да включим апарата като спомагателен за много часове... Има и други нови неща.

Да, разбира се. Порасна ни славата. На нашата клиника завиждат. Народът говори за чудеса, каквито уж ние правим. Всички виждат външната страна. И само малцина знаят какво ни струва всичко това. Бих дал и славата, и научните степени на съвсем обикновена цена — само болните да не умираха. Честно? Да... Да!

Ей сега ще докладват Саша. В събота не го разглеждахме, понеже още не беше окончателно решен въпросът за операцията. Разбира се, със старши помощниците аз много пъти обсъдих, но формата трябва да бъде спазена — трябва да се докладва на всички лекари. Още повече, че всички го познават и обичат. И може да престанат да ми се сърдят.

Вася докладва по приетата форма — кратко и сухо. А пред моите очи тази история минава съвсем иначе — с багри и с мъчителни съмнения.

— Болен Александър Поповски, тридесет и две години, математик, доктор на науките, постъпил в клиниката преди четири месеца с диагноза недостатъчност на митралната клапа... През последните две години три пъти е лежал в нашата клиника и няколко пъти в други болници. Общо състояние — средно тежко. Пулс — сто и десет, вибрираща аритмия.

По-нататък следват данните от многобройните анализи и изследвания. Рентгенограмата показва: всички отдели на сърцето са разширени. Диагноза: недостатъчност на митралната клапа с отлагане на калций в крилата. Нарушено кръвообращение. Значителни вторични изменения в черния дроб.

Плана на операцията разказах сам. Отваряне на лявата плеврална кухина, след това на перикарда. Изкуствено кръвообращение. Хипотермия. Разрез на лявото предсърдие. Преглеждане на клапата. Ако крилата и не са много изменени, ще се опитаме да направим пластика, тоест, зашиване на пръстена на клапата. При съмнение за ефективността — пришиване на изкуствена клапа. Тя отстранява сигурно недостатъчността и веднага облекчава работата на сърцето. Трябва да облекчи — така беше на изпитателния щанд.

Въпроси и забележки нямаше. Младшите може би се стесняваха, а със старшите вече беше обсъдено.

Асистенти: Мария Василевна и двама млади доктори — Женя и Вася. Наркоза — Дима, Дмитрий Алексеевич.

Конференцията свърши. Пръснахме се мълчаливо. Виждам, че на никого не хареса моята разправа със Стъопа. И аз не се чувствам добре. Но не много. Всичките ми мисли са за предстоящата операция. Самолюбието на Стъопа е тъй нищожно пред това. Ще го понесе. Нека работи някъде другаде и не ни погубва болните. Така се убеждавам. Така е втълпена в хората идеята за възмездие. Хубаво. Ще я смачкам. Ще успея, ще го направя. Обидите на Стъопа нямат място тук.

Ще отида в кабинета, ще поседя, ще помисля. Трябва да се стегна — там, вътрешно.

Кабинетът. Колко е неуютен. Не умея да създавам уютност. По дяволите. Как ми се иска да запуша! Но не бива. Пред сложни операции се мъча да търпя. Замъглява мозъка и ръцете повече треперят.

С какво да се заловя? Май че там ще се мотаят цял час. Винаги е така — докато намерят сестрата, единия, другия доктор, количката, докато сложат инжекциите. Не мога да въведа ред: вече се отчаях. Ясно е, не умея. Има, казват, клиники: операция в 9.00 и всичко е точно. Завиждам им.

Работи на масата колкото щеш, но те или са скучни, или неприятни. Дисертации, изпратени за рецензиране. Научни "трудове" на моите момчета. Разни писма от болни, които не могат да бъдат оперирани поради тежкото им състояние. Как да ги утешиш? Няма време за писане на дълги отговори. Пък и думи вече няма като че ли. А ето, това е хубаво, вече го четох, но ми се иска още веднъж да го прочета. От майката на Катенка. Как ѝ беше презимето? Склероза. Да, Садовая. "Скъпи професоре! Вчера се навършиха две години от операцията. Ние празнуваме този ден повече от рождения..." Приятно. Колко се измъчихме с нея, докато стана. Минало.

Хайде да прегледаме още веднъж историята на болестта на Саша. Тя е дебела, толкова месеци. Цял том.

Анализи. Снимки. Вписвания. А заедно с тях и самата история. Не тази, която е записана тук, а онази, която се мярка пред очите ми. Как се е преплело всичко това: Саша, неговата болест, моите чувства, хирургията.

Може би някъде съм допуснал грешка със Саша, с тази изкуствена клапа?

Не мисля с думи. Зная цялата тази история много добре и думи не са нужни. Пламват само отделни картини. Дългите разговори прелитат като мълния — само със своя смисъл. Когато пишеш и говориш — мъкнеш товара на думите — груби, неизразителни. Ще има ли някога разговор на мислите? Фантазии. Казват — става между близки. "Разбрах без думи." Ставало ли е? Не, извинявайте — не е ставало. Нещо много примитивно е.

Как ми е зле сега. Сигурно така става и на война преди сражението, от което всичко зависи.

Първото запознаване: в рентгеновия кабинет, на амбулаторен преглед. Много болни. Млад човек, изпратен с митрална стеноза.

— Никаква стеноза. Недостатъчност трета степен.

Тези терапевти и досега препращат повечето от болните с неправилни диагнози. Не ругай терапевтите — това е най-умната специалност. Би трябвало да бъде такава.

Мек глас. Смутени въпроси.

Присъда: "Да се чака. Търсим."

Естествено, какво можехме да предложим тогава? Имаше ли вече първи опити, или още не? Започнах да забравям хронологията. Как е възможно — такова нещо да се забрави?!

Мнозина изобретяваха различни операции за лечение на недостатъчността. И аз също. Спомням си: кръвотечение. Фибриляция. Смърт на масата. Опустошеност. Досада. "И той се хванал, ще изобретява... лайно."

Нима днес ще стане същото? Как ме боли сърцето. Ще си вървя в къщи: "Проклятие! Никакви клапи вече! На хернии, на апендикси... на боклука..."

Обидно е дори, че всичко това преминава... И тогава мина. Болните с недостатъчност чакат. Нещастници. Без надежда за живот.

И Саша пристигна. След една година като че ли? Да, вече мъдрувахме над нова операция. АИК още нямаше. Само на кучета. Значи, преди три години. Как лети времето. Нека лети. Аз вече не ща ни спиране, ни връщане. Сега говориш така. Свърши ли операцията добре — ще кажеш: "Ще по-оперираме още!"

Така и тогава: кабинетът, аз след успешната операция (хранопровод, струва ми се. Един такъв смешен дядо — оправи се...) Чудесен е вкусът на цигарата (да ми е сега!). За никъде не бързам. Прислушах Саша, прегледах го. На корема си имаше тогава още мазнинка, не както сега — само твърдят черен дроб напират. Лице — много умно, предразполагащо. Разказах му за готвената операция. Защо? Навярно — за да се похваля. Той пламна, не разбираше, че всичко това са глупости. И самият аз не разбирах. По-нататък — повече. Разговори за медицината въобще. Че тя е такава, онакава, без теория, неточна. После за диагностичната машина — тогава в печата се бяха появили съобщения и ние се заинтересувахме от тях. Той предложи своите услуги като математик. Спомням си, мярна ми се: "Той е такъв приятен и умен, а ще става все по-зле. Жалко ще бъде, а не можеш да помогнеш. Откажи се." — "А, нищо!"

Ето го "нищото".

Да бях отказал тогава — сега нямаше да седя в това плачевно положение.

Добре щеше да е да имаме вече тази машина. Днес тя е много нужна — за автоматично регулиране на АИК. Все пак тези девойчета-машинистки понякога правят грешки. А днес ще бъде много трудно.

Той не се залови да се занимава сериозно с диагностичните машини. Потегли го към психологията. Жалко. Може би щяхме да имаме нещо.

АИК ще работи дълго — час и половина. Ще успеят ли да задържат постоянни всички показатели на кръвта? Ако настъпи хипоксия — тогава край. Няма да понесе.

Какъв интересен човек е! Ходех като влюбен, след като се срещяхме няколко пъти. Меден месец. Жалко, че отношенията ни се развалиха и не се върнаха към предишното. Няма я вече онази топлината. А дали я е имало у него? Не зная.

За мен той откри нов свят. В какво се състои работата? Количествени отношения във всичко. "Информационен план на света." Не мога да го обясня с думи. Слаб съм. Не го усвоих напълно. Биология, изкуство, социални науки. Навсякъде господствуват законите за преработване на информацията. Не се опитвай да уточняваш. Той умее да подреди всичко на място, да изведе възможните количествени закономерности, някъде точни, някъде вероятни.

А душата? Вече не зная. Често се излагам при определяне на хората. Открита усмивка, мекота, безупречен такт, вежливост. Пълна липса на честолюбие. Никого не хока. Само понякога тънко намеква. А сега ми се струва, че под това има такава спокойна студенина. Мъдрост ли е това или емоционална бедност?

Дружехме ли ние? Аз — да, а той? Срецахме се всяка седмица. Като доктор виждах, че му става все по-зле. Задух. Умора. Често ляга през време на разговора след хиляди извинения, които ме дразнеха. Нямаше простота у него. Не мога да разбера — от възпитание или студенина? Винаги ми беше малко обидно. Бог да го закриля, не бива да го съдя. Изкачва се на своята Голгота. Високопарно звучи.

Навярно вече са го откарали? 10.30, време е. Днес се усмихваше добре. А какво ще бъде след няколко часа? Как ще понеса това, ако умре?

Помниш ли, както след онази операция, за която се готвехме при запознаването? Бях уверен, че ще я направя. Глупава самонадеяност! Болният умря след няколко дни от сърдечна слабост. Не успях да поправа клапата. "За последен път, повече няма. Нека умират без мен..."

Саша тогава се натъжи. Скоро му се появи декомпенсация, наложи се да го настаним в клиниката. Все нещо пишеше, легнал в леглото. "Малко ми остана да живея, а трябва да помисля за някои философски и психологически проблеми. Да ги уясня поне за себе си, да ги обясня на други, вече няма да мога..." Четеше за йогите, библията, за телепатията. Но мистик не стана. Подсмиваше се. "Нищо няма, само машина!"

Само машина. С ума си никога не съм вярвал в богд, но все пак някак ми е противно, когато те се заканват да моделират на машини човешките чувства, съзнание, воля. Ще ми се да мисля, че това няма да бъдат същите чувства. Не истинските. Но Саша е абсолютно сигурен в това. Казва — същите.

Спомняш ли си изумителното усещане на щастие след първата сполучлива операция с АИК? Нима това може и машината? Не зная. Естествено, аз много му се доверявам, но сигурно съм вече стар, за да се покланям на нови богове. На мен ми стига и обикновеният материализъм с неговите "качествени отличия" и "несвеждане" психическото до физическото. От кибернетиката на мен напълно ми са достатъчни диагностичните машини и автомати, управляващи изкуственото кръвообращение. На тях не им са необходими никакви чувства.

Или например — съвестта. Как, и това ли ще имат машините?

Всеки случай аз постъпих тогава като хлапак. Дружбата — това е свещено чувство и то не може току-така просто да се изхвърли на сметника. Гледай го ти, оскърби се.

Да, естествено, но бе ли тази дружба взаимна? Не трябва да мисля лошото. Всеки дава, каквото може. Той повече не можеше. Всичко беше потънало в интелекта. Още повече, че е болен. Струва ми се, тогава той вече втори път лежеше у нас с декомпенсация. Да, втори.

Колко горчиво и досадно беше след тези неуспехи. Мислехме — сега вече, с изкуственото кръвообращение, ще оправяме недостатъчността. И пак смърт — една, втора. Нима има щастие? Къде е то?

Не, все пак той не е чувствителен. Не биваше да говоря това, когато отидох при него като при приятел, измъчен, убит. А той ми показва американски списания със снимки на изкуствени клапи. Голяма работа, оперирали двама болни. Не се хвали, хайде, не се хвали. Признах, че сме изостанали и сами сме си виновни. Значи, не сме проявили необходимата упоритост, за да преодолеем трудностите. "Да преодолеем трудностите" — ама че го рече, агитаторе!

Какво каза той тогава?

— Изглежда, няма да дочакам, докато вие направите клапи.

Най-важното е как беше казано това. "Ето какво мога аз, а ето какво вие." Тогава той беше решил някаква много трудна задача, нещо важно за отбраната. А пък ние не можем да правим операциите, които вече са намислени.

Какво можеш да отговориш на това? Наложил се да преглътна.

Е, какво ще си спомням. Болен. Такива планове, а не щеш ли — чувствува, че скоро ще дойде краят. Наоколо хора, които вършат лошо своята работа. Дори тактичен човек няма да се стърпи.

А дружбата?

Разбира се, глупост, че сетне не отидох, но и той не направи нито един опит. А как чаках поне една мъничка вест.

Да престанем да мислим за това. Всичко вече е забравено. Почти забравено. Днес аз стоя в благородна поза: "Ти пренебрегна, а аз доказах. И не си вирия носа." И наистина някъде в тайните кътчета на съзнанието такава мисълчица има. Доказах. Велик деец се писах. Две клапи, една смърт. Даже и в това ти имаш малко заслуги. Миша Сенченко направи клапата. А пък грехове — ето ги: Шура. Погребаха я нашите санитарки.

Ала днес ще се бия като звяр. Нищо няма да пропусна. Или трябва да се оставя.

Е, защо така строго. Нали Сима е жива.

Ах, Сима, Симочка!... Така топло ми става от това име. Като дъщеря.

Картини. В стаята на визитация. Красива девойка. Поглед: страдание, надежда. Страх. Не мога да го предам с думи. Митрална недостатъчност с остра декомпенсация. Почти цяла година не излиза от болниците. Всичко знае. Ако откажа, значи — край.

А аз? Какво ще кажа? Четири операции с два смъртни случая. Ако крилата на клапите са добри, тогава нещо може да се направи, а ако там има ръбци, калций? Опити с негодни средства. Нужна е пълна протеза на клапата. Ами че няма да й кажеш това! Наистина, Миша вече направи изкуствена клапа, добра. Но всички кучета, на които се опитахме да я зашием, умряха. Здравосърце не я понася. Необходимо е отначало да се създаде порок, а това е трудно.

Не зная колко месеци ще бъдат нужни, докато се научим, после още месеци Да чакаме, за да се убедим, че са зараснали. За това и опити са нужни. Изобщо — година. Това не е за нея.

— Михаил Иванович, не отказвайте!

— Ще видим...

Кабинетът. Родителите — възрастни хора. На тях всичко им е разправено: че много се страхувам, че не искам.

— Спасете я! Ние ви вярваме... Само във вас ни е надеждата...

Ножът е остър — "вярваме, надежда". Но какво да се прави — обречена е. Жалко. А така — има някакви шансове. Реших се.

И Саша също така — "оперирайте", "няма какво да се губи". Никой не иска да разбере, че губя също така и аз... Не, Симочка, с тебе аз не загубих, а намерих. А с Шура? И какво ще стане със Саша? Тю, те са едноименници. "Нищо няма. Само машина."

Операцията. Изкуствено кръвообращение. Охлаждане до 20°. Сърцето стои. Отварям: ужасно! Крилата са обезобразени от ръбци и калцинирания. Опитвам се да направя пластика — още по-лошо. Остава да зашия така. Зная — сърцето не може да се задействува. Емоции. Ругая себе си, хирургията, болната — "Вие непременно ще ме спасите." Да се продъни всичко на тоя свят! Но ругатните и стенанията не ще помогнат на работата... Трябва да се зашива. Безнадеждно, като на труп. И изведнъж някой извика:

— Хайде да пришием клапата на Миша, и без това нищо не губим!

Буря от мисли. Ще я зашия! Ако не прирасте, ще умре после, не сега. Това е по-леко. Ами ако стане? Клапата е добра — проверена е експериментално. Но ако излезе неуспешно — шепот: "експерименти с хора... непроверено опитно...". А след това, току-виж — прокурорът. Ако не я пришия — ще умре — никой няма да ме осъди: "несполучлива операция". Е... плюй на всичко.

— Давайте!

Вшихме я. Завършихме операцията Събуди се. Шумове в сърцето няма. Всички са щастливи. Само аз се чувствавам измамник: клапата се държи на конци, след седмица-две те ще се прорежат и — край.

Колко тревоги имаше. Всяка сутрин тичах да я преслушвам. "Вие не се страхувайте, всичко е добре." Тя мен утешаваше, наивната.

Ох, как ли ще се справя днес с тази работа? Щях да имам повече сигурност, ако не беше вторият случай...

Предсърдието трябва да се разреже по-широко, отколкото при първите. Може би по-добре ще се вижда клапата. Но затуй пък да се шие, е по-трудно. Нищо, най-важкото е да може удобно да се работи вътре.

И все пак сега е по-лесно: знаем, че клапата ще прирасте. Сима живее вече три месеца и е съвсем добре. Опити с кучета вече не са нужни.

Само дано няма емболия. Не, няма да допусна. Какъв глупак бях! Свлякох се, зарадвах се — клапата прилепга отлично. Хубаво, не е нужно да си спомням. Шура — Саша.

Колко жалък беше той там, в приемната. И — тежък. Лице бледно, крака отекли, черен дроб до пъпа. Начало на края. Така се срамувах. Сега вече мина

— като че се помирихме. Аз загладих своята вина.

— Михаил Иванович, пак при вас. Подкрепете ме, колкото можете...

— Какво говориш, Саша. Всичко ще се уреди. Ще полежите един месец, после пак ще отидете на работа.

— Не, сега вече няма да отида. Вече съм за инвалидна пенсия и изобщо... Трябват ми още само два-три месеца. Аз трябва... трябва да напиша още нещичко...

Настанихме го в отделна стая. Пуснахме в действие всички средства, каквито можехме. Все пак моите момчета ги бива — могат да лекуват по-добре от терапевтите. Особено Мария Василевна. Дай боже всички лекари да са такива. Само дисертацията си никога няма да напише.

Тогава още не се надявах на Сима. Само две седмици бяха минали. Все чаках — току рухнала. Представях си: пристигам една сутрин в стаята, а тя лежи с посинели устни, задъхва се. В очите — смъртен страх... Тези погледи!...

Но лекарите и сестрите вече ликуваха. Шега работа ли е — първата клапа. Излиза, че и ние струваме нещо.

Може би това действа на Саша, та му стана по-добре. Психиката е голямо нещо.

Не зная ще помогне ли психиката днес на мене. Ако не беше умряла Шура... Не, аз ще се държа. Като машина.

— Зашийте ми клапа!

Той почна да ми говори това още след първата седмица. "Зашийте клапа." Лесно е да се каже! Но тази мисъл плъзна из клиниката. И аз започнах да свиквам с нея. Сима е добре. Вече месец. Има сигурност. А така е безнадеждно.

Представям си как го закарват сега. Втората порция лекарства вече трябва да е действувала. Има такива "атарактици" — средства против страх. Потискат емоциите.

Той разбира своето положение. Той ме познава. Ръцете ми треперят. Знае, че има много непредвидени фактори. Малко се срамувам за себе си и за моята медицина.

Много разговаряхме през последно време, когато му стана по-добре. Даже идваше в кабинета и седеше в това кресло. (Колко удобни са тези съвременни ниски кресла.)

Много му се искаше да го разбере.

— Аз нямам избор. Всичко знам, всичко съм прочел. И после — омръзна ми. Да започна сега голяма работа, не може — все едно, няма да успея. Живея като на аерогара — излитането се отлага, но непременно ще стане. Разбира се, аз продължавам да мисля, но това е повече по инерция, за мене си. Освен това завърших един етап. Разбрах общите принципи на изграждане програма за дейността на клетката, човека, обществото. Обмислих ги докрай съвсем напоследък, вече тука. Сега трябва да доказваме, да се борим. Доста много работа за целия колектив. Ако преживея операцията — значи, ще започнем.

Или друг път:

— Зашийте ми клапа и аз ще опиша с диференциални уравнения цялото поведение на човека!

Душа все пак не виждах. Самообладание или я няма? Раджа-йог — "постижение чрез знание" ли? Или просто е луд човек, увлечен от своите научни хипотези?

— Пришійте, нали, все едно, ще умра. Каква разлика — с клапа или така, месец по-рано — месец по-късно?

Наистина, каква? Ако беше някой жизнелюбец, може би щеше да се вчепква във всеки ден. За да доживее до пролетта, да помирише дъха на тополите.

На него му е все едно, а на мене? Ако умре, какво ще си кажа аз? Да не го оперирам — ще изкара още година. Но това ще бъде вече само едно бавно умирање. Без сън, със задуха, с отоци. И вече не ще може да разполага със себе си. Засега още може. Впрочем сам той не може. Само с мен. Това не е обикновена операция — един хирург отказал, отивам при друг.

Струва ми се, драги приятелю, че ти вече търсиш оправдание. Не ще помогне. Смъртта си е смърт и причината ще бъдеш ти.

Защо се лигавя такъв? Сега вече е късно. Той е в операционната. Дима му инжектирва тиопен-тал, той заспива. Какви са били последните му мисли? Никой няма да узнае.

Аз честно се съпротивлявах.

— Да почакаме още. Да се убедим, че клапата на Сима е зараснала, а и да опитае още един път.

— Следният ще бъда аз.

— Не, трябва да вземем по-леко болен. Вашият черен дроб е зле, необходимо е време, за да го поизлекуваме.

А си мисля: "Поне още три-четири операции."

Да, но кои ще бъдат тези три-четири?

Тежко болният винаги настоява — "оперирайте". При всички рискове. Обаче аз зная, че не бива да му се пришива клапа, рискът е 80 процента. Със Сима просто ми провървя. Ще умре един, ще умре втори, след това как ще предложиш на третия? Иди докажи, че причината за смъртта е била в тежкото състояние на болния. Даже на себе си не можеш доказа.

Сима изкара два месеца. Клапата без съмнение е зараснала. Нужно е да се оперират следващите. Болни има колкото искаш. Да се избере и да се определи време. Така сигурно изглежда отстрани. Да се вземе относително леко болен, с несъмнена недостатъчност, но още без декомпенсация.

Това никак не е проста работа. Не можеш да отидеш и да кажеш: "Ние имаме отлична нова клапа, ще ви я пришием и вие ще живеете до дълбока старост." Повечето ще поярват, ще се съгласят. Ами ако последва неуспех? Какво ще кажат близките?

— А вие, професоре, казвахте, че...

Всички болни ще се научат. Доверието ще бъде подкопано.

Ала работата дори не е в това: просто ме е срам да лъжа. И аз не мога така лесно да се разпореждам с чуждия живот. През цялото време само с това се занимавам и не мога да свикна.

Освен това има една гадна мисълчица, която лесно идва на ум на хората:

"Взема ги да се упражнява. Слава му трябва..." И, дявол да го вземе, в това има частица истина. "Аз пръв ще пришия клапа. Ще докладвам в Дружеството, ще напечатам статля. Ще дойдат кореспонденти..." Аз я пъдя, тази мисъл, но тя е настойчива. И аз панически, суеверно се страхувам от нея. Колко пъти съм забелязвал: идва "интересен" болен. Замислям оригинална операция — честно, заради живота. А пък тя, тази мисъл, вече се промъква: "Ще напечатам, ще докладвам..." Правя я — болният умира. Мъка. Досада. Самобичуване. На сега: "Не смей! Не пипай!"

Как ми се иска да запуша...

Какво ще стане днес... Вече сто пъти прехвърлих всичко в ума си. Най-важното неизвестно е черният дроб. Колко пъти гледам анализите от историята на болестта. При постъпването — много лошо. Следващите като че са по-добри. Тук е съвсем прилично. Вече може да се говори за операция. Навярно по това време и аз се реших, обещах.

Но ето тук — отново почти катастрофално влошаване. Още на другия ден след онази операция.

О, тези дни...

Шура. Дълго ще стои тя пред очите ми. Положението ѝ наистина беше лошо: самотна, физическа работа не може, живее в общежитие. "Или да оздравея, или да не живея повече." Всичко беше направено честно. Може би прекалено честно постъпи, хуманисте? Всичко разказах — какъв е рискът, че може да изкара така още пет до седем години.

Това е жестоко. Но аз не мога, не мога повече да разполагам с чуждите животи. Каквото и щат да говорят там тези хуманни и решителни хора: "Лекарят е длъжен да поема цялата отговорност и няма право да травмира психиката на болните." Други добавят: "Даже и на близките." Но къде да намеря сили да решавам за всички? Къде?

А Шура никого си нямаше. Навярно аз бях длъжен да намеря сили. Да взема грях на душата си. Поне тя би отишла на масата по-спокойно. Не искам да си спомням този ден. Длъжен съм. За да не се повтори днес. Не. Няма. Не мога. Много пъти вече до най-малки подробности си спомнях и обмислях всичко — няма какво повече да се добави.

Вероятно дренажът от стомахчето не е бил отворен след проверяване функциите на клапата. Но машинистите казват, че го отворили. Сега вече не може да се установи. Фактът си остава факт — въздушна емболия на кръвоносните съдове на мозъка. Не се събуди.

Как ще се страхувам днес от този момент — ще се събуди ли? Но клапата беше защитена добре. Това видяха всички на аутопсията.

Не, днес емболия няма да допусна. Широка тръбичка в стомахчето, ще изтегляме кръвта дълго. Десет, двадесет минути. За да не премине нито едно мехурче въздух. Аз дори виждам тази тръбичка, равномерно запълнена с течащата кръв. Усещам я в ръцете си.

Грешки. Грешки. Как да се научим да лекуваме без грешки? Саша казва — невъзможно е. Човешкият организъм е толкова сложен, че мозъкът може да го опознае само доста приблизително. "Да се моделира" — както той казва. Виж,

когато станат машините... Но аз сигурно няма да доживея да ги видя...

Ако няма емболия — ще излезе нещо друго. Всичко можеш да очакваш при един такъв тежко болен. Опитът ни е малко, ето кое е най-важното.

Празни мърморения. Нищо вече не можеш промени.

Как всичко може да развали дори и най-малката грешка.

Преди това Саша беше в прилично състояние. Външно не се промени и след като научи, отлично се държа. А черният дроб и сърцето се предадоха. Значи, все пак тежко е преживявал.

Докато Шура беше жива... ("Жива" — странно е да се говори така за състоянието на човек със загинал мозък. Няма да си спомням.)

Третият ден беше особено тежък. Няма урина, задух, току-виж — умре. А той на своето — "Оперирайте!" Каква ти операция, когато бях готов да зарежа всичко и да хвана, дето очите ми видят. За кой път? Как ще ги зарежеш? Защо не? Може вече — помощниците са отлични. Ако и той умре...

Направих всичко, за да изключа грешките и що-годе да сваля от себе си бремето на решението.

Консилиум. Професорите-терапевти признаха състоянието за безнадеждно. Тоест — смъртта няма да настъпи сега, но скоро. Месеци, не повече. А може би и седмици. Между другото им показах Сима. Не, не само да се похваля. Някак си да се оправдая пред себе си. А може би все пак и да се похваля? Колко е противоречиво всичко!

Тогава те се хванаха — "операция поради жизнени показатели".

Това значи — да се използват последните шансове пред лицето на смъртта. Красиви думи. Желязна логика: така — сто процента, а ако операцията дава пет — трябва да се направи.

Терапевтите доста щедро дават такива съвети. Да бяха опитали те да оперират при тези пет процента!...

Бих искал да зная, кой подлец му е разказал за консилиума?

Как злобно ме гледаше той следния ден:

— Аз съм господар на живота си и вие не можете да ме лишите от правото да използвам даже петте -процента шанс за спасение.

Колко беззащитни сме всички пред живота!... Той иска от мен онова, което е неизразимо трудно. Ала и той е прав. Когато очакваш смъртта при всяко следващо изостряне, то наистина няма защо да протакаш. Но трябваше да бъде казано някак иначе. Впрочем на другия ден той се извини и аз му простих.

— Добре, ще оперираме. Само малко да поиз-лекуваме черния дроб.

— Колко?

— Десет дни.

Както се сви сърцето ми тогава, така не се отпуска и досега. Клапата, личи, нараства, но ще бъде ли достатъчно здрава, за да издържи цял живот? За Саша това са поне двадесет години. Миша казва, че тази тъкан е изпитана за трайност и износване. Но все пак... Впрочем, защо да предвиждаме толкова далече? Налага се най-напред да изкараме днес. Хирургията и техниката така бързо се развиват, че след пет години ще има съвсем други възможности.

Да бях запушил! Веднъж да си опъна. Не бива. Като машина.

Минаха тези десет дни. Чудно е като всичко: достатъчно беше да обеща твърдо, и състоянието му започна да се подобрява. Това означава, че има резерви. Радостно.

Интересно, какво ли е написал в тетрадката си. И в писмото. Види се, има някакъв роман. Имало е. Ще има ли? Не си струва да мисля.

Трябва мислено да простя тук. В операционната него вече няма да го има. Там лежи само едно тяло, което може да стане труп. Нещо ми пречи да отворя дори тетрадката. Това е възможно само после. Тогава при всички условия ще имам това право. Ако остане жив — ще ми бъде близък роднина. Все едно като син. Ако умре — аз съм оставен за изпълнител на завещанието.

Колко разголено се показва жестокостта на живота при нашата работа!... Професор говори със сентенции. Противно, но понякога не можеш да се стърпиш.

Този идиот Стъпка. По всяка вероятност е мечтал да стане велик хирург. Има фантазия, както казват. Колко малко познавам моите момчета. Лошо.

О! Идат. Чукат.

— Да!

— Михаил Иванович, време е да се миете.

Това е. Свърши всичко. Повече няма никакви чувства. Те се плъзгат някъде в задния двор на съзнанието.

Преобличане. Почистване на очилата.

Днес оперирам в малката операционна. Тя е приспособена за АИК. Освен това в тавана има прозорец, през който гледат зрителите. Хубаво е, не не пречат, но лошо, че е много достъпно. Операцията не е театър.

Надникнах от коридора. Той лежи на една страна, вече покрит с чаршафа, вече ие Саша, а абстрактен болен. Не виждам нито една позната чертичка. Под чаршафа, към лицето, няма да поглеждам. Навярно то е също чуждо.

Всичко като че е наред. Анестезиолозите стоят тз спокойни пози — Дима и неговият помощник Леня. Той ритмично свива дихателния балон на апарата за наркоза. На редки капки капе кръвта във вената. Мирна кръв. Мария Василевна покрива операционното поле. Сега тя е просто Маша или Мария, в зависимост от обстоятелствата. Стоят вече на мястото си асистентите. "Машинистите" също седят край своя апарат. Само Марина, операционната сестра, нещо е зачервена. Види се, имало е някаква дребна престрелка. Няма да вникваме. Те сами ще се оправят.

Навсякъде е чисто. Легените са още празни. Кръв има само в ампулата на капкомера. Просто прелест, каква приятна картина! Дано остане така до края...

Мия се както винаги, мълчалив и без мисли. Просто търкам ръцете си с четката. Всичко е премислено. Нищо не мога да добавя. Особено спокойствие.

Влизам в операционната. Разрезът на кожата вече е направен. С диатермия затварят кръвотечащите съдове.

Обличат ми престилката, завързват маската. Заставам на мястото си. Доста тясно, — четиримата хирурзи и сестрата, всички около гърдите.

— Клапите?

Кимане. Има ли нужда от думи?

Разсечени са мускулите, отварям плевралната кухина. Ето! Започват разни сюрпризи. Белият Дроб се оказа сраснал с гръдната стена. Това дразни: необходимо е време, за да се отделят грижливо срастванията, а то е малко. Освен това сетне от тях може да кърви. Няма какво да се прави. Запази спокойствие.

Отворен е перикардът. Оголено е сърцето. То ме плаши. И на снимката личеше, че е голямо, но когато е открито... Фу! Лявото предсърдие е като торба, стомахчето е огромно, силно пулсира. Когато то се свива, само половината от кръвта отива в аортата, а втората половина — обратно в пред-сърдието, през калпавата клапа.

Ревизия. Това значи, че пръстът е вкаран през разреза на предсърдието вътре в сърцето. Опишвам крилата на клапата: те са груби и неподатливи. Грапави от парченцата калций. Силна струя кръв шиба в края на пръста при всяко свиване на стомахчето.

Собствено това се и очакваше.

Една минута мисля. Веднага ли клапа, или да опитам да зашия? Клапата — това е по-бързо и той няма да умре през време на операцията. Не би! трябвало. Но после? Ще зарасне ли? Сърцето е много изменено, условията за зарастване са лоши. И колко дълго ще служи тя? Но ако пластиката не се удаде, то, все едно, ще се наложи да се пришива клапа. Това е един час повече работа на машината. Това е хемолиза, това е черен дроб, бъбреци.

Не. Като всеки хирург преди всичко аз искам той да не умре ей тук, сега или скоро след това. А по-нататък, след месеци и години — това вече не е така катастрофално.

Отново: не. Така няма да стане. Спокойно разсъди.

Пак влизам с пръст в сърцето. За частица от секундата мисъл: колко просто стана това — в сърцето. А помниш ли треперенето първия път? Преди осем години аз бях по-млад. Сега вече не бих започнал.

Опишвам, пробвам, представям си. Трябва да реша веднага, защото, когато отворя сърцето, то вече няма да се свива и не ще могат да се видят движенията на клапата.

Нямам мисли за Саша. Не виждам неговата усмивка, не чувам гласа му. И изобщо не чувствавам, че това е жив човек. Всичко е в подсъзнанието. А в съзнанието има само много напрегнати разсъждения — как да направя най-добре.

Клапата. Но окончателно — когато видя. За малко погледнах нагоре. Наоколо стоят наши: лекари, сестри. Дори някакви непознати. Не ми харесва. Като гладиатори: смъртта и ние. Не гледай. Всичко това са глупости.

— Да се включваме.

Това значи да включат АИК. Една тръбичка се вкарва в дясното стомахче — по нея оттича кръвта от сърцето в оксигенатора — изкуствения бял дроб. След това тя се поема от помпата (това е сърцето) и се прекарва по втора тръбичка в бедрената артерия. На пътя ѝ има още и топлообменник, който отначало охлажда кръвта, за да предизвика хипотермия, а сетне, в края на

операцията, я затопля.

Включването е направено добре, но се иска време. Всичко върви като по мед и масло. Тръбичката е вкарана в сърцето без капчица кръв. Приятно. Мога. Не се хвали, когато отиваш на война... Тю, професор! Саша навярно никога не е казвал така. Възпитанието не е същото.

— Машинисти, всичко ли е готово при вас?

— Да.

— Тогава пускайте.

Заработи моторът. Все пак той още шуми. Но поносимо, не както първата машина.

Проверка: венозното налягане, оксигенерато рът, тръбичките, работата на помпата. Докладват — нормално.

— Започвайте охлаждането.

Трябва да вкарам тръбичка в лявото стомахче, за да изтеглям през нея кръвта, която идва от аортата, а най-важното — въздуха, когато сърцето заработи. Тъкмо това прозяпах при Шура.

За миг картина: нощ, стая. Ритмично работи апаратът за изкуствено дишане. Тя лежи — почти мъртва, без пулс, студена. Само върху екрана на електрокардиографа още подскача светло петно, показвайки редките съкращения на сърцето. Мозъкът е загинал от емболия, а след него и цялото тяло. Трябва само да кажа да спрат апарата и след половин минута сърцето ще спре. Завинаги. И страшно е да кажеш тази дума: спрете. Настръхвам като от треска.

Ето какво значи тази тръбичка в стомахчето. Трябва добре да бъде пришита. А впрочем — това е съвсем лесно, ние постоянно вкарваме в стомахчетата инструменти. Необходимо е с четири шева да се обшие мястото на пробива, сетне, когато тръбичката се изважда, шевовете просто се стягат и не остава никаква дупчица.

Всичко е направено и настъпва почивка.

Още десетина минути, за да се охлади болният до 22 градуса, които ни са нужни. Всички мием ръцете си със сублимат.

Марина рови нещо на своята маса — готви се за главния етап. Машинистите вземат проби за анализи. Дима проверява медикаментите на своята масичка и моли да донесат още нещо.

Само ние няма какво да правим. Временно затишие преди схватката. Никакви мисли в главата. Просто стоя и гледам сърцето. Виждам как то се свива все по-рядко и по-рядко заедно с понижаването на температурата. То работи на празно — апаратът кара кръвта.

— Марина, провери ли иглите, конците? Клапите вече донесоха ли?

— Да, всичко е готово.

— Покажи ми.

Ето я клапата. Скелет от неръждаема жичка, върху която майсторски е обтегната тъкан от пластмаса и много грижливо пришита, така, че се образуват крила като естествени. Не го е измислил лошо Сенченко. "Мавърът", както го нарече някой от инженерите. Юначага изобщо, макар и с дефект. Не е важно.

Главното е главата.

Няма какво да се прави повече. Чакаме. Двадесет и пет градуса. Тъканите са студени като на мъртвец, неприятно е дори да ги докосваш. Сърцето се съкращава четиридесет пъти в минута. На нас ни е нужна фибриляция — това е безредно повърхностно треперене на сърдечните мускули, заменящо нормалните дълбоки концентрични съкращения. Практически при ниска температура това е спиране. То позволява спокойно да се работи: да се крои, да се шие.

Двадесет и три градуса. Фибриляция.

— Започваме.

Предсърдието е широко разсечено. Силната помпа за няколко секунди изсмука кръвта. Ето я клапата. Светая светих. Сърцето е сухо и неподвижно. Мъртво? Не. Виждат се едва доловими потрепвания — това е още живот.

Всичко се потвърди: крилата са скъсени, твърди, калцирането е пръснато на бучици и по-големи струпвания до един сантиметър в диаметър. Между крилата зее отвор. Той не се затваря — тук се крие недостатъчността. Възстановяването на клапата е невъзможно. Или много рисковано.

— Режем.

Хващам с клеми крилата и ги изрязвам по окръжността на отвора на клапата. Това е малко страшно — още не съм свикнал. Също така, както правих първите ампутации: няма да има вече крак. Ца мястото на клапата зее безформен отвор. В него трябва да се пришие новата клапа.

Започват мъченията. Много неудобно е да се вшива: дълбоко, няма къде да се завъртиш с инструмента. Проклетите иглодържатели никак не държат иглите! Те се въртят като дяволи. Колко яд съм брал заради тях, няма чет и брой. В чужбина правят специални иглодържатели, чиито повърхности, стискащи иглата, са покрити с елмазен прах. Държат здраво, виждал съм ги лично. Докато нашето министерство се почесва... На тях какво им е... Те не се мъчат.

О, каква ярост ме е обхванала! Поне един началник, от когото зависят тези инструменти, да ми легнеше на масата. Бих го оправил!...

Не идват.

Дълго шия и дълго ругая. В пространството и Марина, която е изпогубила иглодържателите, дето сам бях подбрал, и Мария, която лошо държи и не хваща краищата на конците... Целия свят. Греша, псувам мръсно на ум. На младини имаше случаи да си създам съответна обстановка. Умеех. "Ултиматум", както ги наричаше един другар. На ругатните ми никой не отвръща.

Но всичко има край. Клапата е поставена на място. Прикрепена е с тридесет шева. Здравно. Стана ми много по-леко. Мога да погледна наоколо.

— Каква е хемолизата?

— На тридесетата минута беше двадесет.

— А колко минути работи машината?

— Петдесет и пет.

— Защо така дълго няма анализи?

— Центрофугата им не работи добре.

"Им" — това е в биохимичната лаборатория.

— Вечно нещо не върви.

Но казвам това така, по инерция. Добре работят те, маса анализи правят.

Хемолизата засега не е голяма. На мен собствено ми остана само да зашия сърцето. Малко работа. Ако има добри инструменти, тогава да се зашиват клапи, не е трудно. И няма от какво да умират болните. Моля, ние ще решим този проблем. Ще натрием носовите на всички, дори на американците. Трябва бързо да приготвя статия за списанието и да покажа болния на Дружеството.

Тфу! Какво бръщолевиш? Какви статии, какво Дружество? Болният лежи с разрязано сърце, една умря. И изобщо!...

Срам ме е. Гризе червейчето на честолубието. Мислиш — смачкал си го с разни благородни думи и дори с мисли, а то е живо. Може би тъкмо то ме тласка към тези мъчителни операции? Не зная. Понякога изведнъж почваш да се съмняваш в самия себе си. Особено опасни са успехите и властта.

Изобщо зашиваме. Също деликатна процедура — стената на предсърдието е тънка. Включиха машината за затопляне. По коронарните съдове тече топла кръв и сърцето бързо се затопля. Без съмнение то вече е живо — потрепванията му са по-големи, макар и безредни. По научному — крупна фибриляция.

При зашиването няма смисъл да се бърза. Все едно, за нагриването са необходими двадесет-тридесет минути. Затова аз върша всичко грижливо, спокойно. В операционната отново цари мир и тишина. Чува се само как санитарките тракат със стерилизаторите в умивалнята. За тях нищо свято няма и операционната е все едно като кухня. Дяволи!

Свършихме зашиването.

— Колко градуса?

— Тридесет и четири. Сега се повишава бавно.

Фибриляцията е много енергична, сърцето безредно трепти. Като че ли е необходимо съвсем малко, за да могат всички тези вълни да се организират и да дадат едно мощно концентрично съкращение.

— Гответе дефибрилатора!

Това е апарат, който дава изпразване на кондензатора от няколко хиляди волта за част от секундата. Той принуждава сърцето да възстанови ритмичните си съкращения, премахва фибриляцията. Прекрасно нещо.

И изведнъж — о радост! То заработи само. Случи се там нещо и от безредието се роди редът.

— Правилен ритъм!

Това крещи нашата докторка Океана, която наблюдава електрокардиограмата върху екрана на своя апарат.

— Късно каза, сами виждаме.

Всички са страшно доволни. Дефибрилаторът е нещо хубаво, но все пак има случаи, когато не успяват да задвижат сърцето. И при нас се е случвало. Много часове подред сме масажирали — стискали сме сърцето между длани, за да прогоним известно количество кръв през белия дроб и тялото. Десетки пъти сме включвали този апарат, а то продължава да фибрилира, макар под електродите вече да мирише на печено месо. После безсилно отпусκαхме ръце и

казваме: смърт.

А сега то работи. И добре се съкращава! Още малко ще погреем с машината и ще я спрем. Успех! Готов съм да викам от радост.

Това безжизнено тяло отново ще стане Саша, милият, умният Саша!...

— Я да махаме дренажа от стомахчето.

Да, време е. Сигурно емболия няма да настъпи, защото близо двадесет минути вече как през тръбичката не се промъкна нито едно мехурче въздух. Следяхме вече внимателно това. Втори път няма Да излезем глупци.

— Хайде! Маша, ти махай тръбичката, а аз ще стегна кесийния шев. Хайде... Хоп!

— О боже! Дръжте! Помпата, по-скоро, дяволите да ви вземат!...

Не знай какво стана. Конецът ли се скъса, или мускулът под него се проряза, но тръбичката е отстранена, а дупката в сърцето зее и при свиването от нея блисна струя на един метър. Разбира се, само едно свиване. Преди следващото тя вече е запушена с края на пръста. Ох, малко ми олекна...

Сега тази дупка трябва да се зашие. Съвсем не е просто, когато сърцето силно се съкращава и върхът подскача в ръцете, а с една ръка трябва да се държи отворът. Но може. Не ми е за пръв път. Още повече, че машината продължава да работи, тъй че няма угроза от смърт поради спиране на сърцето.

Ала всичко се оказа много по-трудно, отколкото си представях. Без да отпускам пръсти, наложих нови шевове. Обаче щом ги стегнах, мускулът се разпълзя под конците и дупката зейна. О проклетие! Още по-голяма дупка. Много по-голяма! Кръвта блисна на струя. Пъхнах в дупката два пръста и все пак покрай тях течеше.

В миг изчезнаха тишината и покоят. Всичко стана зло и катастрофално.

Вървял си човек по леда един спокоен зимен ден и изведнъж пропаднал. Черната вода го залива, той се бори, вика, а ледът се троши под ръцете му и черна вода залива всичко наоколо... Алена кръв, много...

Какво да правя?! Какво да правя?!

— Кръпка! Марина, давай кръпка от пено-пласт! По-скоро! И пригответи здрави конци на голяма игла. Помпата! Помпата! Не тегли. Вие там...

Епитети.

Трябва да се тури кръпката като пластир под дупка в плавателен съд. Само че това е трудно — да се постави кръпката, когато сърцето тупти под ръцете ти, а иглите се въртят в иглодържателя.

Не знай колко продължава това. Отначало малка кръпка. Не държи — от краищата ѝ блика кръв. Сетне върху нея втора, по-голяма, почти колкото длан. Много шевове по краищата ѝ. Кръвта от раната се изсмуква с помпата и се нагнита в машината. Изтеглянето често не успява и част от кръвта се стича през краищата на раната на корема ми и на пода. Щеше ми се отново да охлаждам болния и да спирам сърцето. Но това би било смърт.

Не, удаде ми се. Спря. Само тънички струйки се просмукват изпод кръпката. Още няколко шева — и всичко е сухо.

Всичко е сухо. Помпата е изключена. Сърцето работи, но много по-слабо — още не сме успели да попълним кръвозагубата. Преливаме. По-добре е.

Оглеждам се наоколо. Всички имат измъчен и нещастен вид. Няма вече радост. Всички са още под властта на преживяното и не вярват, че всичко е наред. И правилно — сега чакай нови беди.

Може би това е заради Стъопа? Сигурно трябваше някак си иначе? Не може да се оскърбяват хората безнаказано. Защо? Че аз защитавах не себе си — тях. Да, разбира се, но трябва не така. А как?

— Океана, при тебе добре ли е?

— Не много, но поносимо. Ниски зъбци — миокардът е слаб.

Да, разбира се, слаб. Поради това и конците се прорязаха. Но трябва да свършваме.

— Колко време работи машината?

— Сто и шестдесет минути.

— Толкова дълго? Хемолизата?

— Последния анализ още го няма, а преди усложнението беше осемдесет.

Значи, сега е много повече. Изпомпването от раната силно разрушава еритроцитите, а изпомпихме навярно около двадесет литра.

— Спирайте машината.

Поглед нагоре. Всички гледат жадно. Раздразнение. Гледат като в цирк. Изведнъж вземе, че се провали всичко. И страшно, и... Зарежи, напразно мислиш така. Повечето искрено се тревожат. Няма защо да мислиш, че си само ти. Хората са добри. Доб-ри... Винаги трябва да казваш това. Иначе Трудно се живее.

Дима се суети около болния. Започна труден период: регулирането на дишането, на кръвоносните съдове, на сърцето е в негови ръце. Човек трябва да умее да пресмята бързо много неща. Да съпостави интензивността на работата на сърцето с напълнеността на кръвоносното русло. Да слуша остро, за да не прозпяпа оток на белия дроб поради отслабване на лявото стомахче. Да повиши общия тонус на организма с помощта на хормони. Трябва да подтикне сърдечната машина със специални средства. Бързо да възстанови съсирваемостта, която е била напълно премахната от хепарина през време на изкуственото кръвообращение. Нужно е много да знае и умее. За съжаление, контролът е слаб. Електрокардиограмата, венозното и артериално налягане, зениците, цветът на кожните покривки. Биохимическите анализи, но с интервали от половин час минимум.

Все по-слабо и по-слабо шуми машината. Спря. Жадно гледаме сърцето. Дима постоянно проверява зениците и се опитва да мери кръвното налягане. Най-сетне това му се удава.

— Налягане седемдесет. Зениците през цялото време са свити. Еднакви.

Това по отношение на емболия. Сигурен съм, че няма. Впрочем нима в медицината можеш да бъдеш сигурен в нещо? Само вероятност.

През отвора, оставен в стената на предсърдие-то и временно затворен с клема, вкарвам пръст, за да проверя дейността на клапата. Струя кръв не усещам.

— Обратен ток няма.

Измервам налягането в предсърдието — то е десет. А беше тридесет.

— Може да се вкара още малко кръв в артерията.

Бавно завъртяхме няколко пъти помпата на машината. Кръвното налягане се повиши до осемдесет и пет. Засега стига. Вече може да се махне тръбичката от сърцето и по такъв начин да се изключи машината. Струва ми се, то работи задоволително.

Собствено това е всичко. Остана да се сложат няколко шева на перикарда, да се вкара в плевралната кухина дренажна тръбичка и да се зашие раната. Но най-важното е да се провери грижливо дали е спряло кръвотечението от най-малките кръвоносни съдове. Съсирването сега е лошо, а кръвотечение след операцията е най-честото усложнение.

Това отнема почти час. В никакъв случай не бива да се бърза. Всички сме малко затъпели от вълнение и умора и бавно започваме да идваме на себе си. А сърцето работи добре! Да се събудеше само, и ние ще бъдем щастливи. Засега. Сетне могат да нахлуят нови усложнения, нови тревоги.

Налагаме шевовете на кожата. И внезапно спокойният глас на Дима:

— Отвори очи!

Така го каза, сякаш иначе не става.

Всички се наведохме към лицето му. Да, ето го — жив е. Очите са отворени. Погледът е съвсем безсмислен, но човек с емболия на мозъка не отваря очи. Още един товар падна от раменете. От душата. Наистина остана опасността от кръвотечение и отказ на бъбреците. Хемолизата след изключването на машината е сто и петдесет. Това е много. По-рано такива болни умираха. Но сега се научихме да ги лекуваме. Ако не настъпи сърдечна слабост, бъбреците ще се справят и за шест до осем часа ще отделят чрез урината целия хемоглобин от плазмата.

Второто или, по-точно, първото усложнение е кръвотечението. За съжаление то често се случва след операции при продължителна работа на машината. Някакви фактори на кръвта се разрушават в нея.

— Дима, погрижете се за запас от кръв. За да няма суетене после през нощта. Необходими са не по-малко от два литра.

Свърши операцията. Залепихме раната и обърнахме Саша по гръб. Той отново затвори очи, но това е вече следоперационен сън. Ако го ошипеш, движи ръце и крака. Парализи няма.

Всичко това продължи пет часа и половина, като се почне от момента на разреза до последния шев. А с приготвянията — и цели шест.

— Михаил Иванович, може ли да приберем машината?

— Не. Завийте тръбите в стерилни чаршафи и чакайте. Марина, запазете на масичката нещо стерилно.

— Всичко е мръсно, по-добре ей сега ще покрива отново.

Казвам всичко това за всеки случай. Всичко трябва да бъде добре, но все пак. Колко пъти е ставало нужда да се отваря повторно плевралната кухина, за да се търси някой нищожен кръвоте-чащ малък съд, тъй като от дренажа кърви.

Обзело ни е благодушие в стаята на сестрите. Като чувал се отпускам в креслото и не мога да мръдна дори пръст. Тъй съм уморен. Много тъжни и

приятни минути съм преживял в това кресло след операции. Седя и непрекъснато се прозявам. Кислородно гладуване, сякаш самия мен са оперирали.

Както винаги столовете са малко, затова всички са се разположили кой дете е намерил — на масата, на перваза на прозореца, дори в отворения шкаф. Всички пушим, прозорецът е отворен. Майски въздух.

Колко е приятно, когато работата е свършена, когато всичко е добре. Когато Саша лежи там жив. С нова клапа. Когато при него е неговият живот и онова писмо, което сега мога да не прочета.

Впрочем работата не е до Саша. Да беше на негово място който и да е друг, на нас щеше да ни бъде също така добре. След тежки операции всички болни са приятни. В тях се влага труд... Не зная как да го обясня.

Още не сме изстинали и всички разговори се въртят около операцията. Ето го Вася:

— Аз не се съмнявах, че вие ще се справите.

— Ти не, но аз се съмнявах. И дори много. Не, естествено щяхме да зашием в края на краищата. Нали машината работеше, можеше да притиснем аортата. Но цената! Хемолизата скочи до сто и петдесет. Ти си още млад, затова си самонадеян. Не можеш да обхванеш целия обем на информацията.

— А все пак какво стана? Изглежда, че конецът се е скъсал. Ами че мускулът не можеше да се прореже на четирите шева изведнъж!

Това казва Мария Василевна. Тя седи измъчена като мен, няма сила да се помръдне.

— И аз не зная. Конецът се намери в ръцете ми и аз го хвърлих някъде. Трябваше по-скоро да се запушва дупката. Не ми беше до анализи.

Вася пие вода. Аз също искам да пия, защото цялата ми риза и панталонът са мокри от пот. При такива страдания съм губил от теглото си до два килограма. Едно време проверявах.

— Е, какво, момчета, май че клапи могат да се пришиват?

— Обаче, Михаил Иванович, самото пришиване трябва да се промени.

— Как?

Женя ми обяснява. Напълно разумно разсъждение: отначало да се прокарат шевове вътре през пръстена на клапата, без самата клапа, а после да се прокарат конците през клапата вън от раната. След това клапата да се постави на място и последователно да се завържат всички възли. Доста разумно.

Трябва да се напише протоколът за операцията. Не ми се иска. Отегчителна работа, но няма какво да се прави. Обаче тук се вдига такъв шум, че няма да мога. Да ги разкарам ли? Не, не струва. Приятно им е тук и са го заслужили. А като си тръгнат — и моментът ще бъде пропуснат. Всеки ще си намери своя работа... Атмосферата ще се разсее, а отново не можеш я създаде.

— Женя, може би трябва да отидем в кабинета ми и там да запишем операцията?

На Женя явно не му се ще — вижда се по лицето му. Тук е хубаво. Не така често се случва, когато всички са равни — и професорът, и ординаторът. Но трябва да върви. Началството нарежда.

Хвърли цигарата, взе дневника и историята на болестта. Готов е.

И на мен не ми се иска. Но трябва. Освен това — да се преоблека. Целият съм мокър. Май че ще се простудя. Сега това не ми е безразлично. Искам да правя още от тези операции.

Пътем надникнах в операционната. Спокойна картина. Саша спи. Леня му помага да диша. Дима разговаря нещо тихо с Океана. Спомних си: като че между тях има любов? Сплетни навярно. А впрочем, кой знае? На вид всичко е тихо и гладко, а колко различни подводни течения има? Аз просто не зная. И не искам да зная. Но все пак няма да им преча. По всичко личи, че всичко е добре.

В съблекалнята е разхвърляно. Безцеремонен народ. Дори и към моята закачалка нямат уважение: долната ми фанелка е паднала на пода. Нищо, ще я вдигна.

Приятно е да облечеш сухо. Приятно е да погледаш Женя: строен, мускулист, млад.

— Занимаваш ли се със спорт?

— Да, занимавах се, а сега какъв ти спорт! Няма време.

— Спортът е вятър работа. Но физкултура е необходима за всеки.

Любима тема. Самият аз разбрах това след четиридесетте, когато се появи коремчето и започна да се обажда сърцето. Всичко оправих. Сега агитирам.

Кабинетът. Никак не е лош. Стените са боядисани в хубав цвят. Светло. Пердетата само са старомодни, на пъпчици. Трябва да се сменят с по-светли. Впрочем каква разлика? С течение на годините все по-малко и по-малко влечение имам към вещите. Май че на стари години ще разбере Диоген. Стига в бъчвата да има баня.

— Сядай, да започваме.

Дълго пишем — аз в дневника, той — в историята на болестта. Припомняме си, за да не забравим, да не изопачим. Операцията е още нова — налага се да записваме подробно. Сетне протоколите ще бъдат все по-кратки и по-кратки, докато останат само едни "обикновено", "обикновени"...

Интересно върви мисленето: едновременно в няколко плана. Ето точи се една верижка — мисли за Саша. Периодично тя се разкъсва и се включва друга — за медицината, за операциите, за кръвообращението. В интервалите между едно и друго — разни глупости — от това, което попада пред очите или в ушите. Поток на мисленето.

Аз съм сега в някакво особено състояние. По--дем, яснота, свобода на мисълта. Съвсем различно, отколкото до операцията. Тогава бях подтиснат от очакването на опасността. Точеше се само една нишка — операцията и което бе свързано с нея. Също подем, но съвсем друг — целеустремен и неприятен. Страшно, но нужно. И — стягай се! А сега всичко е открито, всичко е интересно и ново.

Писането е свършено и Женя си тръгна.

— Предай, ако има нещо, веднага да ме викат.

Шест и тридесет. Вече един час след операцията. Ще поседя още час-два и ще си вървя. Ако всичко е благополучно. А, не предричай! Кръвотечение,

бъбреци, оток на белия дроб. Най-различни беди нц чакат.

Да запушим. "Давам хляб... За чашка... Смукване..." Песен.

Да ми е сега да послушам музика. Трябва да си взема магнитофон, както в най-добрите къщи. Има такива професори, които всичко записват на магнитофон. Глупости, твоята канцелария е много малка ... Може само песни. Но колко са такива минути като днес, та да има и радост, и време?

Дали каза там някой на Рая? Не ми се иска да отида. Мария дружи с нея, навярно е поговорила. Не излезе добре тази сутрин.

Но все пак какво да правя? Да не седна да чета скучните дисертации? Как са ми омръзнали! Целият живот на учения е изпълнен с дисертации. Отначало самият ти пишеш, после ръководиш, рецензираш, слушаш ги на научните съвети.

Смешно — аз съм учен. Вътрешно никак не мога да се съглася с това. Аз съм доктор, лекар.

Дали да сляза при момчетата да побъбрем? Няма да излезе нищо. С горчивина чувствавам как все повече и повече се отдалечавам от тях. Възрастта ли, кой знае? Или съм взел да се възгордявам, как-то казват някои? Не е вярно. Поне за това, че честно, пред себе си аз не виждам никакви основания. Добър доктор. Но от тях, от момчетата, мнозина ще станат по-добри. Това е моята главна мисъл, на пръв план. А някъде по-долу бръмчи друга, горделива: "Все пак Аз — това съм Аз. Направих еди-какво си и еди-какво си, което не се удаде на други. Последното е клапата. Куп научни трудове написах, няколко книги. Колко дисертации излязоха от мен..." Боклук си ти! Пусна само тези мисли да се ширят и бързо си въобрази, че наистина струваш нещо, че ти си учен. Не се заблуждавай: твоите трудове пукната пара на чинят. Ще минат няколко години и никой няма да ги чете, всичко безнадеждно ще остарее. Прогресът на хирургията не може да се спре. Отначало хората оперираха стомаси, после хранопроводи, сетне бели дробове. Сега — сърца, а в тях — клапите. Моите статийки и книги за хирургията на стомаха и белия дроб за никого не са интересни, същото ще стане и с трудовете за сърцето. Но мислите са егоисти: "Аз все пак съм помогнал за този прогрес." Да, разбира се, макар и да не съм бил първооткривател. Но какво значение има това? Нима то поне малко е променило света? А ти искаш да го промениш? Да, искам. Всички искат. Да няма войни, да станат хората по-добри.

Само науката ще промени света. Науката в широк смисъл: как да се разбие атомът, как да се възпитават децата... И възрастните също.

Виж, Саша е учен. Ах, колко чудесно е, че той е жив. Медицината послужи. Много нещо почерпих аз от него, от Саша. Моята медицина ми стана много по-ясна. Очерта се някакъв скелет на наука, който трябва само да се облече в цифри. Саша ми обясни: истинската наука започва, когато може да се пресмята. Това като че още Менделеев е казал.

Дали да прочета тетрадката на Саша? Струва ми се, че сега имам известно право на нея. На писмото — май че не — това е премного интимно, а тетрадката — там навярно има наука? Май че нищо няма да разбере. А^атематика. Колко жалко, че не я зная. От формулите веднага започва да ми се повдига и аз бързам

да мина по-нататък или изобщо да затворя книгата.

Все пак любопитно е какво е написано там. Поне да я прелистя.

А няма ли да пропуснат те нещо там в операционната? Мина... Колко? Само десет минути, откакто си отиде Женья. Ще поседя още. Опитни момчета го наблюдават. А аз така съм уморен, че ми е трудно и да се изправа. Старост. Да бях пийнал чай... Жалко, че на времето си не въведох такъв ред. Ще трябва да търпя. "Давам хляб..."

Дебеличка тетрадка. Заглавие през цялата първа страница: "Размишления". Фу, безвкусица? Като ученик. Не съди-строго. Всички правят грешки. Толкова повече аз нямам право да съдя. Колко глупави неща са направени в живота, а понякога може би и подли. Даже?

Прелиствам. Странна тетрадка. В науката са вмъкнати бележки като в дневник. Явно не за пенат.

"Тъжно е да съзнаваш, че скоро ще умреш. Ще останат от мене само модели — статии, ето тази тетрадка, писма, в които има лъжа; образи в паметта на хората и снимки в албумите — но всичко застинало, неподвижно. Добре би било да оставя след себе си поне един действащ модел..."

Спомням си тези разговори. Защо "да оставя"? Илюзия за безсмъртие. Да, припомням си една друга негова трактовка. Човекът като биологична система изчезва. Но ако се разглежда по-висшата система — човечеството, то нещо остава.

Всъщност: човечеството — това не е само.система от хора, но тя включва и продуктите от тяхната дейност — модели от мисли: направени вещи, книги, картини, машини. Освен това остават образи в паметта на хората. И ето човек умира, а тези модели още продължават да живеят свой собствен живот, различен от живота на автора. Понякога моделът е полезен за обществото, а после може да стане вреден. Обикновено поради това, че те — тези модели — са мъртви, вкочанени. Техният живот е пасивен. Сега разбирам мисълта на Саша — да се направи действащ модел на мозък, за да може този модел да живее и да се променя.

Ужасна е двойствеността на човешката природа. От една страна — той е животно, като вълка или маймуната. А от друга — той е член на обществото, елемент от по-висша система, принадлежи на нея.

Аха! Започва някаква стройност. Общи представи за света, за вселената. Философия и математика. Въпросът за безкрайното. Не разбирам. Няма да се опитвам.

"Елементи за връзка, системи, подсистеми..." Това е понятно, той добре ми го обясни на времето. Организмът — това е система, в която елементи са клетките. Но клетката също е система, нейни елементи са молекулите. Органите и техните съчетания, изпълняващи определена функция — това са подсистеми. Нещо подобно има и в клетките — структури от молекули. И човечеството също е система. "Връзките — това са въздействия на елементите или системите една на друга, основани на законите на физиката, обмяна на енергия или материални частици..."

А хората? Те общуват помежду си чрез думи и вещи. Разбира се, това

също е физика, но някак си сложна. Ето тук обяснението: "Информация". Всички сме свикнали с обикновеното значение на тази дума — "сведения". Ето що пише той: "Изменение на физическото въздействие във времето и пространството, взето откъснато от неговия физически носител и изразено с други физически величини..." Не е много приятно. "При взаимоотношенията на сложни системи действа не само физическото въздействие, но и неговото изменение във времето и пространството, което се улавя и запомня във вид на модел — тоест изменения на дадена структура. Пример: един човек говори нещо на друг. Произнесените думи — това са фактически трептения на въздуха. Но те, кой знае защо, не действуват на мухата или дори па котката. Затова защото човек умее да отдели от трептенията на въздуха информацията, която е представена чрез смисъла на думите. За тази цел нашият орган на слуха възприема трептенията на въздуха, превръща ги в Нервни импулси. Те отиват в мозъка и последователно се запомнят, тоест отразяват се в кората на мозъка във вид на образ — модел, съставен от нервни клетки. В коровия модел са отразени не самите колебания на въздуха, а само тяхната последователност във времето, която именно представлява информацията. Вместо звуци могат да се вземат заменящите ги печатни букви, възприемани чрез окото."

Ще имаме зрителни образи — модели, но от тях се извлича същата информация — последователността на знаците дава смисъла на думите.

"И така, сложните системи си взаимодействуват не само чрез физически въздействия, но и чрез отделяната от тях информация, представляваща кратко съдържание на въздействието за определен промеждутък от време."

"Информация е невъзможна без моделиране. Моделът — това е винаги някаква структура, която отразява или система, или измененията на физическото въздействие в пространството и във времето. Къщичката от кубчета — това е модел на системата на истинска къща. Думите, записани на хартия — това е модел, структура, в която е отразена последователността на звуците на речта. Чертежите на една машина — това е модел. Нотите са модел. Математическата формула — също. Когато гледаме една картина, то в нашата кора се отпечатва нейният модел — образ, съставен от нервни клетки, съединени с връзки. Всеки знае, че моделите могат да бъдат примитивни, които имат далечно сходство с оригинала, и точни, приближаващи се до него. Детската рисунка на къща е примитивен модел, а чертежът на инженера — точен."

Много интересни неща са написани, но сложно: информация, модели... Защо? Живели сме си и без тях. Физика, химия, материализъм. Оказва се, че е недостатъчно. От Саша вече съм усвоил туй-онуй — той търпеливо ми обясни, но и сега ми е смътно...

Ето нов раздел — "Познаване".

"Познаването — това е моделиране. Мозъкът е колосална моделираща уредба. Що е "знам"? То се получава, когато е известна структурата на предмета. — системите, връзките му с другите, неговите изменения във времето... Всичко това е информация за системата, заложена в нашата мозъчна кора във вид на образи, съставени от нервни клетки. Тъкмо това са моделите.

Понякога ние знаем точно — подробни модели. Друг път — приблизително — примитивни модели. Но никога не знаем "докрай", защото моделът никога не може да бъде абсолютно точно копие на оригинала. Още повече моделът от нервни клетки..."

Да. Мозъкът е моделираща уредба. Изчислителната машина — също. Тя моделира от цифри сложни логични действия. Като че ли между тях няма никаква принципиална разлика. Не е тъй лесно да се разбере тази механика, изградена върху "качествените отличия" между живото от неживото. Впрочем какво значи "да се разбере"? Това е да "свикнеш и да умееш да се ползуваш". Думи на някого от великите физици. Аз не умея да се ползувам и затова не разбирам. А просто, да вярвам — не искам.

"Граници на познанието. Всяка модслираща уредба не може във всички подробности да възпроизвежда като модел структурата на една по-сложна система, отколкото е тя самата. В най-добрия случай тя ще възпроизведе главните структурни елементи, по възможност определящи основните функции на системата — оригинал. Колкото по-сложна е моделиращата уредба, толкова по-точен модел може да създаде тя. Ако имаме хиляда кубчета, от тях не можем да направим точен модел на цял град. Но ако вземем милиард — тогава моделът ще бъде много по-точен."

"Също така е ограничена и скоростта на преработване информацията — скоростта на моделирането, скоростта на познанието. Ограничено е и пределното количество на моделируемата информация. Добре, че на човек е присъщо "да забравя" и да освобождава своята кора за нови сведения!"

Ясно е, че това е много важно за нас — медиците. Ето какво пише той:

"В кората има 14 милиарда клетки. В организма на човека — над 300 милиарда. Следователно организмът като цяло е много по-сложна система от мозъка. Ако вземем под внимание, че всяка клетка се състои от много милиарди различни молекули, то сложността на организма е невъобразима. Може ли да се предполага, че ко-ровите модели на организма ще бъдат достатъчно пълни? Вижда се, че не. В най-добрия случай ние можем да разчитаме на твърде примитивни образи. Добре ще е, ако от числото на многобройните структурни единици на организма ние измоделираме главните. Тогава, макар и в общи черти, можем да разберем функцията на органите и системите дотолкова, че да ги управляваме. За съжаление и това е малко вероятно. Бедата е там, че организмът е такава система, в която не само поведението на цялото се определя от функциите на неговите части, но и обратно — животът на частите зависи от живота на цялото. Следователно, за да разберем (моделираме) организма, аналитичният подход е несъстоятелен. Нужно е да създадем повече или по-малко точен "действащ модел" на организма, в който се обединяват животът на елементите и животът на цялото."

Печално. Значи, не е достатъчно да се направи така: един учен изучава в подробности клетката, друг — моделира на равнището на органа, трети — обединява в едно цяло.

Досега всички медици мислеха така. Дейността на органа се определя от работата на клетките, животът на целия организъм — от функцията на

органите. Сега е ясно — това е недостатъчно. Това са действия "отгоре — надолу". Клетките зависят от поведението на организма като цяло. Прави и обратни връзки. Ето защо онзи, който иска да разбере целия организъм, трябва едновременно да разбира и клетките, и органите, и техните системи. Излиза, че това е невъзможно. Или, по-точно — възможно е, но само че доста приблизително. Така приблизително ние и разбираме. И изхождайки от тези модели, също така приблизително и лекуваме. Ако често успяваме, то е само защото организмът е саморегулираща се и самонастроиваща се система и всички неточности на нашето външно управление тя компенсира сама.

Ето какви умни неща зная аз. Кибернетика! Че какво? Аз се проникнах от голямо уважение към нея. "Наука за управляването и връзките в живите организми и изкуствени системи." Цялата наша медицина — това е изкуствено управление на организма. Бедата е там, че то е неточно. Точно и не може да бъде, защото няма точен модел. Модели няма, защото моделиращата система е малка. Освен това тя работи доста бавно. Затова и правим грешки: не можем да обхванем, да моделираме голямото количество факти или просто не успяваме навреме. Това стана особено явно за нас, хирурзите, когато пристъпихме към най-сложни операции с изключване на сърцето. При това саморегулирането[^] на организма се нарушава, а изкуствено управление на жизнените функции не можем да осъществим на достатъчно равнище, за да се обхване всичко и при това бързо.

Сигурно също такава е положението при опити да се управляват всички много сложни системи.

Интересно е "граница на познанието". Трябва да вникна. Моят мозък е ограничен. За много сложна система аз мога да построя само приблизителен модел. А пък прост мога да представя във всичките му подробности. Хиляда кубчета. От тях може да се построи точен модел на малка къщичка, но Московският университет може да се възпроизведе само в общи черти.

Граница на скоростта — това е също ясно. Процесът на запомнянето протича с определена скорост, не повече.

Четем по-нататък: "Човешкото познание е колективно. По-голямата част от света ние познаваме по готови модели, направени от наши предшественици или съвременници. Това силно увеличава нашите моделиращи възможности, но не безкрайно. Един ограничен колектив от хора също не може да познае точно една много сложна система, както и един човек, защото няма възможност да се съединят няколко моделиращи уредби, за да се получи една голяма моделираща система — колосален мозък."

Това не е твърде понятно, но аз чувствавам неговата правота с примера за организма. Десетки лекари — тесни специалисти, ще изследват болния със своите апарати. Ще дадат хиляди анализи и криви. Но необходим е още един, най-умен лекар, който би съумял да обедини всички тези материали, за да разбере как функционира организмът. Такъв лекар няма. Тясната специализация ни помага, тъй като всеки специалист дава свои модели, ала да ги обединя в една действуваша, аз не мога. Не стигат размерите на моята моделираща уредба. Поради това данните ще останат неизползвани или ще ги обработя

много късно. Болният може да умре...

Знам, че Саша само плаши, за да покаже своя силен коз — машината. Ето го: "Колективното познание не може да прескочи определена граница на моделиране сложни системи, тъй като не може да създаде сложен "действащ" модел. Сега техниката обещава да създаде колкото искаме сложни изкуствени моделиращи уредби. Учените ще вложат "в тях, както влагат в книгите, своите частни модели, но ефектът ще бъде съвсем друг: книгата е мъртва, а електронният модел може да живее. Така например специалистите по клетката ще заложат в машината своя модел, който има връзка с другите клетки, съставляващи органа. Едни физиолози ще установят връзката между черния дроб и сърцето, други ще заложат физиологията на нервната система, трети — на едно-кринната. В цялост това ще състави модел на организъм, готов за живот. Достатъчно е да се включи ток — и моделът ще оживее. Може да му се подеествува с модела на микроб и той ще боледува, тоест ще се разгъне динамиката на взаимодействие при необикновени условия между клетките, органите, системите, които ги регулират. . . Това именно ще бъде "действащ модел" на организма, толкова сложен модел, че един човешки мозък не може да го представи.

По този начин човешкият гений, създавайки моделиращи електронни машини, е направил първата крачка към преодоляване границата на своите познавателни способности. Това е най-голямата крачка в историята на човечеството."

Чувал съм това вече от него — за границите на колективното познание. Странно ми се струваше отначало. Да сравним обема на знанията във времето на древна Гърция и сега. Несъразмерно. Но Саша ми обясни — това е обем на модели, натрупани от цялото човечество като по-висша система. Той непрестанно нараства. Хората научават за света все нови и нови факти. Моделите стават по-точни. Значи, граници няма? Оказва се — има. При старите способности на познание, когато моделите се влагаха в книги, не можеше да си представим доста сложната система като цяло — наведнъж в подробности и като общо. Без гова няма пълно разбиране, необходимо например за точно управляване. На части всичко е изучено, а цялото го няма. На лекаря това е близко: така ни се иска да имаме "действащ модел" на човек, за да лекуваме точно.

Ще стигне ли човечеството до застой? Казват — не. Вече са изобретени моделиращи машини. Те ще стават все по-сложни и чрез тях не човек — човечеството ще опознае системите с всякаква сложност и ще се научи да ги управлява.

Страшно увлекателни идеи! Много стар съм, за да се заловя с тях. Не зная математика, моята професия изсмуква всичките ми сокове, претоварва съвсем мозъка ми. Но с възторг и надежда гледам на тези идеи и на такива хора като Саша, които трябва да ги изпълнят в живота. Естествено може би той прекалява, но нещо рационално има в това.

И в същото време малко тъжно ми е след тези разсъждения. Стоиш ти тъй нищожен пред грамадата от човешки знания, от която можеш да ръфнеш само

малка частица. Когато бях млад, струваше ми се — мога всичко да узная, да изуча, няма граница. Сега тази самонадеяност ми се струва смешна.

А как ли са работите в операционната? Откарали ли са го в стаята, или още не? Не, разбира се. Минали са само тридесет минути, откакто излязох. Да отида ли, или още да почета? Дима има прилична моделираща уредба...

"Програми. Програма — това е възможното изменение на системата във времето, заложено в структурата на самата система и реализуемо при различни външни въздействия. Иначе казано: това е последователност от действия, заложени в паметта на системата."

По-нататък следва разшифровката. "В структурата на молекулата са заложени възможности за нейните изменения при действието на атомите, на другите молекули, на елементарните частици В структурата на нервните клетки и техните влакна" образуващи рефлекторната дъга, е,заложена програма за преминаване на нервните импулси. Самият рефлекс — това е програма. Цялата физиология е набор от прости и сложни програми. В изчислителната машина — с цифри, в определени килийки на паметта е заложена програма за решение на задача, изходните данни за която се пазят в други килийки."

"В простите системи наборът на програмите е ограничен и те се реализират за кратък промеждутък от време. Сложните системи имат доста много програми, те се включват при най-различни външни въздействия или от само себе си — една завършва и включва следната и т. н. Системата може "да живее" доста дълго. В процеса на изпълнение на програмата се мени структурата, а тя от своя страна определя следващата програма..."

Програми, програми... Много ми е говорил той за тях. Ние сме свикнали с тази дума. Има концертна програма — последователно излизане на артистите. Листчето, на което тя е записана у конференсието — това е моделът на програмата, по която той провежда концерта. Има програма за развитие на народното стопанство, програма на партията.

"По програма системата въздействува на други, дава информация. Моделът на програмата — това е съдържанието на предполагаемото въздействие. Тя може да бъде записана точно или приблизително, както и всяка информация, да обхваща кратък или дълъг промеждутък от време."

Стил слабоват. Във всяка фраза пъстрейт "програми".

"Сложните системи имат управляващи структури. В тях са заложени модели на сложни и продължителни програми, построени по етажния принцип. По-специално огромен набор от програми на двигателни актове се пази в кората на главния мозък. На самия връх — идеята за някакъв трудов процес, например операцията при хирурга. Тя се състои от едри блокове — двигателни актове — разрязване на кожата, отваряне на плеврата и прочие. Моделът на всеки такъв акт е съставен от елементарни движения, които се включват след изпълнение на предходното, след получаване на сигнали по линиите на обратната връзка. Така работата стига до елементарни химически процеси в мускулните влакна на ръцете. Наборът от варианти на програми е много голям — те се избират в зависимост от външните условия..."

Това за програмата на операцията навярно е написал с мои думи.

Разказвах му за нашето свещенодействие. Не се смей. Това е много сериозно.

Все пак колко трудно ми е да повярвам, че програми ме управляват" всеки момент в живота. Че няма нещо висше, обединяващо, невъзпроиз-водимо.

Картинка: жесток спор на едно заседание на Хирургическото дружество. Нарекох един професор тъпак, затръшнах вратата и избягах от залата. После седях на прозореца в съблекалнята. Беше ми мъчително срамно. И всичко това е било заложено в моите нервни клетки предварително? Що, демагогията на този тип само е реализирала моите програми ли? Разбира се, клетките са към 14 милиарда и всяка е свързана поне със сто други. Математиците са изчислили някакъв несметен брой възможни комбинации, цифра с десетки нули. Не мога да си представя колко много е това.

Втора картина: аз съм на 16 години. Родният град. Паркът "Соленото градче" (защо "Солено"?). Вечер. Пейка до топола. Седим с Валя. Аз чета Есенин. (Тогава всички бяхме пощурели по него.) Шепна на себе си — "Валя, Валечка." Дланите ми са мокри от вълнение. Още не ми се искаше нито да прегръщам, нито да целувам. Цял съм преизпълнен с такова чувство, което може да се нарече само със старата дума — възвишено. За нея на всичко съм готов. Моля се да се случи нещо. И това — също ли е програма? Не, не мога да повярвам.

Е, дявол я взел, да речем, че е програма. Щом са 14 милиарда, то все едно, че това е бог или свобода на волята. Ужасното е друго — те се заканват да възпроизведат всички тези програми. Представям си... "Влюбена машина".

Ето по този повод: "Програми за поведението на човека". Трябва да мислим., че Саша ще се опита да даде кибернетичен отговор на вечния въпрос "Що е човек?", "Как да познаеш себе си?"

Не, тук е написано извънредно много. Аз трябва да отида долу, да погледна. А все пак любопитно е. Ще прегледам бегло. Много неща са познати.

Спомням си дългите ни разговори... Фройд, фройдизъм... Саша яростна се изказваше против това учение. И се възмущаваше, че у нас не му е противопоставено нищо сериозно. Струва ми се, той говореше така:

— Фройд е психиатър. Онова, което е наблюдавал при психично болни лица, той се опитва да разпростре върху всички хора. Ако вярваме на Фройд, то за никакъв комунизъм и дума не може да става. Ето защо е нужно да се създаде нова истинска количествена кибернетична психология, без която не може да се планира изграждането на новото общество. Битието определя съзнанието, но има и обратна връзка. Заедно с повишаване културата и благосъстоянието на масите нейното значение рязко нараства, а в това не може да се изхвърли от сметката. Ние се намираме тъкмо на този стадий.

И така "програма на поведение".

"Човек — това е най-сложната, саморегулираща се, самообучаваща се и самоорганизираща се система..." Само... само... само... Дълго не можах да разбера. Това "само" чисто и просто означава, че програмата е много сложна и системата може да се приспособи към най-различни условия. Инженерите вече са създали подобни системи. Самообучаващата се — това значи да натрупва и да използва опита. Самоорганизиращ се — ще рече, способна в процеса на

взаимодействие с други да мени даже своята структура.

"Дейността на човека, както и всяка друга система, се осъществява по програма, тоест тя е предопределена от структурата на организма във всеки даден момент. Програмите се менят заедно с тяхното изпълнение и под въздействие отвън, както и при техническите самоорганизиращи се системи. Обаче границите на измененията са ограничени от самата структура."

"Следователно няма никаква принципиална разлика между човека и машината. Цялата работа е само в сложността на структурата, която определя сложността и разнообразието на програмата на поведение. Този извод не бива да ни плаши със своята привидна механичност. Необходимо е да си представим ясно огромните различия в сложността на програмите."

Не. Не мога да си представя това. Никога не може да се направи такава сложна машина като човека.

"Понякога говорят за "свобода на волята", която отличава човека. Струва ми се, че това е фикция. Всички наши свободни решения, колкото те и да са неочаквани за околните, са предопределени от програми, които се включват и превключват от външни и вътрешни дразнители. Друго нещо е, че те трудно могат да се познаят, "моделират".

"У човека има два типа програми: "животински" и собствено "човешки". Първите ни са се паднали от прадедите, а вторите постоянно се насаждат от обществото като по-висша система. Въздействията се оказват чрез хората и вещите. Влиянието на обществото е огромно, без него човек остава животно. За това говорят примерите с деца, възпитани от вълци и маймуни."

"Животинските програми са многообразни и многоетажни. Реакцията на клетката — това е клетъчната програма. Също както и безусловният рефлекс, макар той и да лежи на по-висок "етаж". Цялото развитие на животното е от клетката, целият му живот и дейност — всичко се осъществява по вродени програми. Най-висшите от тях са инстинктите: 1) за самосъхранение; 2) за продължение на рода, който се състои от полов и родителски. Моделите на програмите-инстинкти са заложили в структурата на регулиращите системи — нервната и ендокринната. Всяка висша програма се реализира чрез цяла серия низши, частни. Инстинктите се изпълняват чрез сложни рефлексии. Търсенето на самката е инстинкт, а неговото изпълнение може да бъде найразнообразно, в зависимост от обстановката. Всички инстинкти са налице през цялото време, но те не действуват едновременно. Поведението на животното — това е набор от сложни и прости двигателни актове. Те се включват от външни и вътрешни дразнители. Инстинктът активизира едни и потиска други. По време на разпасването инстинктите на храненето и самосъхранението отстъпват на заден план и се включват само при много силни дразнители (например глад). След появяването на малките родителският инстинкт у самката засенчва всички други. Цялото поведение на животното е подчинено само на него..."

"Към посочените два инстинкта следва да, се добавят още два сложни рефлексии — на подражание и на свобода. Последният, изглежда, е доста важен."

"Инстинктите са присъщи на най-низшите животни. Техните програми са относително прости, повече или по-малко те са здраво заложили в клетките и

техните връзки помежду им. Гъвкавост се постига само чрез самите клетки — с тяхната способност към приспособяване."

"Когато в процеса на еволюцията са се появили висшите животни, които имат кора на главния мозък, характерът на програмата се е променил. Над моделите на старите установени програми на безусловните рефлексии и инстинкти се е появила нова надстройка — огромно количество нервни клетки със свободни връзки, от които може да се създаде всякакъв образ — модел. Те са осигурили принципа на обучаемост. Условните рефлексии не са нищо друго освен модели, присаждани от опита, от обучението."

"Кората на животното — това е своеобразна сметачна машина, призвана отначало да запомня, а после и да анализира външните въздействия, за да дава сигнали в подкориято — да включва безусловните рефлексии — различните двигателни актове. Тя изпълнява помощна роля, като увеличава гъвкавостта в поведението на животното в сложния външен свят. Господстващо положение заема както по-рано подкориято, ендокринната система — т.е. програмите на инстинктите. Те дават заповеди "търси" или "спасявай се", а кората само помага да бъдат реализирани най-добре, в зависимост от външните условия, възприети и попълнени по-рано..."

"Ние още не знаем точните граници на възможностите на кората при животните. Когато те живеят около човека и се подлагат на възпитание, понякога се изявяват човешки качества — кората им диктува поведение, което върви против биологичната целесъобразност. На всички са известни подвизи на кучета, които жертвуват живота си за своя стопанин против инстинкта за самосъхранение."

Мисли за животните. Нашите по-малки братя. Те обичат, мразят и най-важното — страдат. А така безмилостно ги бият. Човек е жесток. Например — тези ловци! Разбирам — да се унищожават хищниците. Но защо птиците, катеричките?

Сантименталност. Какво говорим за животните, щом хората не са се научили да се съжаляват един друг? Впрочем в бъдещото общество и по тази линия ще има известно придвижване към хуманизма. Химията ще доставя бифтеци.

Спомних си един нов разказ за верността.

Сибир. Тайга. Ловец намерил вълче и го възпитал. Цовечето от времето прекарвали сами в една горска къщурка.

Когато отивали в селото, вълчето не признавало никого. Навярно човекът много го е обичал...

41-ва година. Повикване в армията. Горчива раздяла. Той оставил вълка на един старец-ловец.

Три години война, страдания. Върнал се куц. Семейството се пръснало. Старецът разказал, че вълкът не искал да яде и веднага избягал в гората. "Е, няма що..." В къщурката той видял: строшен прозорецът, вътре по стените много следи от нокти. И скелетът на вълка на подд.

"По своя строеж човешката мозъчна кора се различава от тази на животното с няколко "етажа" повече, които позволяват да се създават го леми

модели, обхващащи продължителни събития и сложни системи. Те се създават в процеса на обучението и възпитанието. При това се включва един своеобразен механизъм с положителна обратна връзка, който аз наричам "принцип на самоусилването".

"Известно е, че ако една клетка постоянно се възбужда, тя се подлага на хипертрофия, увеличава се по обем и усилва функцията си. Това е основният механизъм на клетъчното приспособяване. Такава история става и с човешката кора. Много нейни клетки постоянно "работят", в резултат на което те се хипертрофират — започват да дават повече импулси на едни и същи дразнители. Това влече след себе си превалиране на даден модел над другите — доминиране. То представлява главният секрет на човешката психика. Благодарение на хипертрофията, усилването, кората е способна да се освободи от подчинение на подкориято. Отначало при човека, както и при животното, вътрешните потребности на организма диктуват поведението — търсене на храна при глад, нападение или бягане от врага. Програмите на инстинктите се усъвършенствуват от кората — в паметта се зафиксирват модели на сложни двигателни актове, насочени към задоволяване на инстинктите. Това са коровите етажи на програмите на инстинктите."

"Но освен това на човек още от младини му присаждат други модели — правилата на обществено поведение, правилата на морала, етиката. Даже и да си гладен, ти трябва да разделиш с ближния, да го съжалиш. Трябва да се застъпиш за чуждото дете, не трябва да крадеш, да убиваш, да лъжеш. Този елементарен морален кодекс на човека е установен много- отдавна, още преди възникването на съвременните религии."

"Поведението на човека се осъществява по корови програми, които са построени не само в интерес на индивида за задоволяване на неговите инстинкти, но и в интерес на по-сложната система — обществото. Често те влизат в противоречие помежду си. Всяка от двете програми — животинската и социалната — може да се променя в процеса на собственото творчество."

"Творчеството — това е построяване на нови модели от готови елементи. Може да се създаде програма на творчество дори за електронна машина — тя ще съчинява стихове или ще пише музика. Тази програма се присажда и на човека заедно с другите останали. Той я реализира с оглед на различните модели — от изобретяване на машини до създаване на философски системи."

"Фройд твърди, че въздействията "отдолу", от инстинктите, винаги надделяват над социалните. Това не е вярно. Човек тъкмо по това се различава от животното, че чрез хипертрофията от постоянно упражняване неговите корови модели могат да притежават такава сила, че са способни да потиснат дори и най-силните инстинкти. Историята и всекидневният живот дават много примери за това. На същото основание се градят и всички надежди за построяването на бъдещото съвършено общество — комунизма."

"Обаче не трябва да се преувеличава. Социалните програми могат да надвият на инстинктите, но това не се постига лесно и далече не винаги се осъществява. Когато инстинктите са напрегнати силно, те могат да провалят всички морални принципи, насадени от възпитанието... Трябва да се има пред

вид, че хората са доста различни, а така също е различно и съотношението между силата на вродените и придобитите програми."

Да. Всичко е ясно. Това не е само за да няма глад, това са и правилните закони за брака и развода, и жилищата, и дори още едно — да не се ограничава прекалено "рефлексът на свободата"...

Всичко това Саша ми е казвал. Мисълта е ясна. Подробностите могат да се изпуснат. Помня техния смисъл.

Трудно е да се организира такова общество — техниката и културата са сложни, а моделиращите възможности на човека и дори на колектива са ограничени.

Пак както в медицината — без машини такава организация е невъзможна... и дори с машини не могат да се справят с планиране на производството, ако в системата не бъде представен достатъчно принципът на саморегулирането, самоорганизирането, както в организма на човека. И, разбира се, най-важното условие за успешно управление са добре поставените обратни връзки... Спомням си лекцията на един академик: не може вече да се планира добре без електронни машини.

Друг план на мисли: страстите и тяхното потискане. Гладът. Асоциация — Ленинград. Родината. Маса хора потискаха глада — едно от най-силните усещания. До смърт.

И други примери — съвсем противоположни. Заради жени, заради пиене, заради лакомия за пари — продават всичко свято. Престъпници. Често четеш за това във вестниците и мислиш — защо?

А ти самият? Не, не си идеален.

Трябва да вървя.

Вече приближава седем часът.

Ще изпуша една цигара и тръгвам. За какво става дума по-нататък? Белетристиката ще изпуснем. Това ще прочета сетне. И лириката също. Да, ето още интересни раздели.

"Съзнание и подсъзнание. Общият обем на информацията, постъпваща в кората на мозъка, е много голям. Потоци нервни импулси непрекъснато идват отвън чрез сетивните органи, а отвътре — по многобройните нервни пътища. В същото време двигателната програма във всеки даден момент може да бъде само една, иначе не може да се осигури целесъобразност в поведението. Ето защо в кората се намира механизъм (програма) за отделяне един канал за възприемане и предаване на информация, канал, който е най-важното нещо в дадения момент. Всички останали трябва да се потискат, но не напълно, за да не се пропуснат други дразнители, които в следващия момент могат да се окажат важни. За такова отделяне у висшите животни съществува вече "програма на внимание", когато един канал за постъпване на информация се усилва, а всички други се потискат. Обаче направено е така, че вниманието скоро се уморява, поради което периодично става превключване на усилването от един канал на друг.

Този "друг" се избира измежду многото като най-възбуден в момента на превключването. Несъмнено такава програма е целесъобразна: тя осигурява

постоянна готовност за откликване на новия важен дразнител."

"Вниманието-усилване — това е първата степен на съзнанието. Има я у животните и у децата."

"Втората степен е формирането на моделите "аз" и контрол на собствените действия, които осигуряват най-голяма целесъобразност за индивида. На това равнище възниква "въображението", тоест разработването на различни варианти на поведение преди включване органите, на движението."

"Третата степен е контрол над мислите — най-висшата проява на волята."

"Основното мислене се осъществява на равнището на съзнанието, когато възбудата преминава от едно усилено внимание на модела върху друго. Това е "потокът на мислите": един модел-образ пламва, по връзките възбудата преминава на втори, на трети. Двигателните програми се включват след "разработване" във въображението, с изясняване възможния ефект. Всичко това се контролира от чувствата — действителни и въображаеми."

"Обаче огромна роля играе подсъзнанието — преработване информацията на "ниско енергетично равнище", на модели, неусилени от вниманието."

Всички процеси тук се извършват бавно, но затова пък количеството на моделите, по които циркулира възбудата, е огромно. Поради това обемът на преработваната в подсъзнанието информация е много голям и сигурно надвишава "равнището на съзнанието".

"В подсъзнанието се готвят "материалите" за съзнанието: в момента, когато вниманието се уморява и възбуденият модел-образ следва да се потисне, от подсъзнателната сфера се представя следващият кандидат за усилване — онзи образ, който в дадения момент е най-възбуден. Извори на възбудата са вътрешната сфера (инстинктите) и външните дразнители. През цялото време в подсъзнанието става конкуренция за овладяване на вниманието, а следователно и на съзнанието."

"Не трябва да мислим, че подсъзнанието, подхранвано от инстинктите, изцяло командува съзнанието, както смята Фройд. Докато следващият по ред модел се обработва на равнището на съзнанието, той получава мощен тласък на усилване, чиито последици продължават да действуват и след превключване на вниманието върху друг модел. При следващите "избирания" този отпочинал си модел може отново да завладее съзнанието. Следователно, от една страна, има скрити огнища на възбуда, подхранвани "отдолу", от инстинктите, които замаскирано насочват съзнанието, каго изтъкват свои кандидати, но, от друга страна, обработката на моделите на равнището на съзнанието сама създава тези нови огнища (модели) на повишена възбудимост, които се конкурират с "тайните сили" на равни начала. Колкото по-високо е равнището на съзнанието, колкото по-големи са волята и контролът над мислите, толкова по-голямо значение придобива механизмът на усилване коровите модели за сметка на периодите на тяхната възбуда през време на привличане вниманието. Тук действуват и "принципите на самоусилването": ако коровият модел често се усилва от съзнанието, то клетките на модела хипертрофират, възбудимостта им се повишава и това увеличава шансовете за привличане на съзнанието. Процесът протича с положителни обратни връзки. Между впрочем той може да

доведе и до натрапчиви идеи, и до лудост..."

"Пример: изобретател. Заинтересувала го е някаква идея. Отначало е мислил да направи нещо просто и само да получи някаква изгода — пари и слава. Източникът на интереса е "отдолу", от инстинктите. Той мисли и мисли за своята идея, като е тръгнал от мислите за изгодата. В резултат коровият модел хипертрофира, той става толкова мощен, че често вече завладява вниманието, получавайки от усилващата система нови тласъци, и още повече хипертрофира. Човекът мисли за изобретението си все повече и повече, почти през цялото време. Това става негова главна грижа. Изгодата е отстъпила на втори план. Нещо повече: ако прозата на живота навреме не го стресне, увлечението може да стане патологично. Изобретението ще се превърне в натрапчива идея, която ще промени всички представи за околния свят..."

Не съм голям познавач на Фройд, но не ми харесва. Премного е изтикан напред половият инстинкт в най-тъмните му прояви. Спор няма — той е могъщ, но все пак не чак толкова, за да обясни всичко — изкуството, политиката.

Мълчи. Не е твоя сфера.

Не, защо пък? Това е медицина. В учението на Фройд за подсъзнанието има рационално зърно. Според мен Саша нещичко е заимствувал от него. Впрочем той го отрича. Казва, че у него има "чисто информационен план". Не се заемам да съдя. Не разбирам много този "план". До последните години у нас съвсем не признаваха никакво подсъзнание и инстинкти у човека. Култ към кората, рационализъм. Можеш да обучиш човека на каквото си искаш. Бързо да превърнеш всички в ангелчета.

Спорен въпрос. Саша казваше, че този въпрос може да бъде подложен на строго научно проучване с цифри.

А лечебната интуиция, кой знае защо, всички признават. Погледнал докторът болния — и диагнозата готова. Глупости. Без знания няма интуиция. Възможно е при много опитния лекар информацията частично да се обработва в подсъзнанието и тогава диагнозата се ражда като че ли внезапно, от нищо. Не зная. При мен такова нещо не се е случвало. Бих предпочел да имам добра диагностична машина.

"Особености на програмите на човешкото поведение".

"1. Ограниченост на анализа на външния свят, която се обяснява с недостатъчната мощност на нашата моделираща уредба — мозъка."

Това е понятно — граници на познанието, на моделирането. По-нататък:

"2. Увлекаемост. Принципът на самоусилването, хипертрофия на коровите клетки."

"Човешкото мислене може да тръгне в коя да е насока и само се поддържа в това. Увлечение — чувства — привличане на вниманието — ново усилване, хипертрофия на коровите клетки — моделът сам се поддържа и се превръща в натрапчива идея... Лъжливите идеи могат да грабнат човека със същия успех, както и истинските..."

Увлечените. Те ли са създали културата? Страстните учени, героите-революционери, чуда-ците-изобретатели. "Ударените", както казват децата. Може би греша? Трезвите хора искат да изкарват прехраната си, строят,

създават — творят прогреса. Алчността, щеславието — всичко иде от инстинктите, дори и да стимулират творчеството. А увлеченията са човешко качество. Прекрасно качество.

Ала как може да подведе то! Можеш да се увлечеш по съвсем лъжлива идея. Малко ли такива примери е имало — обзети от страст, но заблуждаващи се хора. Фанатици. Затова винаги е нужна преценка. Или поне добра обратна сигнализация.

Като че и аз самият започвам да проповядвам кибернетика, рационализъм. Барабар Петко с мъжете, специалист.

Не, все пак хубаво е да се увлича човек.

Ето третата точка.

"Субективност. Представата за света и избора на собствено поведение се извършават не само от недостатъчните познавателни възможности, но и от собствената чувствителна сфера."

По-нататък следва обяснението. То е дълго. Аха! Когато опознаваме външни предмети или сложни картини, тогава в мозъка става сравнение с модели от паметта. Оказва се доста приблизително сравнение. Онова, което ние виждаме, последователно се сравнява с много сходни модели. За сравнение чувствата ни тикат на първо място онези модели, които сега са възбудени и отговарят на настроението. Ето че се хващаме на въдицата. Същото е и с постъпките. На всеки дразнител отговарят няколко програми на действие, често право противоположни. От тях трябва да се избере една. Избира се онази, която е по-възбудена от чувствата и настроението, която е повече готова за действие ... В резултат ние извършваме неправилни постъпки. Така го разбрах. Може би не е вярно? Много термини. Впрочем Саша ми обясни по-рано.

"И така: ограничеността, увлекаемостта и субективността правят човешкото поведение заплетено, непоследователно и често нелогично."

Какво — налага се да се примирим с това, да имаме търпение да го разберем и обясним. С нормални хора това е възможно.

Ето още една интересна глава: "За щастието". Това не е много, да го прочетем. "Мечтата за щастие..."

Вратата се отвори.

Някакъв човек в бяло.

Вик:

— Сърцето спря!

— О!

Скачам. Тичам. Много стъпала. Откъслечни мисли: "Край. Това е краят! Но защо? За какво?"

Проснатият Саша... Труп? Дима стои на едно столче и на тласъци натиска гърдите. Закрит масаж на сърцето. Леня яростно стиска дихателния балон. Океана кърши пръсти. Сестрите се суятят. Бледни лица, изплашени очи. Отчаяние.

— Адреналин, адреналин инжектирахте ли?

— Не успяхме,, ние по-скоро масаж...

— Марина, два кубика!

Аз сам, сам искам да масажирам. Сигурно ще го направя по-добре.
Глупак. Мълчи. Дима го прави добре.

— Оксана, какво се вижда?

— Нищо не виждам от масажа. Пречи.

Не. Нищо не може да се направи! Как може, как може... Седеше, четеше си... "Учен!"

— Дима, спри за секунда. Е, какво?

Тишина. Напрежение. Оксана гледа. Като че мина вечност.

Шумно въздъхна:

— Има редки съкращения!

— Масажирай по-нататък! Адреналин!

Давай! Давай! Може и да успеем. Как не!

Превръзката от раната е вече смъкната.

— Една секунда!

Дългата игла право в сърцето. Кубик адреналин.

— Масажирай!

Минута. Втора. Мълчание.

В душата ми е тъмно. Отчаяние. Защо? Защо? Няма защо да роптаеш. Никакви възмездия! Всичко е ясно. Ние сме глупаци. Ограничени моделиращи възможности. Но от това не ми е по-леко! Та аз не съм машина, а жив човек.

Ами ако пък успеем? Да надникна.

— Дима, спри! Океана, гледай! Някой от вас да опипа пулса. А ти не спирай дишането! Какво — не знаеш ли?!

— Добри съкращения, около сто в минута!

— Пулс има!

Впрочем това вече не е нужно: вижда се как се движи гръдният кош. Сърцето заработи добре.

— Зениците?

— Тесни. Веднага се свиха след масажа.

"Ох!" — Тази въздишка се изтръгна от всички. Лицата светнаха, очите са други. Вътре в мен всичко трепери и в същото време по тялото ми бавно се разпълзва някаква слабост. Ха-ха— ще падна.

— Дайте ми да седна. А ти слизай, какво стърчиш като глупак.

Това е за Дима. Той все още стои на столчето, изправен над масата — дълъг и неугледен.

Саша отново ме напусна. Лежи някакъв човек без съзнание. Чужд. И самият аз съм абсолютно празен. Знам какво може да се случи по-нататък, затова още не се радвам.

— Разказвайте! Оксана, непрекъснато да се следи екранът.

— Няма какво да се разказва. Всичко беше добре, ето картината на записванията. Няколко пъти отваря очи. Започна да се възстановява дишането. Бяхме спокойни. Океана тъкмо се изключи, искаше да отнесе апарата. Изведнъж нещо ме жегна. Подигнах клепачите му — зениците широки. Развихах се и веднага масаж. Всички дотичаха.

Аз трябваше по-рано да дойда. Няколко пъти се каних и все не можех да вдигна задника си.

Разглеждам записванията. Когато сме излезли, пулсът е бил сто и двадесет. Сетне бавно е намалявал и последния път е записано осемдесет и пет. Това е било преди двадесет минути, приблизително десет минути преди спирането.

Отпаднала злоба и досада. Противно ми е да гледам всички. Противно ми е дори да ругая. Грешки, отново грешки!

— Какво сте зяпали всички вие? Ами че пулсът се е забавял повече, отколкото се полага. Това означава някаква възбуда на вагуса¹³. Ти като че си бързала да си вървиш в къщи? Знам, че вече е късно, но какво общо има болният с това? А вие сте зяпали, доволни, че всичко е свършило добре, и май че сте се шляли!

Мълчание. Обидени са.

Несправедливо е. Всички се шляхме. А после аз седнах и размишлявах за висши материи, четох тези глупашки бележки. Не знаеше той, когато ми ги даваше. Ако аз бях тук, нямаше да пропусна. Сигурен ли си? Не.

Трябвало е да се инжектира малко атропин, за да се намали възбудимостта на блуждаещия нерв. Така ми се струва, а може би всичко е било по-сложно. Страшно сложна машина е човек и колко сме безпомощни пред него. А нали може да се направи много повече още сега. Да се привлече техниката. Добре, за това после. Трябва по-меко. Сигурно те сега си мислят: "Мътните да те вземат и теб, и клиниката ти! Работиш като вол, душата си влагаш, а само ругатни слушаш..." Трябва да смекча. Добри момчета са. Един тон по-ниско.

— Дълго ли е стояло сърцето, как мислиш? Дима с готовност:

— Не знам, но мисля, че съвсем малко. Може би минута. Току-що Океана беше изключила апарата:

Леня:

— Зениците тутакси се стесниха, веднага щом той започна масажа.

— Измерете всички показатели. Вземете кръв за анализа. Океана, как е?

Гледа екрана, без да откъсва поглед. Много е разстроена. Зачервена. Преценява.

— Добре, но по-зле, отколкото беше. Сърцебиене сто и четиридесет в минута.

— Това е от адреналина. Ще мине.

Минават минута-две, докато измериха всичко. Докладваха — задоволително.

Но това не ме радва много. Хубаво е, разбира се, че е жив. Засега жив. Обаче, първо, не зная колко време е стояло сърцето. Не вярвам много на тези им приказки. Не лъжат, но просто трудно е да се прецени. И всеки иска да представи всичко по-добре. Това е нужно лично на него.

Ако сърцето не работи повече от пет минути, кората на мозъка загива. А защо му е той на Саша без кора? Или дори с дефекти. Впрочем те са редки, не

¹³ В а г у с — блуждаещият нерв. Забавя функцията на много вътрешни органи.

съм виждал нито веднъж. Но има различни интелекти. Печално.

Второ. Твърде малко болни са оживявали след спиране на сърцето. Почти при всички сме успявали да го пуснем в действие, но не за дълго. После то спира втори, трети път. И завинаги. Но клапата държи добре, спирането е било по тип рефлекторно, а не поради слабост на сърдечния мускул. Слаба надежда. Но има.

— Отвори очи!

Всички са доволни, но вече няма възторг. Опасността е прекалено голяма. Едничък Дима открито сияе. Може би той е допуснал грешката, но сега всички виждат, че е поправена. Почти. И че той всъщност навреме е забелязал спирането.

Трябва да въведем контролни апарати, та нищо да не зависи от вниманието на хората. Какво ти внимание, когато Дима вече седем часа е в напрежение?

Ето че пак е възможна смърт. Знам аз — малка е надеждата. Но сърцето работи добре — виждаш, гърдите се движат. Не зная, не трябва да се успокоявам. Това е от адреналина. Шансовете са малко.

Е, и какво по-нататък? Ще полежиш на дивана, ще пийнеш чашка, ще поплачеш със сухи очи и пак ли? Докога?

А къде да се дянa? Къде? И да зарежа всичко, все пак няма да има за мене щастие. Нали това значи — да се изплаша. Не страдам от дребнава превзетост, но как мога да се оттегля от всичко това, от тези хора, които така ме гледат? Нищо не мога да им предложа в замяна на хирургията. Не са годините ми за това, а и главата не я бива. Не съм Саша. Няма да има вече Саша.

Смешно. Хората и книгите са ми внушили тези "програми на поведение", "модели на обществен дълг", и те така здраво са залегнали, че са станали моя природа, като инстинктите. Да се отрека от тях, не мога. Вярвам на Саша, че всичко е само механика, ала за мен — това е душевна болка, сълзи.

Не съм герой. Страхувам се от физическата болка. От смъртта — не, а от болката се страхувам. Превземаш ли се, приятелю? Не, не се превземам. Явно, че Фройд е бил малък човек, щом е смятал инстинктите за непобедими.

Стига с Фройд, стига с тези теории! Заради тях ти прекара в кабинета си повече, отколкото трябваше. Той е жив! Мисли как да задържиш живота му. Да го задържиш на всяка цена.

Трескаво прехвърлям всичко в главата си. Като в машина, само че сигурно много по-лошо. Възбудимостта на блуждаещия нерв вече е понижена от адреналина. Трябва да се подсилят сърдечните съкращения. За това има средства.

— Инжектирайте АТФ и ланакордал. Проверете след това всички показатели.

Момичетата се засуетиха. Всичко се върши бързо и точно. Приятно е да се гледа добра работа. Ама че добра — да бяха съобразили всичко това по-рано! Ами ти сигурен ли си, че би съобразил? Не. Не съм сигурен. Но все пак моята моделираща уредба е по-добра. Ха да си жив и здрав!

Сега ни остава само едно — да чакаме. Океана непрекъснато гледа своя

екран. Дима или Леня на всеки пет минути измерват кръвното налягане. Включихме системата на помпата към дренажната тръбичка, по която изтича кръв от плеврална-та кухина. Преди това нямаше кръвотечение, а сега всичко може да се очаква: мацкахме гърдите и сърцето. Може и шевове да се охладят. Особено върху кръпките. В ампулата веднага се набраха към сто и петдесет кубика, а след това започна да капе на чести капки — до шестдесет в минута. Това е доста много.

— Преливайте кръв със същото темпо. За да има балансиране.

Ето ти друга беда. Какво да се прави, ако не спре? Да отворим гръдния кош и да проверим всички шевове? Това изобщо е опасно, а според случилото се — дори много. В момента за това не бива и да се говори, тогава чакай пак да спре. Засега е необходимо да се пусне в действие целият арсенал от кръвоспиращи средства.

— Момчета, инжектирайте всичко, което се полага при кръвотечение.

Размърдаха се.

Седя тъжен. Такава скръб!

Никой не си отива, събрали са се към Десетина лекари. А между това вече минава седем часът вечерта. И обед нямаше.

— Отворете прозореца! Задушно е. И защо киснете тук? Да си бяхте отишли в къщи.

Мълчание.

Често пишат за комунизма. Че вече почти е налице. И, да си признаем, още по-често се подсмиват: "Какъв ти комунизъм!" Еди-кой си откраднал, друг измамил. И аз не мисля, че това става бързо. Но погледнеш понякога своите лекари и тъй ти става топло на душата. Допълнителни доходи никакви. Мнозина са женени, имат семейства. Навярно им се иска и на кино да отидат, и със синчето да поиграят. А седят тук до седем, до десет вечерта, до сутринта, без да получават нито пари, нито допълнителен отпуск. На следния ден идват редовно, при започване на работа. Никога не съм чул нито дума на роптание. Естествено понякога забравят, пропуснат нещо. "Глупаци, пънове!" Както Стъопа днес. Интересно — дали си е отишъл в къщи? Да, видях го, седеше там. Често играеха шах със Саша. Какво да го правя? Онова момче умря несъмнено по негова вина, а с Олимпко не се знае какво ще стане.

Да, за комунизма. Бях в Америка, из клиниките. Лекарите работят много — от сутрин до вечер. И, струва ми се, жалят болните. Както и у нас. А не, не е така. Няма да забравя — видях една сцена. Отгоре, ей така — през оберлихта. Свърши операцията с изкуствено кръвообращение — тежка, уморителна. Болният още е в операционната, едва жив. А там, в един ъгъл, се събраха хирурзите, анестезиолозите. Говорят нещо тихо и пишат на едно листче. Попитах преводача (добър момък беше) какво правят. Микрофонът за разговори не беше изключен. Той се приближи до самия високоговорител, послуша и дума: "Делят си парите за операцията."

Така противно ми стана. Не ми се искаше да ги гледам вече. Казах на преводача, не се стърпях. Той се учуди: "Защо, нима не са ги изкарвали честно?" Какво да отговориш? Та нашите биха ли постъпили така? Не,

ненапразно са минали четиридесет и пет години. Наистина ефектът би могъл да бъде и по-голям. И трябва още много да мислим как да го засилим. Доста много отклонения има. Така че понякога те хваща страх — няма ли да повехнат всички тези кълнове.

Мисля това ей така, от тъга. Няма да повехнат!

— Е, как е Океана?

— Сто двадесет и пет в минута. Съкращенията отслабват...

Дима:

— И налягането се понижава. Беше сто и десет, а сега е вече деветдесет и пет.

Ето на — надвесва се. Неотвратимото. Налягането ще пада, а после отново ще спре сърцето.

Не спирай! Не спирай! Моля те!

Няма кого да молиш. Надявай се само на себе си. И на тези момчета, които седят тук.

Дима:

— Може би трябва да прибавим в капкомера норадреналин? За да задържим кръвното налягане.

— Добави, но съвсем мъничко.

Норадреналинът свива кръвоносните съдове, при това кръвното налягане ще се покачи, но натоварването на сърцето — също. По-добре ще е да се засилят сърдечните съкращения. Но средствата за това вече са вкарани и не помогнаха. Не, страх ме е от норадреналина.

— Не сте ли инжектирали още? Не трябва. Дайте кортизон. Голяма доза. Още ли не сте опитали?

Оказа се — не. Как сме забравили това? Ние не знаем добре как действа този хормон, но понякога той върши чудеса. Види се, усилва функцията на всички клетки. Добро средство.

Люба, анестезиологичната сестра, взема разтвор със спринцовката и го влива в капкомера. Той бавно ще капе във вената заедно с кръвта.

Междувременно кръвотечението също продължава. Наистина вече четиридесет и пет капки в минута, но възможно е това да е свързано с понижението на кръвното налягане. Напорът е по-малък.

— Искайте от станцията още два литра кръв. Но да бъде прясна.

Колко кръв разходвахме вече днес? Около три литра. Но това е особена операция. Американците за обикновена готвят пет. Какво има да икономисват. Болният плаща, безработният ще даде.

Кое време е? Седем и половина. Половин час мина вече след спирането. Това не е лошо. Трябва да телефонирам в къщи, че не се знае кога ще се върна. Нека не ме чакат. Жена ми сигурно се безпокои за Саша. И тя е негова поклонничка. Винаги го сочи за пример: виж какъв възпитан и вежлив е. Вярно, но това не е главното. Ще отида да се обадя.

Станах.

Не, страх ме е! Страх ме е! Все ми се струва: излезеш ли — сърцето ще спре. Ще почакам, докато се стабилизира кръвното налягане. Нима си сигурен в

това? Не, разбира се. Повече мисля за лошото.

Всички мълчат. Дима брои пулса. Леня диша с балона. Болният спи. Не искаме да го събуждаме.

— Как е налягането?

— Деветдесет — деветдесет и пет.

— Оксана?

— Нищо ме е променено. Сто и двадесет съкращения в минута.

Трябва да се седи и да се чака. Хирургията — това не са само операции, вълнения, страсти. Това са и очаквания, съмнения, мъчения — "какво да се прави?"

Засега няма какво да се прави. Ако кръвотечението не намалее, ще се наложи да се раз-шива раната. О, не! Тръпки по кожата. По-добре самият аз да умра, отколкото пак да държа й ръце това сърце... Хайде, без фрази. Но почти е така.

Живот и смърт. Колко много е вложено в тези думи! Поети и учени. А всъщност всичко е съвсем просто. Всеки случай така казваше Саша. Помня думите му. Живите системи се различават от мъртвите само по своята сложност. Само по програмите за преработване на информацията. Нашите земни живи същества са построени от белтъчни тела. От тях са създадени структури, годни за саморегулиране, на различни етажи от сложност. Микробът усвоява азота от въздуха. Червеят възприема най-простите въздействия и неговото повеление е ограничено в няколко типични движения. Това е кодът на информацията, която той дава навън. Човекът, е способен да възприеме и запомни огромен брой външни влияния. Неговите движения са крайно разнообразни. Но това е само машина, която работи по доста сложни програми. Едно време това звучеше като кошунство. Защото хората можеха да правят съвсем простички неща, модели. Не можеше и дума да става за сравнение с онова, което е създала природата. Сега всичко се промени. Или по-точно, все повече и повече ще се променя. Човек ще създаде много сложни електронни машини, моделиращи живота. Те ще мислят, ще чувствуват, ще се движат. Ще разбират и ще пишат стихове. Нима не можем да ги наречем живи? Не е важно от какви елементи е построена сложната система — от белтъчни молекули или от полупроводникови елементи. Къщите се строят от различни материали, но функцията им е една. Важното е структурата на системата да осигурява изпълняването на сложните програми за преработване на информациите.

Тогава човек може да стане безсмъртен. Не целият, но неговият ум, интелект, а навярно и чувството.

Разсъждавам напълно квалифицирано, като истински кибернетик. Жалко, че само в душата си — никой не чувай. Иначе всички щяха да видят колко съм умен. Всеки се смята за умен, и аз също. Думите съм запомнил, но никак не съм сигурен, че всичко е така.

Твърде много от тези елементи са необходими, за да се построи организъм. И кой е в състояние да ги тури в нужния ред?

Отново си спомням: една вечер Саша фантазираше в кабинета ми. Забравил съм точно думите, помня само смисъла.

— Ще бъде създаден електронен мозък. Много голям. Това не буди съмнение у математиците и инженерите. Непременно ще стане. Машина, която ще бъде в състояние да възприема, да се учи. Много по-бързо от човека. Ще я направят и ще я включат например към един учен. Тя ще възприеме неговия начин на мислене, ще възприеме в своята памет неговите знания, особеностите на характера, на чувствата, ще стане негово второ "аз". Ученият ще умре, а мозъкът ще продължава да живее, да твори.

— Да четете лекции, да слуша музика, да ругае сътрудниците си за немара.

— Не се смейте. Когато той грохне (защото и машините остаряват), ще му дадат друг.

И тъй — вечна приемственост.

После той сам си възразява:

— Не, за съжаление това ще бъде значително по-сложно. Не може да се повтори организъмът. Невъзможно е да се направи електронен модел на моя мозък, с всичките негови клетчици и връзки. Може да се направи друг мозък, много по-умен. Той ще възприеме от мен много, но като син или възпитаник. Ще си бъде самостоятелен. Ще се развива, ще се усъвършенствува. И ще се отдалечава. А аз ще трябва да умира. Но в него все пак ще остане нещо от мен. Възможно е, дори много. И това ще ми бъде приятно.

— Грохналият баща умира в ръцете на своя гениален син!

Той се усмихваше мечтателно и очите му блестяха.

Седим с Мария Василевна в един ъгъл на операционната. Всеки си мисли за свои работи и в същото време за едно — за него.

— Маша, надяваш ли се?

Сериозен и дълъг поглед.

— Да, надявам се. Дължни сме да направим това.

— Като че някой държи сметка за нашите задължения.

— Не мога да си го представя мъртъв.

— Ах, остави тези празни приказки. Ние можем само да чувстваваме, а да правим — толкова малко.

— Какво има там? Не е ли по-лошо?

Дима:

— Засега налягането не спада вече. Пулс сто и десет. Анализите още ги няма.

— Прати за тях, нека побързат.

— Защо да пращам, те и без това бързат. Валя сама прави всичко.

Валя — това е завеждащата. Една от моите приятели. Народ в клиниката има много, но има сътрудници, а има и приятели. С тях не се срещам в къщи и не водя разговори, но чувствавам, че те са приятели.

Мария Василевна има лош вид. Поне косата си да беше боядисала вече. Тъй незабелязано се приближава старостта. Едно време дойде в болницата съвсем младо девойче. Какво чудно. Два десет години минаха. Двадесет.

— Аз слизах, погледах болните. Хайде да отменим АИК за утре. Всеки случай аз нямам никакви сили.

— Отмени.

Тя продължава:

— Всички са разтревожени. Във всеки ъгъл шушукат. Раиса Сергеевна буквално се нахвърли върху мен. Крещи: "Той вече е умрял, вие криете!" Трябваше сутринта да поговорите с нея малко по-деликатно, Михаил Иванович. Тя е добра жена.

— Да върви по дяволите! И без това говорих деликатно. Глупачка.

Всъщност не можех иначе. Той може ей сега да умре тук и на мене много ми е тъжно. Но не съжалявам. След три месеца той щеше да умира в стаята. И аз щях да виждам в очите му упрек. По-добре така, с борба. А за него — със сигурност по-добре.

Сега щях да си лежа на дивана и да си чета някоя книжка. Има нов роман на Стайнбек. Леночка щеше да чурулика около мен. Идилия. А дълбоко в мен мисъл — "предател".

Неговият поглед на другия ден: "Излиза, че ти си фашия." Моите очи се въртят объркано. И се скриват настрана.

Не, по-добре е така. Питам: сигурен ли си? Не сто на сто, не. Да бяхме почакали, още на някого да бяхме пришили. Повече опит щеше да се набере. Може би нямаше да има кръвотечение от дренажа. Тогава сигурно и сърцето нямаше да спре. Ами черният дроб? Той щеше ли да чака? Кой го знае, може би. Пак опираш до едно и също — няма точно изчисление. Нужна е кибернетика. Върви по дяволите с своята кибернетика. Дотегна ми.

Дойде Петро.

— Гледах Оникко на рентгена и смених дренажа. Тежко състояние, но, струва ми се, ще се отърве. Стъопа седи там.

Стъопа седи. Моли прошка за греховете си. Къса му е паметта, на Стъопа.

Зная, че Петро иска да изтръгне "помилване", използва моето бедствено положение. Засега не. Ограничавам се с едно неопределено:

— Ще видим.

За днес това е достатъчно. Страхувам се да не разсърдя съдбата. Но утре ще видя. А днес се опитвам да я измамя ли? Смешно. Колко смешен е човек! Бог би могъл да ми постави сега всякакви условия. Вън от този дом той няма много шансове да ме притисне. Защото нищо не ми е нужно — нито пари, нито слава, дори вече и любов. Остави ме па мира, ако можеш. Но бог няма...

Времето тече. Петдесет минути след спирането. Дейността на сърцето като че е стабилизирана. Кръвното налягане се задържа на цифрите 80—90. Той се събужда, беше неспокоен, наложи се да му инжектираме наркотици. Сега спи като дете. Само устните му са сини — все пак сърцето дава малко кръв. Но анализите са прилични.

Надеждите нарастват. Има няколко болни, които оживяха и след късни спирания на сърцето. Наистина — рядко, сигурно не повече от един на десет. Обаче Саша има много повече шансове. Обикновено след първото спиране сърцето работи 5—10—15 минути, а после втори път спира. Страшното време вече е минало. Има той още късмет. И аз.

В медицината рядко се случват чудеса, но се случват.

Една вечер спешно оперирах един момък с митрална стеноза. Разви се при него оток на белия дроб. Това е като лавина. За половин час човек може да умре, да се задуши от кървавата пяна, която изведнъж започва да се събира в дроба поради високото налягане в предсърдието — от порока и от емоциите. Момъкът беше изплашен от нещо, струва ми се, от смъртта на своя съсед по стая. В операционната го домъкнаха посинял, вече в безсъзнание. Само си изтрихме ръцете със спирт, а Марина едва метна стерилни чаршафи на масата. След пет минути срастванията на крилата на митралната клапа бяха премахнати с пръст, налягането в лявото предсърдие и в белия дроб спадна и човекът оживя. Завършихме, без да бързаме. Излязох доволен в предоперационната и седнах в креслото да напиша протокола от операцията. И изведнъж викат както днес: "Сърцето спря!" Забелязали рано, по електрокардиоскопа. Масаж на сърцето през гръдния кош — привеждаме го в движение. Кръвното налягане се повиши до нормата. Гледахме. Сетне отидох да пиша. И отново спиране. Отново го приведохме в движение. Подир двадесет минути — още веднъж. След това си отидох в къщи разстроен. Щом три пъти вече спира, няма надежда. Да стане без мен. На следната сутрин идвам и дори не питам, съвсем съм сигурен, че не са успели да го спасят. И неочаквано казват — момъкът е жив. След моето заминаване — пак спиране — четвърто. Привели го в движение чрез масаж. Сърцето работило добре. Чакали час. Успокоили се. Подкарали го към стаята, а по пътя, вече на кревата, то спряло за пети път. Отново го привели в движение. Но този път — окончателно. Жив е и досега. Ето това е чудо.

Да имаше повече такива случаи.

Все пак трябва да се обадя в къщи. Сега вече мога да отида без голям риск. Няма да пропуснат, достатъчно са наплашени. Пак да им напомня.

— Момчета, отворяйте си очите, аз ще отида в кабинета. Океана, особено ти. Ако се наложи да се отлъчиш, остави при екрана някой от лекарите. Ясно ли е?

Това е. Излязох.

Кабинетът. Здрач. Не паля светлината — така е по-добре. Телефонирам.

— Ало! Всички ли сте вече в къщи? Как е Леночка?

Жената отвръща — всичко е добре. Леночка се интересува кога ще се върна. Голяма стана. Вече не пита: "Всичко добре ли е? Болният умря ли?"

Кой знае кога ще се върна. Разказах. Оплаках се.

— Няма да се върна скоро — ако не умре. Не се безпокойте... Не, не съм ял. Ще похапна. Това не е важно.

Жената се грижи, но не прекалено. Знае, че да говори за ядене, е смешно. Наистина, ще похапна. На масата ми има чаша компот и някаква кифличка. Донесла ги е навярно старшата сестра. Но откъде се е взела такава кифличка? Не е от кухнята. Някой я е дал от своята закуска, анонимен благодетел. Може би Валя от лабораторията?

Най-напред да запуша. "Давам хляб за едно смукване..." Натрапи ми се този мотив.

Това е то, медицината. Щом сърцето е заработило, не би трябвало да

спира. Просто ние не можахме да доловим, да разберем какво става. За да въздействуваме навреме — макар и със същия този атропин.

Лекарите се смеят, когато говорят за кибернетика. Това никак не е смешно. Само чрез нея на мен като че ми се проявиха перспективите на нашата наука. Вярно, че засега са само идеи, а за практиката — нищо. Ала това вече зависи от нас. Нужни са много труд, средства и време, за да обяснат тези идеи с плът — с уреди, възприемащи информация от болния, с програми на изчислителни машини с колосална памет, с други апарати, въздействащи на организма със средствата на химията и физиката.

Няма да доживея до това. А и не съм годин. Глупав и необразован.

Колко нужно е всичко това сега. Той е млад. Трябва само да издържи няколко часа, може би дни, и всичко ще потръгне както се полага.

Виждам през матовото стъкло как някой се приближава до вратата. Стои и се вслушва. Дразни ме. Не е от операционната. Те не биха чакали.

— Влизайте де, какво стоите там.

"...Какво стоите там... Хайде тръгвайте!" — това е бабата от "Пикова дама". Асоциация. Машината продължава да работи. Любима опера.

Влиза една бабка от приемния покой.

— Извинете, Михаил Иванович, там някаква мома ли е, жена ли иска да влезе при вас. Не исках да ви казвам, знам, че нямате време за посетители, но тя много моли.

Виждаш ли, всички знаят, че нямам време за нищо. Съжаляват ме. А на мен от това не мч става по-леко. Никой не може да свали от мен онова, с което съм натоварен.

— По каква работа?

— Казва, по лична.

— Нямам лични работи.

— Но тя има лична работа.

Да, естествено. Колко недосетлив съм. Не на любовна среща моли тя да дойде при мен ... Ами че може да е онази, за която е писмото. Значи, жена му седи в този вход, а любовницата в онзи. Колко грубо. Каква любовница е вече тя на Саша. Не мисля добре. Със злоба срещу съдбата. Навярно трябва да поговоря с нея.

— Нека дойде. Запалвам светлината.

Не искам този разговор. Почти също така, както и с Рая. Но съм длъжен. Пак длъжен. Дълг. Дълговете трябва да се плащат. Нали хората са ти дали всичко, което имаш. Нищо не са ми дали те, всичко сам съм постигнал! Нима? А я си спомни за децата, които израснали в джунглите при вълците? Те си останали животни. "Програмите на поведение са присадени от възпитанието" — от онази злополучна тетрадка. Не трябва да надценяваш себе си.

Изслушай я и бъди вежлив.

Добре, а за какво ще говоря с нея?! Та тя не ще може да разбере нищо от това. Сега нямам никакви сърдечни думи. Кой да утеши мене самия.

Саша казва — прочети писмото, ще разбереш. Не, сега не мога да го чета. Срам ме е от него. Не мога да си простя онова кръвотечение и спирането на

сърцето.

Нека дойде. Освен справка и вежливост нищо не мога да ѝ дам. Даже заради Саша. Щом на самия него не помогнах, то какво остава за нея?

Ето я вече пред вратата. Скоричко пристигна. Май че бабката я е довела преди това. Старицата правилно е разсъдила — защо напразно да тича по стълбите. "Ако не разреши, тогава ще я отведа."

— Влезте.

— Здравейте. Дойдох да се осведомя за Саша.

— Седнете, моля.

Гледам. Горедолу, красива. Към тридесет години, фигура и дори крака ... Смешно — в такъв миг — и крака! Стар рефлекс. Глупави мисли, съвсем не на място.

— Извинете...

Ей сега ще каже: "...че ви обезпокоих в този късен час, когато вие сте уморени..." и така нататък. Не, замълча.

— Заповядайте!

И на мен ми е на езика: "С какво мога да ви услужа?" Не го казах. Нека самата тя говори. Нямам никакво чувство към нея.

— Кажете ми, ще остане ли жив?

Не, не може да се мине без тази банална фраза. Никак не може. Злоба.

— Не зная. Правим всичко, което можем. Извинете, но сега нямам никакво желание да ви обяснявам какво и как. Ако е кратко — няма да разберете, а за лекции не е време. При това не зная коя сте.

Стоп! Скочи. Пламна. Тю, колко подло го казах!

— Извинете, не мислех, че сте такъв...

Срам ме е, готов съм да потъна в земята. На езика ѝ имаше обидна дума. По-добре да беше я казала. Заслужавам да ме цапне по мутрата за такова нещо! Заслужавам!

— За съжаление аз не съм ангел. Не мислете, че ми е леко. Ако можете, не се обиждайте. Сетне ще се обясним. Търпете и не задавайте глупави въпроси. Ето ви ключ, той става на съседния кабинет. Там е лаборатория. Има кушетка. Вървете, заключете се и не палете светлината. Сам ще ви кажа, когато успея. Става ли?

— Да.

Излезе, без да погледне. Колко лошо! Може би последните ми думи позагладиха малко. Саша ме гледа с упрек. Бог няма да ми прости това. Но той трябва да разбира. Не, той е длъжен да бъде непреклонен. Никога не бива да обиждаме слабите. Даже ако задават неумни въпроси. Възмездие. Каква глупост се пъха в главата ми. Смешно. Нищо няма. Всичко е само машина. Обаче никак не можем да я управляваме.

Ще отида долу, в операционната. Там има хора, дейност. Другари, които всичко разбират. Не всичко, но много неща.

Не, изглежда, че трябва да прочета писмото. Това не е любопитство — до него ли ми е сега? Но щом тя е тук и ще се наложи да говорим с нея, трябва да зная защо и какво. Може би той има намерение да се ожени за нея, когато се

оправи? Или съвсем да се раздели.

Вземам плика. Доста грижливо написано писмо, не чувствавам в почерка голямо вълнение. Впрочем не съм специалист по почерците.

"Скъпа моя Ирочка! Мила моя!"

Колко трудно е да пишеш писмо, което може да стане последно. За други ден е определена операцията. Наистина, още се страхувам, че М. И. в последния ден може да се откаже, но вероятността за това е малка. Убедих го, че нямам друг изход.

Днес слагам в ред работите си: пиша ти това писмо и събирам бележките си. Всичко ще бъде оставено на М.И. Не се съмнявам, че ти ще дойдеш при него. Но помни, че и след смъртта си човек трябва да се държи прилично.

Така ми се искаше да ти напиша нежно, красиво писмо, а не излиза.

Утре не ще имам време да пиша. През деня ще дойдат посетители, а вечерта ще ме натъпчат с лекарства. Знаеш ли как страхът нараства всеки час с приближаване на края? Внушавам си, викам — да не си посмял! Дръж се! Мъча се да мисля за науката, за Серьожа, за теб, а той, страхът, все шава нейде там и няма-няма, че подхвърли някоя мисълчица, съвсем невинна, като — "Да имах две седмици, щях да разгледам въпроса за програмите на рефлекс на подражанието" ... Силен е нечистият дух! Той направо не казва — "откажи се", а действа замаскирано, отстрани, от подсъзнанието.

Но аз през цялото време го разобличавам и пресичам. Аз съм математик. Никакви две седмици вече няма.

И все едно — страшно е. Понякога изплават различни образи — някакви бури, сприи или сцена от остра дискусия, или ти, както едно време. Моменти, когато имаше сила, подем, острота на чувствата. Така почва да тръпне сърцето, Ирочка! И в главата ми се пхат жалостиви роптания като: "За какво? Защо именно аз?"

Сигурно пиша не това, което трябва. Никога не съм обичал дългите писма, а днес никак не виждам края. Прощавай. Станал съм слаб и ми се иска да се наприказвам преди смъртта. Защото не се заблуждавам относно опасността. Само пред лекарите и пред жената си давам вид, че съм напълно сигурен. Нека те мислят за "воля за живот". Медицината смята, че тя много-помага при лекуването. За съжаление моето морално равнище е съвсем ниско. Настоявам за операция, защото просто не мога да действам против най-обикновената логика: операцията — това са малки шансове, без нея — никакви. Ето защо гледам да се държа, да не плача, за да не включа програмата на скръбта. Тя се развива с положителни обратни връзки.

Освен това крепи ме в твърдостта и умората. Уморих се да боледувам, уморих се да живея болен, от много неща се разочаровах. Единственото нещо, което все пак ми остана — това са моята наука, моето творчество. Да мисля, да търся зависимост между явленията, ми доставя огромно удоволствие. Готов съм да се занимавам с това през цялото време. Не мисли, че се заблуждавам по отношение на себе си: аз не съм Ню-тон и, вижда се, няма да ощастливя човечеството. (А дълбоко в душата си все пак си мисля — а може би ще го

ощастливя?) Даже и да стане това, за мен никак не е важно — все едно, ще умра. Ако хората сетне използват това, значи, то е нужно за обществото като по-висша система, а не на мен. Затова не съм и честолюбив. Но самият процес на мисленето, творчеството, откритията е изумителен. Заради него се решавам на всичко. Естествено, може би малко слъгвам: в подсъзнанието ми шават и други мисли — бъда ли здрав, ще има и животински програми. Но само че те винаги са били при мен на втори план.

Прощавай за нелепиците в писмото. Вълнувам се.

Спомняш ли си как разглеждахме механизма на човешкото щастие? Аз изчислих моя баланс за щастие. Без операцията от него остана съвсем малко. Заради това тя е необходима, макар рискът да е много голям, около седемдесет на сто.

Сега да предположим, че остана жив. Без съмнение няма да бъда здрав, тъй като функцията на много органи е силно подкопана и няма да се върне към нормалната. Ясно е, че ще остане известен задух, който ще ограничава движението, ще се наложи да пазя диета заради черния дроб. Периодично ще се изостря ревматизмът — значи, завивай гърлото и затваряй прозореца. След няколко години клапата ще започне да овех-тява — степента на вероятността е приблизително четиридесет на сто. Тогава пак ще започне както сега — декомпенсация и прочие. Като пресметнеш всичко така, то ентусиазмът не е много голям. Мисля си: а може би най-добрият изход е просто да не се събудя? Това също ме успокоява.

Не, искам да живея, искам да моделирам човешката психика! Увлечен съм, заразен съм от това и то не може с нищо друго да се сравни. Моите животински програми са подтиснати от болестта и не зная дали могат да се възродят. Сега те не ми се струват важни. Дори Серьожа отстъпи някъде настрана. Останаха само едни голи идеи, които ден и нощ се трупат в главата ми. Да имаше здраве! Разбирам всичко. Разбирам механиката на моите увлечения. Срамувам се от теб... Но какво мога да направя, щом не мога иначе? Хипертрофирани са коровите модели на математическото творчество. Разбира се, това са само смешни фрази, но те ми са скъпи, аз сам съм ги измислил.

Печално е всичко това, мила. Може би е жестоко да ти пиша това, но на кого друго? Ти ми прости. Все пак ти си жива и здрава. Не си тургеневска госпожица, не си Ана Каренина. Помисли за своите програми. И не отделяй в тях много място за мен, моля те. Знаеш ли колко трудно е да бъдеш несъстоятелен длъжник?

Това е всичко, мила моя. Все някога трябва да свърша писмото.

За всеки случай — прощавай!

Целувам те силно, както по-рано.

Сашиа"

Писмото е прочетено.

Да запушим.

Странно впечатление и даже неприятно. Очаквах жар, романтика, а то — програми, математика. Разбирам, че все пак трябва да дам писмото, независимо дали ще остане жив, или не. Трябвало е да напише две писма: нежно — за

смъртта и такова — за живота. Ясно — той се отказва от любовта. И сам не обича. И дали изобщо може да обича като другите — с цялата си душа? Неговите мисли принадлежат на науката. Това са "хипертрофирани доминиращи модели". Разбира се, при декомпенсация много физиологични функции отслабват.

Неприятно писмо. Някак неблагоородно. Саша — и изведнъж такова нещо. А защо не? Помниш ли какво ти каза той? Няма нужда от идеали. Саша е много умен, а душата му може би е съвсем средна. Не иска да се среща повече с нея. Принася я в жертва на своите фантазии. А може би му е омръзнало да я мами? Възможно е да си *е дал обет: мине ли благополучно операцията — да не лъже повече. В подсъзнанието на всекиго има тъмни мазета. Наричат се нечестност.

Няма да правим изводи, приятелю. Данните са съвсем малко, за да съдим.

Интересно ще бъде да се прочетат от тетрадката главите за любовта и щастието. Не, после. Притупало ми е от такъв интерес. Ще отида да видя какво става там.

Защо тя не дойде да си вземе довиждане преди операцията? Сигурно не ѝ е разрешил. А как бих постъпил аз?

Спускам се по стълбата и чакам изненади. Ей сега ще вляза в операционната и всичко ще е отлично: Саша се е събудил, сърцето работи добре, кръвотечението е спряло. Въздишка на облекчение и доволство се разлива по цялото тяло. Победа!

Не. Не си чак толкова щастлив ти. Рядко се случват чудеса. А може да е съвсем друго: кръвното налягане е седемдесет, а от дренажа често капе кръв в чашата! Защо не сте ме повикали? Ама ние мислехме... Идиоти! Сигурно е така. Не-напразно ми се свива сърцето. Знам — предчувствия няма. Всички тези телепатични нещица не са проверени статистически. Но все пак. Тичай по-скоро.

Отварям вратата със страх. Всичко виждам отведнъж.

Не, нищо не се е случило. Всичко е много спокойно. Даже скучно. Саша диша сам, макар от устата му още да стърчи тръбичката. Очите са полузатворени. Устните, струва ми се, не са толкова сини. Впрочем светлината е изкуствена, променя. Дима пак седи до Океана. Нека. На екрана неспокойно подскача светло петно, отмерва сърдечните съкращения. Женя седи на ниско столче до дренажа и брои капките. В чашата има много кръв. Може би не са я изпразвали? Леня пише в листа. Уморен вид. Друг никой няма.

— Казвайте.

Дима скача смутен. Не е забелязал кога съм влязъл. Чудак, аз нищо не зная.

— След вашето излизане нищо не се случи.

— А по-подробно?

— Пулсът се колебае от сто и десет до сто и тридесет. Кръвно налягане деветдесет. Женя, колко капки преброи?

— Четиридесет. Имаше и шестдесет. За час и половина след спирането на сърцето почти триста кубика.

— Според вас това нищо ли е?

Мълчание. Може би наистина да е нищо? Минало е съвсем малко време, кръвотечението ще спре. Още повече, че сега вече са четиридесет капки.

— Урина пускахте ли?

— Да. Само петдесет кубика, доста тъмна.

Остава да стане само някоя беля с бъбреците. Впрочем за час и половина това не е чак толкова малко.

— Кръвоспиращи средства инжектирахте ли?

— Разбира се. Ето, записано е.

— Защо ми е записаното, и така вярвам.

Вярвам, но не винаги. Затова ми пъхат листа. Не, изобщо вярвам. Добри момчета, само дето не обичат да пишат. И изобщо — трябва да се гледа. Да си отварят очите. Само с една съзнателност не можем да минем. Тя е достатъчна да прекараш до болния три денонощия, но е малко за историята на болестта. Или не разбират важността? А всъщност нима могат да се сравнят — болен и книжа? Не могат да се сравнят, но книжата също са нужни. Елемент на организацията, а без нея няма работа.

Зарежи тези счетоводителски разсъждения. Все пак какво ще правим с кръвотечението? Сега това е главният проблем, макар и сърцето, и бъбреците да са още в голяма опасност.

— Кръв за преливане има ли?

— Да, достатъчно.

— Ще чакаме един час, след това ще се съберем всички и ще обсъдим. Тръбичката от трахеята не вадете. Дръжте го под наркоза.

Ще си отида. Не ми се ще да седя тук. Няма какво да говоря, няма с какво да въздействувам. Да тръгна ли из клиниката? Не искам. С този никак не мога да се справя и не е по силите ми да видя следващите... Страх ме хваща само при мисълта за операции. Навярно не съм подходящ за хирург. Глупак, късно е да мислиш за това. Дали да поговоря с Рая? Ами онази, другата? Хванах се. Хванах се. Изобщо пет пари не давам сега и за двете. Всички днешни ресурси на милосърдие са изчерпани за Саша.

Остава пак да се затътря в кабинета.

С какво да се заловя сега?

Да изпием най-напред този компот. От тютюна тъй ми горчи в устата. Вечно след операция пуша до замайване.

Лошо питие, не е домашно. Няма значение. С кифлата върви.

Писмо. Любов. Добре е, когато се отдръпнеш по-настрана от тази работа. Много по-спокойно. Може би още ми е раничко? Не, не искам. Стига съм се вълнувал. Като си спомниш само... Сухари... да топиш във вода... Копай по-нататък! Има един такъв хубав анекдот за гладен човек, който се уморил от живота и вече си копае гроба, преди да го разстрелят.

Да почетем ли тетрадката? Страхувам се. Тя вече е свързана в кората ми с това — "Сърцето спря!" Тю! Страшно е да си спомням. Все пак то тръгна. А вече можеше да си бъда в къщи. С празна глава и отчаяние в сърцето. Онези двете щяха да плачат. Не, добре стана. Той е жив. Толкова ли си сигурен вече, че всичко ще върви добре? Не, разбира се, мен не ме мами спокойната картина в

операционната. Всичко още може да се очаква. Ето го: кръвотечение, повторна операция, спиране на сърцето. Масаж. "Зениците са разширени вече десет минути!" Или: кръвотечението е спряно без операция, но доста много кръв е преляна, от това — бъбречна недостатъчност. Смърт на третия ден. Съзнание до самия край. Очите: "Нима с нищо не можете да ми помогнете?"

Не, стига, стига. И да се преувеличава не е нужно. Клапата е добра. Ако корекцията на порока беше лоша — вече щеше да умре.

Да почетем все пак тетрадката. Например за любовта. Страхове — това са предразсъдъци.

Прелиствам тетрадката. Ето "Програми на любовта".

Написал е доста много. Изглежда, това е било не много отдавна, тъй като е почти в края на тетрадката. Значи, вече не е бил влюбен в тази Ирина, ако се вярва на писмото. Трезвен поглед на учен.

И така: "Първо. Има вродени програми на половия инстинкт, като част от по-общото — продължение на рода." Това е ясно. Трябва да го има във всяко живо същество, иначе ще се прекрати родът.

Не е така просто да се отгледа сложна система в епруветка, макар че по принцип, казват, било възможно.

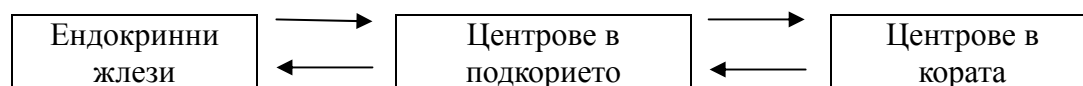
"Моделът на програмата е вложен в комплекса на ендокринните жлези, главно в половите и в мозъка — в подкорие. Той е много сложен, включва чувствителни и двигателни центрове, цели комплекси от сложни двигателни актове, подсигуравани от преустройство регулирането на цялата вътрешна сфера на организма."

"При животните програмата се включва от годишното време и след това не се потиска даже от инстинкта за самосъхранение, чак до пълното завършване..."

Да. Силна като смъртта.

Вижда се, че половият инстинкт у. животните не може да се свежда само до този груб акт. Това е любов в пълния смисъл — особено състояние на целия организъм. Това е песента на славея и брачните танци на някои животни. Самоотверженост.

Ще пропусна някои подробности. Ето схемата за човека:

"У човека има твърде тясна връзка между всичките три компонента на програмата. Както нейната възбуда, така и затормозването ѝ зависят от всички тях. Любовта като чувство се ражда в подкорие, но само при определени въздействия "отдолу", от хормоните. Обаче включването на целия готов комплекс може да стане и от кората."

"Отначало възниква стремеж — определено безпокойство, подсъзнателно търсене. Интерес към другия пол. Коровите програми се възпитават, книгите и разговорите могат да активизират силно този процес. Търсенето става съзнателно. При това се наблюдава различна степен на преустройство на цялата

психика — възбуждането на едни и за-тормозяването на други програми. Всичко това идва от подкориято и се държи в подсъзнанието."

"Избиране на обекта." Фу, как прозаично звучи, дори не ти се иска да го четеш. Да, разбира се, всичко е вярно: корови модели на идеалите, плюс безпокойство и настройване от подкориято. Но това значи "да се влюбиш"! Колко поезия и чистота. А под тях — програма.

"След това — бурен поток на положителни обратни въздействия от кората върху подкориято, върху ендокринната система. Програмата стремително се разгъва. Това е любов. Среци, интелектуални разговори, чисти помисли. Човешката мозъчна кора изпъстря програмата във всички багри. Но не бива да мислим, че така е само при човека. Може би чувствата на славея не са по-малки. Казват, че той умирал от любов.

После следват ласките. Включват се нови-рецептори, нови усещания, включват се програмите на двигателните актове — вродени и придобити. Разговорите стават недостатъчни, настъпило е свикване с тях. На определен стадий се включва "желанието" — съвсем конкретна програма на двигателните реакции. Това е върхът... След това — ново, съвсем особено чувство на задоволяване.

Но... към всичко настъпва свикване. Това е закон на дейността на нервната система. Освен това променя се ендокринната компонента. Намаляват въздействията "отдолу" върху подкоро-вия център на чувствата. Отслабва възбудимост-та на кората. Настъпва критичен етап: чувственото охлаждане довежда до преоценка на обекта на любовта по отношение на насадените по-рано критерии за красота, морал, ум. Ако изпитанието не е издържано, включва се потискащо въздействие "отгоре". Възбудимостта на подкоровия център спада до минимума — и любовта е отминала. Периодично страстта още може да бъде разпалвана "отдолу" . и за кратко време да се включва забравената програма, но след нея следва не задоволяване, а раздразнение.

И обратно, ако партньорът е издържал изпитанието на преоценката, тогава любовта преминава в спокойна фаза: тя периодично се възбужда и "отдолу", и "отгоре" и може да продължи дълго."

Любов ли е това?

"Невъзможно е да се определи степента на любовта и безкрайните варианти на нейната програма. Чувствените и интелектуални компоненти най-чудновато се преплитат различно у различните хора. Оттук противоречията, както и във всяка друга програма на човешкото поведение, в които винаги се сблъскват животинските и социалните страни.

Какво е по-силно в любовта — кората или долните етажи — хормоните и подкориято? Изобщо — кората. Животинската страст не може да съединява за дълго хората, но тя може да залее и за известно време да разруши всички постройки в кората...

Любовта е такова чувство, както гладът и жаждата, само че по-сложно. Като тях то преустройва цялата психика, изменя всички други модели, като действа чрез "субективността" на познанието и поведението.

Любовта дава най-приятните усещания, поради това човек, стареейки се

да ги моделира чрез кората, е превърнал любовта в извор на наслада. Изобщо тя краси човешкия живот, но е необходимо да се знае мярка, иначе тя става социално опасно явление. Сексуалното възпитание на младежта трябва да бъде добре обмислено: не бива да се забранява, но заслужава да се проповядва ограничение, иначе — бунт на животинските програми, престъпления, прехвърляне на този бунт върху другите програми на поведение. Всичко това пречи за построяване на рационалното общество на бъдещето..."

Изобщо всичко е обяснил добре. Заобиколил е само въпроса за изневерите. Източникът на това навярно също лежи в животинските програми. Кората може да ги затормози или, наопаки — да ги възбуди. Пак възпитанието. Възпитание на чувствата.

Програмите на любовта у мъжете и жените не са еднакви. Естествено — жените раждат децата.

"Не бива да свеждаме любовта само до половото чувство, макар то да е неин източник. Кората, като мощна моделираща система, и тук налага своя отпечатък. Коровите модели при отделните етапи на програмата хипертрофират в различна степен. Оттук и стъпалата от идеалната любов до чувствената страст."

Стига за това. Когато чувствата се описват с езика на програмата, те губят своя аромат. Навярно затова лириците не обичат намесата на кибернетиката в сферата на изкуството. Саша ми обясняваше, че цялата работа била в недостатъчните възможности на съвременните изчислителни машини. Достижимото разнообразие на техните програми засега не може да се сравни с разнообразието на живите системи. Но това е въпрос на време. Спомням си, че той вършеше интересна работа по моделиране чувствата на ЕВМ¹⁴. Сигурно в тетрадката има и за това.

Но повече не ми се чете. Времето тече много бавно. Да слеза ли там? Нямам желание. Нужно е търпение и да не тичам всяка минута. Иначе няма да забележа промените.

Кръвотечението. Нарушение на съсирването ли е или пукване на някой малък кръвоносен съд през време на масажа? За съжаление нашите анализи не дават пълна картина за съсирващите системи на кръвта. И това е много сложна програма. Хубаво. Няма защо напразно да мъдруваме. Решили сме да чакаме един час, значи, ще чакаме.

Но са минали всичко само двадесет минути.

Дали да поговоря с Ирина? Чувствувам се виновен пред нея. И после трябва да зная какво ще предприеме моят пациент, ако остане жив. Наистина не мисля, че ще му потрябват моите съвети в тези работи, но все пак.

А писмото? Да го дам ли при всички условия, както каза той? Май че аз имам право сам да се разпореждам с него. Да, вече имам право. Види се, трябва да поговоря с нея. Или да отложам за после? Няма да предреждам. Засега ще й разкажа за Саша.

Излязох в коридора. Почуках на вратата. Казах тихо:

¹⁴ ЕВМ — електронна изчислителна машина.

— Елате, моля.

Дали не спи? Мисля, че не.

След малко чувам скърцането на вратата на лабораторията. Ето я, влезе в кабинета. Ще се помъча да бъда любезен и да Загладя своята гру бост. Нима тя е виновна, че е обикнала женен?

— Седнете, моля.

Напрегнато седна, мълчи и само гледа със страшни очи като Мадоната.

— Успокойте се, положението се подобри.

Исках да кажа "е добро", но се запънах. Суеверие. А и всъщност така е. За секунда тя някак си омекна и дори затвори очи. Сетне пак се изправи.

Запалих настолната лампа и загасих горната светлина. Нека лицето ѝ бъде в сянка. Не е нужно да я видят нашите, ако влязат. Може после да ме попитат: "Коя беше тази?" Една позната. Нима тя нито веднъж не е идвала в клиниката? Значи, той не я обича. Да, това личи и от писмото.

Но за писмото ще премълча. В тетрадкатай всичко е обяснено много добре за любовта, може да стане така, че тя да се върне при него заедно със здравето. Или за него ще бъде по-добре да не се връща? Сигурно по-добре. Тогава да ѝ го дам ли? Не, ще почакам. Рая — тя няма голямо значение. Но съществува Серьожа, обратен ход с невъзможен. Поне без най-крайни обстоятелства Това е моето мнение, но други не мислят така. Поддават ли се на изчисления подобни ситуации? Саша би отговорил: "Да!"

Ще поговоря с нея.

— Засега мога да ви съобщя малко нещо. Той се събуди. Гледаше ме напълно съзнателно.

Мисля, че тя би дала много нея да погледне. Сигурно е умее да гледа.

Разказах накратко за операцията и какво стана след това. Тя седеше мълчалива, стегната, като каменна. Само очи.

— Кажете, моля ви се, какво може да се очаква в най-близко време? Аз трябва да зная всичко. Не бойте се, аз... мога да търпя.

Да, личи, че можеш да се владееш. Само че какво да кажа, когато аз самият не зная. Няма да нагрубяваме. Пък и на мене вече не ми се иска. Знам, че той лежи там жив и кръвното му налягане е 100. И страшните мисли за повторно спиране на сърцето са минали. Затова сега съм добър, търпелив, мога на всички всичко да обясня.

— Има няколко опасности. Първо — това е отслабването на сърдечната дейност. То може да се повтори, макар и да не смятам, че отново ще настъпи спиране на сърцето. Утре, в други ден е възможна декомпенсация, обаче не е вече толкова страшна. Второ — кръвотечението. Ако то не спре, тогава възниква трудно положение. Това ще се реши нощес. Трето — спиране на бъбреците поради хемолизата, разрушаването на еритроцитите. Също ще се разбере скоро — ще има ли урина, или не. Това е главното, но могат да се случат и маса други непредвидени усложнения.

— Вие няма ли да си отидете?

За миг пламна раздразнение. Не обичам, когато в мен вярват повече, отколкото е нужно. Но Саша е жив. Да премълчим.

— Не, няма да си отида.

За какво собствено още да говорим? Но виждам, че на нея ѝ е доста тежко. Сигурно много неща е премислила през този ден и вечерта. Може би никой не знае за техния роман.

Раиса Сергеевна плаче открито, нея я утешават, съчувствуват ѝ. А тук скръбта трябва да се крие. Не можеш да измериш любовта, не можеш да кажеш на коя болката е по-голяма. А впрочем по принцип може да се измери. Различните чувства предизвикват промени в регулирането на вътрешните органи и в процесите на мисленето. Те могат да се определят, макар и много трудно. Задача на бъдещето. Така се е лепнала за мене тази кибернетика, че просто лошо ми става. Пред тебе се намира човек, добър, страдащ, а ти мислиш как да го изразиш с набор от цифри. Не, ако Саша остане жив, той непременно ще ме направи ненормален, какъвто е самият той. Спомни си писмото.

Седи и гледа в една точка със скръбни очи. Трябва да ѝ дам възможност малко да се изкаже, ще ѝ стане мъничко по-леко. А и аз трябва да зная повече за нея, за да реша какво да правя с писмото.

— Разкажете ми за себе си.

Веднага протестно движение. Да го погася.

— Моля, не настръхвайте. Аз съм лекар и приятел на Саша. Имам право да знам някои неща.

Бръз поглед, изучаващ, недоверчив, молещ. Отговарям ѝ с най-спокоен поглед и придавам, доколкото мога, добър, сериозен израз на лицето си. Напълно искрено. Само в периферията има някакви съмнителни мислици. "Бива я." Рефлекс от младостта. Той навярно ще си остане и у най-старите. Но не се подкрепя "отдолу" и не влияе на поведението. А мен просто ме е срам.

— Разкажете. Ще ви олекне.

Тя някак цяла се наведе към мен през масата. Погледна ме — и нещо пробягна между лопатките ми, както от стихове или музика.

— Обичам го. Много. Много.

Наведе глава. Скри очи. Като в мелодрама. Пауза.

— А той си отива, И аз съм нещастна.

Да извикам: "А ти се бори!" Но Саша е болен, борбата за него е опасна. Не може да се помогне. Освен да се издума.

— Разказвайте.

Горчивина в гласа:

— Какво да разказвам. Обикновена история, ако се погледне отстрана. Само за мен тя е особена. На тридесет и три години съм. Завърших университета, по специалност съм психолог. Работя в един институт. Като кандидат.

Мисъл: "Теорията на Саша! Ето каква е работата!"

Почака малко. Продължава спокойно:

— Детството и юношеството ми преминаха добре. Баща ми беше известен инженер. Умря преди няколко години. Мама още по-рано. Останахме с брат ми, който е малко по-млад от мен. Сега се ожени и аз като че останах настрана... А може би на мен така ми се струва, но е неприятно; такива приятели бяхме.

Отново пауза.

Просто слушам. И тихичко поглеждам към вратата — не тичат ли за мене? Минаха още около 25 минути.

Продължава, като въздъхна, сякаш надви нещо:

— Аз също бях омъжена. Удавих се във втори курс, съвсем зелена. Любовта продължи година, сетне се изпари. Търпяхме се после още година-две и се разделихме доброволно. Деца нямахме. Тогава се радвах, а сега съжалявам. Изобщо мъжът ми беше добър човек, уважавам го и досега. Просто не зная от какво изчезва тази любов. Като че не я е имало. Човекът ти става съвсем чужд и всякакви дреболии почват да те дразнят до болка. Извинете — като много жени и аз обичам да поприказвам. Ако трябва да отидете там — кажете.

— Не, ще отида след петнадесет-двадесет минути, ако не ме извикат порано.

Мисля: "Тя наистина е добра, без всякакви чувствени наслоения." Рефлексът е потиснат. Старост. А Саша си го бива.

— Завърших университета преди десет години. Знаете ли какво нещо е психологията?

— Доста смътно. Само от романите.

— Ами че то и психолозите май че знаят толкова. Защото има два вида психолози: едни от философията, други — от физиологията. Първите манипулират предимно с цитати. Вторите се опитват да експериментират. Но откакто преди десет години ги удариха с Павлов, и до днес не могат да се оправят. Едва сега, буквално през последните две години се появиха нови веяния, свързани с точните методи на изследване.

Чувал съм това от Саша. Дори някои думи са негови. Мисля, че не е иначе.

— Добре се учих и затова веднага станах аспирант при нашата катедра. Драсках някаква дисертация три-четири години. Изследвах процесите на вниманието при студентите. Отначало много се увличах, нашият професор ми се струваше просто бог, толкова много знаеше, така добре говореше. Не мислете, че съм се влюбила в него — беше стар. Дисертацията си защитих, докато бях още в този институт. И тогава постепенно започнах да охладнявам към нашата наука. Видях, че всичко е само зубрачество и забъркана терминология. Нито ясна хипотеза, нито точни методи. Изобщо, тъпчем на едно място. Сътрудниците се занимават с приказки, трудовете им повърхностни. Всичко това ми стана неприятно, но... самата аз нищо не можех да измисля. Не можех да предложа нито хипотеза, нито да разработя нови оригинални методики. Не се заблуждавам по отношение на себе си.

Мисля: "Ето това е най-главната беда. И с нищо не може да се помогне. Има такива жени — умни, но без творческа жилка. На, и моите помощнички са същите. Може би ще станат професори, но нови идеи няма да внесат. Интересно, а какво си внесъл ти самият? Е, все пак... Именно — все пак."

— Преди четири години напълно загубих интерес към работата. Ходех в института ей тъй, прекарвах часовете, скърпвах една статийка в годината, колкото да не ме изгонят и да ми дават заплата. Каквото щем да казваме, но

работата на един старши научен сътрудник не е като да преподаваш в училището. Живеех по това време някак странно. Като че весело: ходех на театър, на концерти, не пропусках нито един гастрол на чужденци. Имах добра, интересна компания — журналисти, художници, просто умни и духовити хора. Четях полски и немски книги. Зная добре тези езици — майка ми ме научи още като бях малка. Беше весело. Имах и близки ... приятели, но не за дълго. А щастие все пак нямаше. Седя понякога вечер сама и изведнъж такава тъга ме обзема, че не зная къде да се даяна. И започвам всичко да сравнявам и анализирам.

Изобщо, когато преди две години в нашия институт се появи Саша, аз бях готова да отида да работя като учителка, криво-ляво да се омъжа, да народя орляк деца и да ги възпитавам. С възрастта започнаха да се пробуждат инстинктите — не мога да гледам равнодушно дечица. В компании започнах по-рядко да ходя.

Навярно знаете — тогава той започна да се занимава с въпросите за моделиране на психиката. Общият му метод също ви е известен: отначало да обмислиш всичко, като разполагаш само със самите основи на науките, да си изработиш свои ясни представи и едва тогава да се запознаеш с литературата, да слушаш другите. Така е с мисленето. Той дойде в института с готова вече хипотеза, за да я изпробва при сцорове с психолозите. Прочете ни три лекции. И, разбира се, очарова всички ни — поне младежта и жените. Ние възприемаме всичко емоционално, още повече, че той беше интересен. Тогава още бе здрав.

— Не е бил здрав и тогава. Просто е криел.

— Да? Тогава добре е скривал. Научих, че има порок на сърцето половин година след запознаването ни.

Мисля за различни физиологични неща. Нена-блюдателна или неопитна е.

— В института той не достигна триумф. Тоест ние му ръкопляскахме, но когато работата стигна до дискусия, не успяхме да се разберем. Различни гледища, различна терминология. Изобщо той си отиде с убеждението, че сме кретени. А нашите мъже на науката, които бяха по-остри, го нарекоха шарлатанин. Вежливите казваха просто — "дилетант".

Но все пак хвърли семена и ние, няколко души млади хора, започнахме да ходим при него в института на семинари, просто да поговорим. Това беше много интересно. Съвсем не онова, което говореха умните скептици от моите приятели и нашите професори от института. Логика, яснота и ... вяра. Да, вяра в науката, в бъдещето на хората, в човечеството. Вяра, основана на знания, а не сляпа.

Влюбих се много бързо и много силно. Нима можеше да бъде иначе? Той разбра това, а аз дори И не криех. Започнахме да се срещаме — в парковете, в библиотеката, в театъра. После той започна да идва при мене. Вече живеехме двамата с брат ми (татковбеше починал), жилище голямо. Прощавайте, че ви говоря такива неща. Но моята любов е истинска, аз не съм момиче. Разговаряхме много. Чух толкова много и толкова оригинални, неща, колкото не бях научила през всичките изтекли тридесет години.

Мила жена, колко си влюбена! Разбира се, всичко, което той изрече, ти се

струва умно и забележително. Ами че то в повечето случаи е така. Приятно е все пак, че той и занапред ще бъде такъв. Ще живее. Как ли е кръвотечението? Има ли урина?

Тя гледа някъде в пространството и сигурно вижда своя тогавашен Саша.

— Мисля, че и той ме обичаше тогава. Не така, разбира се, както аз, но все пак. На мен и това ми стигаше. Имаше нещо като меден месец. Отново започнах да се интересувам от науката, започнах да чета книги по кибернетика, да се занимавам с математика. Мъчех се да бъда достойна за Саша. Той ми избра тема за работа и аз яростно я защитавах в института. Момчетата ми се присмиваха, но изобщо добре се държеха. Темата ми беше утвърдена. Тя имаше заглавие: "Психология на естетическото възприятие в представите на кибернетиката". Вярно, че заглавието е някак нелепо, но цялата работа се състоеше в това — да се простре хипотезата на Саша върху представите за теорията на изкуството. И сега още съм увлечена от тази работа. Тя ме владее. Но все пак аз съм жена и навярно просто съм глупава, защото без него целият ми труд избледнява. Често си мисля, че бих отдала всички блага просто да бъда негова жена, да отглеждам деца и да му гладя ризите. Може би, ако това се беше сбъднало, скоро да ми омръзнеше, но такива желания често ме спохождат.

Мисля: "Разбира се, бързо щеше да ти омръзне. Вие, нашите съветски жени, дори не си представяте какви огромни успехи сте постигнали. И колко неизмеримо сте по-умни и по-интересни от жените на Запада. Защо например моята жена да работи? Прислуга нямаме, има маса работа, а тя се връща от клиниката по-късно от мене. Уморява се, ругае, но да мине на по-лека работа — в никакъв случай! Не е интересно, знаете. Правилно постъпва. Браво!"

— С ума си веднага разбихах, че моята любов е безнадеждна. С ума — да, а сърцето вярваше. Във въображението ми изплаввах различни картини от семейния живот. Уж са станали някакви катастрофи и жена му е изчезнала някъде... Разни картини имаше, между тях и жестоки. А сетне тръснеш глава, за да се пръсне всичко това: "Глупачка!"

По едно време ми се струваше, че той вече ме обича силно. Запознах го с някои мои приятели и виждам — ревнува. Зарадвах се! Това беше доказателство. Но на Саша те, моите приятели, не се харесваха. Спомням си, каза: "Дребосъци." Може би сторих грешка? Не зная.

Замълча, тъжна. И аз мълча. Минаха минута, две.

— Ирина Николаевна, може би ще ми дораз-кажете всичко?

Махна с ръка. Безнадеждно, горчиво. Много изразителни могат да бъдат жестовите. Гласът ѝ — емоционален, като на добра артистка.

— Няма какво повече да разказвам.

Изглежда, през тази минута още веднъж бе премислила всичко.

Почака и реши все пак да каже всичко. Като че само заради мен. Без каквото и да е настроение.

— Не бяхме щастливи дълго. Ако това може да се нарече щастие. (Горчива ирония в гласа.) Крадено щастие, разбирате ли?

Асоциации. Спомени. Разбирам.

— Не можех да го настигна, макар че се стараех, четях. Започнах да

забелязвам, че той мълчи и мисли за друго. А аз обичам да си поговорим. Но понякога внезапно ще се спра, виждам — не е вече същото. Гледа някъде в пространството. Моментално забележи — и отново е ласкав, внимателен. Но аз всичко виждам, всичко разбирам. Знаете ли, насън става така — някой, който ти е безкрайно скъп, се отдалечава, започва да се изгубва, а ти тичаш и протягаш ръце, и викаш. Изчезва! Падаш в изнемога, плачеш и... се събуждаш. Сетне дълго ходиш под впечатлението на съня. Така и аз сега. Само че вече няма да се събудя.

Въздъхна. Помълча. Очите леко се овлажниха. Сетне направи нещо над себе си и те отново станаха сухи.

Мълча. Какво има да кажа? Не можах да си изработя професионален навик да утешавам смазаните от скръб близки. Много ми е мъчно за тях, но думи едва намирам. Но ето че тя продължава.

— Собствено това е краят на историята. Той съвпадна с неговата болест или с влошаването ѝ, както казвате вие. Но според мен работата не е там.

Спомних си писмото на Саша, тетрадката. Трактовката на любовта.

— Грешите. Това е могло да има пряко отношение към неговото здраве. Не вярвам в идеална любов при възрастни хора.

На себе си: "Той просто не е могъл. Оттук и мислите за непълноценност. Стремез да се отдалечи. Пък и самото охлаждане — то също е свързано с физическото състояние. Интересно е друго — как ли е било в интелектуалния план? Ще попитам."

— Добре, а как вървеше вашата собствена работа?

— Работех усърдно. Разбира се, когато той започна да се отдалечава, моята работоспособност се понижи. Мислех повече за Саша, отколкото за "теорията на чувственото възприемане на света", която се канех да развивам. Но все пак моята работа вървеше. Прочетох много литература, разговарях с някои учени, изкуствоведи. И, разбира се — със Саша. Изобщо, ако направя нещо, това ще бъдат негови мисли, мое е само оформлението. Смятам, че ще завърша труда. Щом почувствувах отчуждението, помъчих се веднага да променя и аз моето поведение. Престанах да говоря за чувства, избягвах и най-малките нежности. Държа се като приятелка. Струва ми се, че той е доволен от това.

Помълча.

— За самата работа ще ви разкажа някой друг път. Сега няма нито време, нито настроение. Ако, разбира се, това ви интересува.

Поблагодарих ѝ вежливо и я уверих, че е интересно. Наистина е интересно.

— Михаил Иванович, кажете ми истината, какво ще стане със Саша? Разберете, че това ме интересува не само с оглед на моята личност. Любов имаше, отмина — нищо не може да се направи. Но той е необикновен човек, осмелявам се дори да кажа, че той може би е гениален.

— Е, тук вече прекалявате!

— Не, не прекалявам. Говорих с математици — те оценяват много високо неговите трудове. Ами широтата на идеите? Техника, медицина, психология, социология, изкуство — навсякъде внася нещо свое и интересно.

— Искате да кажете — кибернетика.

— Да, разбира се. Но на мен ми е омръзнала тази дума.

— Нека не спорим за определенията. Гений или талант, или просто много способен човек — толкова ли е важно това? Главното е, че той може да даде много за науката.

— Добре. Тогава ще има ли здраве за това?

— Трябва да ви кажа истината. Не зная точно, но не мисля, че ще бъде здрав. Бавно протичащ ревматизъм, вторични изменения в черния дроб — те не могат да се излекуват с клапа. А възможно е и да може? Нашата наука е приблизителна. Не съм сигурен и в самата клапа — дали ще бъде достатъчно трайна, за да служи много години? Може да прорастват с жива тъкан и трайността ѝ да се увеличи, а може да стане и обратното — пластмасата да се резорбира. Три до пет години клапата трябва да издържи. А през това време ще търсим нови клапи, нови средства против ревматизма. Това става не така бързо, както би ни се искало, но все пак върви напред.

— А той как трябва да живее?

— Под стъклен похлупак. Мисля, че най-важното за него е да може да мисли и пише. Неговото физическо натоварване трябва да бъде строго дозирано, както и всички външни въздействия. Това не значи, че трябва да лежи на легло, но все пак под контрол. И, разбира се, неговите емоционални натоварвания трябва да се дозират още по-строго. Вълнението е по-вредно от една простуда. Самото творчество е свързано с душевни преживявания, но това не може да му се забрани. Иначе самият той е ненужен.

Гледам я внимателно. Разбира ли, че това е адресирано до нея? Че любовта за него е непозволен разкош? Тя ще намали неговите възможности в науката. Като всички несведущи хора Ирина си е мислила, че клапата ще направи Саша здрав. И естествено надявала се е, че любовта ще се върне. А пък аз казвам сега такива неща. Няма какво да се прави. Нямам право да създавам илюзии. Достатъчно е, дето не предавам писмото. На мен тя може и да не повярва... Ако не иска. А тя, разбира се, не иска.

— Добре. Всичко е ясно. А какво ще ме посъветвате?

Сега имам право да помисля. Да ѝ кажа направо: "Откажи се"? Грубо е. Да я обнадежда? Не искам. Макар явно тя да има надежди. Физическите сили ще се върнат и любовта може отново да пламне. Не такава, както в началото, но все пак. Това зависи от нейния ум. Красота и сигурно всичко друго тя има достатъчно. Но ако тя е бездарна — безнадеждно е. "Ти си много добра, но какво ме интересува това..." Ще отговоря, каквото мисля.

— Не считам, че вие трябва да изграждате живота си, разчитайки на неговата любов. Дори и да ви обича, малка е вероятността, че той ще кара дълго и ще бъде достатъчно здрав. Затова надявайте се на себе си. От собствен опит зная, че в живота има две здрави котви — работата и децата. Но от тях също така не е лесно да се получи щастие. Работата трябва да бъде творческа и до известна степен самостоятелна, своя. Принудителният труд е ужасен. Нужно е да се извоюва това. Същото е и за децата. За да ти носят радост, трябва да ги възпитаваш. Да вложиш не само любов, но и умение, а също и труд. Разбрах

това по внучката си Леночка, не по дъщерята — тогава бях млад и глупав. Ако човек има деца и любима работа, може да понесе всички останали несгоди — измяната на жената, загубата на приятели, материалните трудности, гнева на началството...

— Но аз нямам тези котви. Още не съм сигурна в работата си, дете нямам, макар много да искам. Какво да правя тогава?

— Да се борите. Преди всичко — да навлезете в своята работа. Тя е много интересна, струва ми се. Трябва да мислите и да мислите за нея, тогава ще се разкриват все нови хоризонти. Извинявайте, говоря с изтъркани думи, други не мога да измисля. А дете трябва да си родите.

— Как? С никой друг не мога да отида. Просто физически не мога.

Чудни същества са жените. На мен не ми е ясно това "просто не мога".

— Тогава вземете си чуждо, само че малко. Убеден съм, че човек деветдесет на сто се определя от възпитанието, затова свое ли е или чуждо — няма значение.

— Лесно е да се каже. Не, ще почакам още година-две.

— Разбира се. Вие още имате време. Но помнете за "шагреновата кожа".

— Няма да ви благодаря за съветите. Всичко това и сама зная. Но трудно ми е да живея. Вие разбирате — липсва ми някакъв стожер. Завиждам на вас, завиждам дори на Саша — въпреки неговото бедствено положение. Завиждам на много познати жени — просто на обикновени жени, които имат мъже и деца. Всички вие знаете какво искате, а аз — не. Ей тъй, блуждая от свет-линка към светлинка.

— Тогава, мила, толкова по-зле за вас. Всички ние, на които вие завиждате, просто сме се убедили, че това именно е благо. Ако не ни последвате, а вземете безкрай да се съмнявате — зле ще бъде на старини. Трябва да избирате...

— Ще се помъча.

Пауза. Всичко е казано. Часът: десет. Цял час е минал. Даже пет минути повече. Ще успеем ли да спрем кръвотечението? Не зная. Някакво вътрешно чувство ми казва — ще успеем. Но аз не вярвам на предчувствия. Колко пъти са ме лъгали те!

— Ирина Николаевна, аз ще отида в операционната. Ако искате — седете тук, ако искате — идете пак в лабораторията и чакайте там.

Разбра намека. Стана. Лице и поглед — сложни. Горчивина и обида — че не е разбрана и утешена. А може би така ми се струва? Просто е уморена от всичко. Както иска.

Изпратих я до лабораторията. Ключът е у нея. В коридора е пусто. Върнах се в кабинета и изпуших една цигара.

Пак този коридор, стълбището. Нощ е вече. В клиниката е тихо. Само в ординаторската се чува разговор. Разбира се, Олег не може да говори тихо.

Още колко време ще бъде тук? Може би всичко е вече в ред? Едва ли. Голямата хирургия ме отучи от оптимизъм. Всичко трябва да изтръгнеш насила, със зъби. Да се отбия ли при Рая? Не, неловко е някак. Разговарях с едната, а

сега утешавай другата. Е, та какво? Нали всичко е направил Саша, не аз. А ти сега си съучастник. Какво, трябваше да я изгоня ли? Нищо няма да разбереш. Проблемата за добро и зло.

Влизам в операционната. Не, не виждам нищо радостно в обстановката. Той диша сам, но с тръбичката. Дима е до възглавницата му, оклю-мал глава. До ампулите, в които се стича кръвта от дренажа, са клекнали Ленья, Петро, Женья. Мария Василевна стои над тях и гледа часовника си. Мълчат. Разбрах — броят капките. Значи, кръвотечението продължава.

Плащай си сметката, приятелю. За какво да плащам? За Степан ли? Или Саша ще плати заради Ирина? Кой за каквото трябва. Всички сме длъжници един на друг.

Почаках, докато свършат с броенето. Към Петро:

— Е?

— Всичко е добре, Михаил Иванович. Само темпът на кръвотечението не намалява.

— "Всичко е добре, прекрасна маркизо"... Ти винаги си бил оптимист, само че болните ти често умират.

Той мълчи обиден. Напразно казах това. Но сега ме обзема злоба срещу целия свят. Колко още може да страда човек? Заповядайте: кръвотечение, разшивай раната, търси дребен кръвоносен съд, който, разбира се, няма да намериш, защото всичко по малко кърви поради нарушение на съсирващата система. Това значи Пак наркоза, пак опасност от спиране или сърдечна слабост. Пак едно, пак друго ... О! Нямам вече сили да се боря. Крайче от мисъл: "Защо не умре веднага?" Уплаха. Сигурно само аз съм такъв подъл човек, че ми се явяват такива мисли.

— Колко капки?

— Сега петдесет. Ту намаляват, ту пак се увеличават. През последния половин час се отделиха сто и двадесет кубика.

Пресмятам: за час — двеста и петдесет, за денонощие — шест литра. Значи, толкова трябва и да се прелее. При лош черен дроб и бъбреци това е почти смъртоносно. Пък и откъде ще вземеш толкова прясна подобрена кръв.

— Какво е съсирването?

— На шестата минута се образува съсирек, но е много слаб.

— Инжектирахте ли всичко, което е необходимо?

— Ето, всичко е записано.

Дима подава картата за наркозата. Голям лист, всичко по минути. Гледам. Да, направено е всичко за засилване на съсирването. Но нима ти можеш да гарантираш, че няма някое кръвотечащо съдче? Нима не е имало такива случаи? Още повече, че стискахме сърцето през гръдната стена през време на спирането.

Стоя и мисля. Мисълта ми винаги се движи в няколко пДана. Главният е, какво да се прави? Да разширя раната или да чакам? Разбира се, след едно денонощие ще спре да кърви, но как да се прекара то и какво ще стане след това? Операция — дори и да не намериш явно кръвотечение, все пак помага. Някоя дреболия: на разни места ще превържеш, ще притиснеш, а може би просто организмът някак се преустройва — не зная. Изобщо помага. Но, боже,

колко ме е страх да разшивам отново! Пак да гледам това сърце, да усещам под пръстите си неговите съкращения? И да очаквам, че ей сега ще спре. "Масаж! Дефибрилаторът!" Не, не мога...

Втори план: тя страда там. И Рая. Той не обича и двете. И аз съм страдал. Ах, но какво са любовните страдания! Готов съм една година да се измъчвам от ревност и любов, само да не стоя тук и да не избирам. Лъжеш, една година е много. Ще започнеш да виеш. Не зная кое е по-лошо.

Още един план: всички са омърлушени. Вече е десет и нещо. Какво са яли? Някоя дивотия. Млади, имат апетит. Аз вече мога да не ям. Как така, пак "аз"?

Да, но все пак какво да правим?

— Как са другите показатели? Дима:

— Всичко е задоволително. Пулс — сто двадесет и четири, кръвното налягане се колебае от сто до сто и тридесет. Венозното е сто и четиридесет милиметра воден стълб. Насищането на венозната кръв беше петдесет, после петдесет и седем.

— А урина има ли?

— Малко. Сеня, покажи шишето. Това е от последния половин час.

Показва ми — около петдесет кубика тъмна течност. Ох, страхувам се, че ще имаме грижи с тази работа. Впрочем не е чак толкова лошо. Ако върви с такъв темп, то ще се набере около два литра. Напълно достатъчно.

Хайде, казвай по-нататък — дишане, съзнание?

Ами също добри. Събужда се напълно, даже беше неспокоен и аз му инжектирах наркотици. Дишането е самостоятелно, добро — сам виждате. Ако решите не... ще махнем тръбичката.

— Колко кръв е останала?

— Сега Люба ще види. Люба, виж колко кръв има в хладилника!

— Защо ти не знаеш?! Такова нещо трябва да се знае всеки момент.

Мига виновно. Навярно псува на ум.

— Обърках се, Михаил Иванович! Ей сега изчислявах цялата кръвозагуба и нейното възстановяване. Мисля, че има около един литър.

— Мислиш... трябва да знаеш.

Напразно се заяждам. Никак не е напразно. Колко пъти се е случвало със същия този Дима: "Кръв няма!"

Дойде Люба — пресметнала е всички ресурси. Дори на едно листче е записала. Слабичка такава, бледна, на устните ѝ — останки от червило. Обича да се издокарва, но сега не ѝ е до това. Капнала е. На престилката си има петна кръв никакво внимание не обръща.

— Има петстотин кубика днешна кръв и седемстотин и петдесет стара — от десет дни. Освен това има още стара кръв от първа група и кръв от машината, но с висока хемолиза.

— На ти литър.

Сега цялата обстановка е ясна. Но само че от това никак не ми е по-леко. Трябва да реша. Кой би свалил тази тежест на решението? Никой. Сам трябва. С гласуване не може да се реши. Или да го събудя? Да го питам? Неговата съдба

се решава. Или Рая, или онази, Ирина? Глупак си ти. Той ти е приятел. Нима това е по-чуждо, отколкото да си съпруг? Сигурно все пак е по-чуждо. Тук има интелект, а там — чувства. А за него? Не зная. Много хипертрофиран ум има той. В ущърб на друго. Горката Ирина.

Ха, глупости. Няма да умре. Не, помисли: такива понякога умират от любов. И сега още, в нашия век на разсъдъка. Въпреки интелектуалните интереси. Да вземем и... Познато?

Вероятността не е голяма. Ами тогава? Не мога да преценя. Естествено много шансове се прибавиха, но останаха и доста опасности.

Все пак какво да се прави? Да се посъветвам ли пак с всички? Разбира се, те няма да измислят нищо, защото нямат какво да предложат. Най-доброто решение не може да се вземе, тъй като информацията е недостатъчна и повече няма откъде да се вземе. Но все пак.

— Другари, да излезем оттук, да обсъдим.

Наточиха се. Всички са уморени. В ординаторската Олег и Валя спорят за нещо оживено и така са задимили, че лисици да ловиш. Изглежда, намерили са отнякъде цигари.

Ей го Стъопа влезе ребром. Чувствува, че шефът е катурнат и нищо няма да му направи. Греша.

— Степан Степанович, защо не сте в къщи след дежурството?

— Седя при Оникко. Още не му е добре.

Исках да го срежа, но се стърпях. Да го вземат мътните, нека седи. Изкупване на греховете. А дай му да ги изкупи, тогава езикът ти не ще може да се обърне да го изгониш. Нямам нищо против него, добър момък е, умен. Само че как да му простя, дето не мисли за болните? Добре, после.

— Е, кой какво може да предложи? Да разшием ли раната, или да чакаме? И ако чакаме, тогава какво още можем да направим?

Бъкел няма да ми кажат. Не се перча, че съм най-умният. Те просто всичко са направили, докато аз седях там и си водех разговорите. Може да се повтори едно или друго лекарство, но надали това ще промени работата. Имали сме такива случаи, само че опасността от повторна операция не е била толкова голяма. А освен това защо да си кривя душата, та това е Саша. Поне за мен е по-трудно да реша. Пак трябва да се оплаквам от неточността на нашата медицина "и да се осланям на кибернетиката в бъдеще. Омръзна ми. Няма да доживея. Само глупости.

Точно така е, Петро предлага:

— Да повторим целия комплекс от средства, които усилват съсирването.

Дима:

— Два пъти вече ги повтаряхме. Защо да инжектираме безсмислено? Това също не е нещо безразлично. Разбира се, ако не оперираме, то ще ги повторим после. Имайте пред вид, че до сутринта ще тече, ако не и повече.

Семьон казва, че на станцията няма вече нито капка прясна кръв от трета и първа група, а старата явно е вредна за него.

— Какво предлагаш — да оперираме ли?

— Нищо не предлагам, мене тръпки ме побиват, като си помисля, че

сърцето може да спре.

Една минута всички мълчим. Гледам ги. Седят — добри, различни. Не стопроцентови, но положителни герои. А аз самият? Всеки надценява себе си. Саша казва, че доброто и злото могат да се измерят, ако се подходи от позициите на такава сложна система като обществото. Християните са предполагали, че в канцеларията на господ има някаква сметачна машина. Тя автоматично преценява, води сметка и сетне предлага на господ да вземе решение: кой къде.

Стъопа мърда нещо там, до вратата. Гледам го въпросително.

— Михаил Иванович, ами ако опитаме направо да прелеем кръв?

Веднага бърза да добави:

— Аз имам трета група, хемоглобин осемдесет, готов съм да дам.

И аз, и всички го гледаме учудени. Ами че това е идея! Даже е обидно. Излиза, че ние сме глупаци, щом никой не се сети. Такъв метод за спиране на кръвотечението има — не просто прясна кръв, а от вена във вена. За да не се разрушава нищо, дори и най-нежните частици. Забравили сме го, защото при нас той не се използва. Прилагаме го два-три пъти при много тежко болни, ефект не получихме и го турихме под ключ. А напразно. Някои клиники доста го хвалят.

Олег не се сдържа:

— Браво, Стъопа! Гений. А вие, Михаил Иванович, искахте да го изгоните.

Мълча. Първата радостна реакция в мен вече премина. Стори ми се примамливо — може да не се решава въпросът за операцията. Сега вече претеглям трезво. Все пак заслужава внимание. Може да помогне. Дори и да не помогне, протакането с операцията няма да бъде голямо. Неприятно е само, че Стъопа предложи това. Сега вече амнистията е неизбежна. Поне кръв да не вземаме от него, че то веднага ще се пише герой. Да има да взема.

— Стъопа, разбира се, не е гений, но добре го намисли — да му признаем това. Ние всички, уви, също не сме гении. Даже наопаки. Но ти, Стъопа, само недей да си мислиш, че след това ще можеш да си нехаен в работата колкото си искаш. Ще следя за състоянието и нищо няма да пропусна, мисли му.

Сигурно пак е жестоко? ЕВМ работи при господ.

— Лекари с трета група имаме достатъчно и без Стъопа.

Каза го непримиримата Мария Василевна. Вярно, кръводарители има, но на Стъопа трябва да се отдаде предпочитание. Той има право, автор е па идеята. А освен това на него навярно много му е нужно — не само да се реабилитира в моите очи и пред другарите си. За него самия му е нужно. Да докаже на себе си, че струва нещо. Тогава нека получи пълна доза.

— Кръв трябва да вземем от Степан. Нека се надяваме, че тя ще се окаже щастлива.

— И че след това Саша няма да оглупее...

Това добавя Олег. Той никога не се укротява. Наистина остротите му не винаги са сполучливи.

Всички са доволни. Не мисля, че мнозина имаха голямо желание да дадат

кръв. Съвсем не поради това, че някой съжaliaва или се бои. Просто от страх пред болката. Ако щеш, и мен вземи — боя се от инжекциите. Игличката е такава дебела. Разбира се, когато се налага, налага се — всички сме готови. Но по-добре без това.

Стьопа открито цъфва. Има той склонност към външните ефекти. Нека се посмее. Само да има полза.

— Олег, ти си най-младият и най-бодрият — ти ще преливаш.

Най-младият — от старшите. А инак не е много млад — към тридесетте, но има вид на хлапак.

— Само че хайде по-бързо.

— А какво ще стане с тръбичката? Да я извадим ли?

— Не зная. Може би по-добре ще е да направим преливането под лека газова наркоза? Това е безвредно, а психиката трябва да се щади.

Всички се съгласиха. В края на краищата един час по-малко или повече — не играе роля. Олег решително хвърля угарката в раковината и командуваш:

— Хайде, допушвайте цигарите, тръгваме, момчета. Стьопа, отдавна ли си ходил на баня?

— Всеки ден се къпя под душа. Само днес дежурих.

— Брей, че си бил културен!

Преливането на кръв направо не е сложна процедура. Има една система от тръбички и кранчета. Игли се вкарват във вената на кръводарителя и на болния. Кръвта се прехвърля със спринцовка без прилагане на противосъсирващи разтвори, които се използват при консервирането.

Олег и Стьопа излязоха, а ние останахме. Няма къде да бързаме. Подготовката ще заеме не по-малко от половин час.

Както винаги при такива нощни бдения всички са свършили цигарите си. Стана нужда да пратим Женья в моя кабинет — в бюрото ми имаше още едно отворено пакетче. Веднага го разграбиха.

Поведохме разговор за професията на хирурга. Кой, по какви причини и защо е дошъл в клиниката и понася тази кучешка работа.

Семьон:

— На мен ми харесват силните чувства през време на операцията. Нито в една друга област на медицината, дори и в хирургията, ги няма. Когато в ръцете си държиш едно сърце — това е такова чувство!...

"Силните чувства" прелъстяват мнозина. В един период от живота ми и на мене харесваха. А сега някак си ми е и обидно заради болните, че те са обект на такива чувства. Защото има мошеници, които заради това се решават на рисковани операции. Разбира се, не в нашата ~клиника — ние следим строго.

Но въпреки всичко този стимул не може да се отхвърли. За тези чувства през време на операция хирургът е готов да заплати с черна работа дни и нощи: амбулаторни прегледи, превръзки, писане историята на болестта, дори разпавии с близките на болния. Като че няма лошо в това. Семьон вече защити кандидатската си дисертация, но не науката го е довела при нас. Операциите. Романтиката на хирургията го блазни.

Изказва се наш Вася — аспирант. Младичък, но с твърда долна челюст.

Ще успее.

— Аз дойдох, за да си изготвя дисертацията. В нашия институт също ми предлагаша, но там е такава скука в клиниките — само апандисити и счупвания. Вярно, че и от това се прави наука, но тя ми е противна. Тук поне има нови идеи, сложни операции.

Ето втория стимул на нашите лекари — да напишат бързо дисертация. Наистина трудно е сега да се прави наука в обикновена хирургическа клиника — всички теми отдавна вече са оглозгани. Това не значи, че проблемите на общата хирургия са разрешени — даже обратно, те са объркани. Предишните възгледи са остарели, а нови не са се формирали. Но клиниките не могат да изучават такива въпроси като шока и инфекцията, защото липсват нови идеи и няма условия. Необходими са големи лаборатории, най-ново обзавеждане. С голи ръце тук нищо не можеш направи.

В нашата клиника, както и в други подобни, се разработва целина. Много по-просто е да се пише дисертация върху новите операции и свързаните с тях въпроси на диагностиката и физиологията. Още повече, че това е свързано с интерес—все пак при нас учат и позволяват да се оперира. Изобщо може да се направи хирургическа кариера. Че какво, това е оправдано. И лекарите са хора.

Мария Василевна — възмутено:

— Противно ми е да ви слушам, момчета. На един — операции, на втори — чиста наука, на трети — дисертация, на четвърти — гола кариера. Е, ами къде са болните? Къде е милосърдието? Къде е най-благородната професия?

Остър въпрос. Всички замълчаха малко смутени. Наистина къде е всичко това? Може би всъщност болните да са само материал за операциите, за науката, за дисертациите? Не, не е така. Зная, сигурен съм. Във всеки случай — не е съвсем така. Трябва да се подкрепят момчетата.

— Мария Василевна, не си права. Има и благородна професия, има и жалост към хората. Нима ти самата не виждаш? Ей ги колко души са тук — защо седят?

— Оставете, Михаил Иванович, няма защо да замазваме. На мене ми се струва, че малко състрадание има у нашите млади момчета. На тях им е все едно какви ще бъдат — лекари, инженери, агрономи. А това, дето седят тук, гладни и без цигари, още не е доказателство. Едни — по задължение, други — от интерес, а има и такива, които са тук заради вас. Отидете ли си сега в къщи — някои от нашите герои моментално ще изчезнат.

Тя изгледа многозначително всички, но като че никой не наведе очи. После вдигна глава — обидена, възбудена и предизвикателна.

Неловко положение. Мнозина, може би всички биха протестирали, но тя е по-възрастна, уважават я, затова не я обиждат.

Само Петро се застъпи. Много спокойно.

— Ти, Маша, в душите им не си надничала и не знаеш. Не всички плачат при смърт и не всички говорят за милосърдие, но нашите момчета...

Прекъсва го:

— Стига, защитнико. Познавам аз душичките им. Като стане нещо с болен в стаята, докато не им кажеш — в никакъв случай няма да им хрумне да

пратят на близките телеграма, та да дойдат и да успеят жив да го сварят. А и ти... Но какво ще приказваме, аз отивам.

Стана и излезе.

Мълчание. На всички е някак неприятно.

"А и ти... — искаше да каже, — ти самият си такъв"...

Мякът се мисли. Милосърдие. Тази дума съвсем излезе от употреба. Сигурно — напразно. Не е нужен "бог милосърдни", но "милосърдна сестра" никак не беше лошо. Някога това се проповядваше, а сега не. Никой не говори за състрадание към ближния като душевна доблест на човека.

Жалостта, състраданието като чувство има два източника: от инстинкта за продължението на рода — това главно се отнася до любовта към малките и слабите. И от коровите програми на въображението по пренасяне на чуждите усещания върху себе си. Даже при кучетата: едно бият — другото скимти от болка.

Естествени основи за милосърдието има. Когато у човека — у детето — се насаждат основите на моралния кодекс за обществено поведение, то тези основи могат значително да се усилят. Наистина не в еднаква степен, но у всички. Кората трябва да поддържа добрите инстинкти, а не да ги потиска.

Това засяга най-много медиците, които постоянно имат работа със страдащи хора. Като че състраданието при тях трябва да расте с всяка година от работата им чрез управляване на коровите модели на чувствата. Обаче в повечето случаи това не става. И жалко.

Навикът. Забележителен механизъм — приспособяване към силните дразнители, които отначало изваждат организма от равновесие, а после престават да действуват. Тези програми работят, като се почне от равнището на клетките и се свърши с най-висшите психични функции. Чуждото страдание причинява болка. Но към нея човек се приспособява, както и към своята. И тя става по-слаба. Един прекрасен ден лекарят или сестрата откриват намаляване на съжалението. Естествено повечето не забелязват това, но който рече да се порови в собствените си чувства и да си спомни стари неща, ще го намери в известна степен у себе си. Няма какво да се прави — защитна реакция. Малцина не се поддават на нея. При тях, при тези малцина, има хипертрофия на "центровете на жалостта". Тя изпреварва механизма на навика към болката. Тези хора са нещастни, ако работят на такова място като нашето. Наистина на тях им е достъпно и най-голямото задоволство при победа над смъртта. Блаженство, прилично на усещането след внезапно спиране на силна физическа болка.

За съжаление самите пациенти активно потискат милосърдието у медиците. Когато човек върши добро дело, той иска награда за него. Дори не съзнава това, а иска. Нито пари, нито подаръци, но просто израз на някакви чувства. Те подкрепят неговите условни рефлексни на състрадание.

А не може да се каже, че болните ни гледат с това.

Направил е лекарят операцията, всичко е добре, а когато болният се изписва, дори благодаря няма да каже, няма да отиде да се сбогува. Оправдават се с "вие нямате време, неудобно ми е да ви безпокоя." Аз наистина нямам

време и не мога да уреждам специални приеми за получаване на благодарности. Но той може да намери време...

Не си струва да мисля за това. Аз съм вече стар и всичко разбирам. И не осъждам никого — надживял съм това. А, помня, на младини ми беше мъчно.

Една стара докторка, гинеколог, която много години бе работила в неголям град и бе спасила много жени, ми казваше:

— Виждам как тя минава на другата страна на улицата, ако смята, че още не съм я забелязала... Но... не им се сърдете. Представете си, че са ви дали назаем много пари, вие не можете да ги върнете, а и не ви ги искат и не ги очакват. Вие сте много благодарен на този човек, но нима ви е приятно да го срещнете? Чувства на неплатежоспособен длъжник.

Май че е права. Но от това на мен не ми става по-леко. Искан ми се да получа нещо в замяна. Поне преди ми се искаше ...

А хората трябва да знаят, че като спасява един тежко болен, лекарят влага не само труд, за който той получава заплата, но влага и частица от своята душа.

Трябва да влага, ако е истински лекар и ако у него още има милосърдие.

Мъчно ти става, когато наблюдаваш как между лекарите и пациентите се намотава кълбото на взаимни обиди и прави тези хора чужди, а понякога и врагове. Може би проявявам тесногърдие, но в този процес лекарят също е страдаща фигура.

Тогава да осъждам ли моите доктори, както прави това Маша? Тя не може да разбере това, защото самата тя отдавна вече има "хипертрофия на милосърдието". Сигурно живее само е това — освен клиниката тя няма нищо друго. Непримирима е. Без такива не може — те напомнят.

Не бива да се допускат в медицината хора без душа. И нашите закони са прекалено либерални за такива типове. Не, не искам да ги вкарват в затвора —■ това е престъпление, но не е подсъдно. Да им се отнемат дипломите. Достатъчно е. Или л краен случай — да се отстраняват от лечебна работа, нека седят в лабораториите.

Учителят и лекарят са две професии, за които любовта към хората е задължително качество. И държавата трябва да плаща за нея малко повече. Поне толкова, колкото на специалистите, които правят машини.

— Е, какво, момчета, не сте ли сгрешили при избора на професията?

Мълчат. Правилно постъпват. Да се говори за това, е нескромно. Във всеки случай аз — "шефът".

Изглежда, трябва да отида някъде. Весел разговор няма да стане.

Илязох.

Няма да се отбивам в операционната. Не искам да преча. Винаги правят нещо не както трябва, а това дразни. Уморих се да се боря с най-различни дребни недостатъци. Сутрин все още ми стига енергия за това, а вечер — не.

И на Саша засега не мога с нищо да помогна.

Не искам да гледам Оникко или други оперирани болни. Има Мария, има Петро. Защо на тях трябва да им стига енергия? Те са много по-млади. Навярно там нищо страшно няма. Щеше да се чуе.

В кабинета ли?

Там до него е Ирина. Ще чуе ключа и ще слуша до стената — какво става? Не се ли е случило нещо със Саша? Не искам да разговарям с нея. Всичко ѝ казах.

Къде? На балкона. Ще попуша. Там има кресла. Болните сега спят. Или не спят, но лежат. Мнозина се вслушват — като Ирина или Рая.

Тъмнина. Облачно, топло. Особен пролетен мирис.

Преживявам разговорите, събитията.

Колко различни са моите момчета. Всички хора са различни. Разнообразие като математически термин.

Програми на поведение — според тетрадката на Саша.

Страшно сложно нещо е поведението на човека! Колко постъпки виждаш около себе си, които не си в състояние да обясниш. Не само престъпници — това са крайности. Герои. Нехранимайковци. Пияници. Любещи къщовници. Коравосърдечни лекари. Полупобъркани изобретатели. И маса просто хора — ходят на работа, гледат телевизия, раждат деца. Умерено честни, умерено страхливи, съдържано обичат, умерено ненавиждат.

Кой както може. Различни програми на поведение.

Навярно много важно нещо е да познаваш програмите. Да познаваш — значи да моделираш. Аз вече съвсем свободно си служа с тези термини.

Това е важно за всеки, за да разбере себе си. За да се въоръжи с още някакво оръдие за живота. За щастieto. Че то ние се лутаме в мрака на собствените си тревоги и страсти.

Навярно това е важно за обществото. Да се подобри обществото — това значи да се създадат програми за сложна система, елемент на която е човекът. Не бива да се изхвърля от сметката и да се заменя с тонове стомана или дори с хляб.

Естествено хората са твърде различни. И доскоро това разнообразие гнетеше. Налагаше се да дигнеш ръце и да замениш всички с един среден човек, към когото да се ориентираш при пресмятане на материалните блага и моралните въздействия.

Сега положението се промени. Саша и неговите приятели казват, че с машини могат да се запишат програмите на много и различни хора. Могат да се програмират техните отношения и да се изпълни цялата система — да се направи действащ модел на обществото. Разбира се, със съществуващите машини той ще бъде доста несъвършен, този модел. Но все пак в него могат да се проверят много повече различни фактори, отколкото в един човешки мозък. И дори в няколко. Също както и в медицината: сложните диагностични и лечебни машини ще дават много по-умни съвети, отколкото цял кон-силиум от лекари.

Не зная. Трудно ми е да си представя машина, в чиято памет са заложили хиляди човешки характери и която предлага оптимални решения при планиране и управление. Фантазори са тези кибернетици.

Гледам.

Облаци покриват цялото небе. Само на едно място, дето е залязло слънцето, още се вижда светла ивица.

Какво може да стане в нашия град след един атомен взрив? Не мога да си представя... И не мога да съчетая: деца, млади листенца и това.

Не може да бъде! За съжаление може...

Америка. Бях там, видях. Вълни от недоверие, песимизъм, секс, туист. Отвратително. Разбира се, има и там хора, които търсят. Но им е трудно. Дванадесет телевизионни програми и по всички проповед: "Удари го по мутрата!" Детските магазини са претъпкани с играчки-оръжие. А аптеките — книги с изкривени от ужас физиономии върху ярки обложки. Тази зараза се разпространява, тя увлича младежта, работниците. Насочват я против комунизма. Как да им поднесеш истинските идеи, когато те нищо не виждат освен телевизора и тези книги от аптеките?

И у нас ние често виждаме догматици, които имат една грижа: всичко да замразят, да ограничат. Не е лесно и тях да убедиш...

Мякват се други картини.

Там те се въртят около Саша. Мария Василев-на с нейното милосърдие. Стъпа се готви да даде кръв. Доволен е. Петро, който се застъпи за него. На Вася е нужна дисертация. Ирина в тъмната лаборатория. Обича. И Рая обича. Самият Саша — почти фанатик на своите формули, в които той записва любовта, щастието, поведението, обществото.

Нещо движи всичко в живота.

Един физиолог (забравих името му) намерил центъра на удоволствието в мозъка на плъха. Той вкарал в него електрод и включвал слаб ток. Ясно било, че при това плъхът изпитвал много приятни усещания. Не се знае какво си е представял — ядене или как го бозаят малките му, или среща с любимия. Научили го да включва контакта, като натиска с муцунката си копчето. След това плъхът забравил заради тази работа всичко — все натискал и натискал копчето. Спомням си дори снимката на този щастливец.

Да можех да запоя такава жичка... Та да натискам, да натискам контактите, без да търся поводи за удоволствия — при операциите, в любовта или в книгите.

Стремежът да получиш максимум удоволствия и да избягваш неприятното — това именно е основният механизъм, който направлява нашата дейност. Има регулатор, който включва програми измежду предлаганите от тялото и кората. Последните са насадени от обществото и допълнени с творчество. Животните и децата мислят само за днешния ден, а възрастните държат сметка и за бъдещето.

Центърът на удоволствието се възбужда при изпълнение програмите на инстинктите и рефлексите. Да похапнеш. Да обичаш. Детето. И просто свършването на работата. Освен това — свободата. Задоволяване на любопитството — да търсиш. А също така топлотата или когато те помилват по главичката — "ти си добър". Прimitивно щастие.

Кората е напластила върху това маса условни рефлексии — сурогати, които заменят истинското възбуждане на подкоровите центрове. При човека те могат да станат такива мощни, че да заглушат всички телесни сигнали. Обществото, хората могат да ги направят такива. Или поне да дадат тласък. А когато

машината е тръгнала, не може вече да се спре. Творчеството ще допълни и развие.

Силното възбуждане на центъра на удоволствието — това е щастието. Жалко, че той бързо се уморява и приятното става безразлично. Навик. Продължително щастие не може да има — то е много силно. Контрастите — страданията — го подчертават.

При животните е просто. Натъпче се до повръщане, разходи се или се наспи. Мине време и храната отново е приятна.

А при хората е по-лошо. Ако условният дразнител не се подкрепя от безусловен, той престава да действа възбуждащо и може да се превърне в потискащ. Това е казано от Павлов. Мъдри думи. Но те се нуждаят от поправка. За кората на кучето — да. А при човека коровите модели могат така да хипертрофират, да се усилят, че тяхното възбуждане непоколебимо извиква удоволствие, макар поводът да е съвсем абстрактен. Разбира се, не непрекъснато, а така, както храната... Починал си и — пак.

Добре е, когато у човека има такава точица. Когато има хипертрофирани корови модели: да изобретява, да пише, просто да прави приятни неща за хората... Да получава удоволствие от добре извършена работа.

Обществото трябва да приучва децата на това. Да насажда правилни обществени програми. Иначе — беда. Природата ни е поставила толкова много мини. Кората може да направи от всеки инстинкт порок. Хранителният рефлекс да стане лакомия, половият да доведе до разврат, приятното чувство от похвалите да се превърне в честолубие.

Възможно ли е това — да се насади "точичката" и да се спре потокът на гнусотия "отдолу"?

Да вървим да си гледаме работата. Ако тази карта бъде бита, тогава отново трябва да се решава — какво да правим? А данни няма. Да хвърлим монета ли? Кога ли ще има умни машини, на които може да се възложи изборът на решението?

Няма да ги дочакам. Не.

Толкова много са центробежните сили, които разделят хората. Саша добре го е написал в тетрадката. Ограниченост на познанието. Един не разбира другия, защото просто не знае за какво става дума. Субективност — чувствата пречат за правилна оценка. Увлеченост — хипертрофирани са в кората едни модели и събитията се разглеждат едностранчиво. Всичко друго се отхвърля още отначало. Колко беди са причинили на човечеството убедените, но ограничени хора!

Като че ли преди всичко трябва да се откажем от категоричност в съжденията. Да разберем, че нашата моделираща уредба е ограничена. Че нещата, които ни се струват прости, всъщност понякога са много сложни.

И ето че пак са потребни умни машини, способни да моделират и анализират много сложните системи. Поне -да представят на хората обосновани материали за решаване.

Добре е да даваш рецепти за поведение. Но така трудно е ти сам да ги следваш.

Да вървя. Навярно там всичко е готово.

Пак операционната. За кой път?

Обстановка: Саша е на масата. Спи. Диша сам, през тръбичката. Леня му помага малко, тихичко стиска балона в такт със собственото си дишане. До него, на количката, лежи нашият герой Стъпа. На лицето му — блажена усмивка. Изкупва греховете си. Между тях е масичката, на която е поставен опростеният апарат за преливане на кръв. Неговите тръбички вече са свързани с вените. Олег е готов да започне. Лицето му изразява нетърпение. Марина седи до него край стерилната си масичка.

Океана в същата поза седи пред своя екран. Сигурно много е уморена — седи пред екрана вече четиринадесет часа. Страхува се да се отдалечи — ами ако изведнъж пак спре? Да завършим — трябва да я изпратя да си върви.

Дима записва нещо в своя лист. Леня е клекнал до дренажа. Мария Василевна, Петро, някои от младежите...

Отново, за кой път вече — въпрос:

— Как са показателите?

Дима:

— Всичко е наред. Всичко е готово, анализи са взети. Искахме вече да ви викаме.

— Започвай, Олег. Помпай бързо, но непрекъснато, за да не се съсипи кръвта в тръбичките. Приблизително една спринцовка за двадесет секунди.

Преливането е започнато.

— Женя, колко капки в минута?

— Колебят се от четиридесет и пет до петдесет и пет.

Мълчание. Чува се как с леко щракане Олег включва крана на апарата — от изтегляне на вкарване. Дима непрекъснато държи ръка на пулса. Океана следи електрокардиограмата, за да не се получи някоя неприятност.

— Да не задълбочаваме ли наркозата?

— Защо? Втрисане няма.

Минаха пет минути. Прелени са двеста и петдесет кубика кръв. Кръвотечението от дренажа не намалява. Нима и това няма да действа?...

Тогава какво — да чакам или да отворям раната и да търся кръвоносния съд? Всичко вече е премислено. Бъбреците. Черният дроб. Стига.

— Колко е урината?

Женя гледа шишето, в което е вкаран катетър. То е напълнено до половината с тъмнокафява течност.

— Четиридесет кубика за тридесет минути.

Дима добавя:

— Анализът е малко по-добър.

Че какво, не е лошо. Бъбреците работят, значи, кръв може да се прелива. Така се страхувам да оперирам повторно. Ще почакаме още. Засега е рано да се отчайваме.

Олег продължава да помпа. Всичко върви спокойно. Стъпа — като че нищо не е станало. Здрав е, какво са за него петстотин кубика! Уморен е, не е

спал две денонощия. Дали това няма да се отрази вредно на болния? Спомням си, четох някъде, че кучета, на които преливат "уморена" кръв, заспиват. Май че това дори е полезно. Ще видим.

Колко просто и делнично става това. Журналистът щеше да напише: "Героична постъпка на лекар!"

— Михаил Иванович, останаха две спринцовки до петстотин кубика. Да прекратим ли?

Стьопа ме изпревари:

— Вземи още двеста, Олег. Здрав съм, ще понеса.

— Стьопа, мълчи! Все пак няма да станеш наш герой.

Намек?

— Хайде да направим така: да вземем още двеста и петдесет кубика, а след това веднага ще му прелеем толкова консервирана кръв. Болният ще получи пълноценна кръв, а Стьопа — добра компенсация.

Много разумно предложи Мария Василевна. Просто да вземем от кръводарителя седемстотин кубика — това е много, но една част ще бъде възстановена. В същото време за спиране на кръвотечението прясната кръв на Стьопа е несравнено по-добра от консервираната. Между впрочем от нея преляхме вече повече от литър, но тя не помогна.

Венозното налягане е ниско, няма защо да се боим от претоварване на сърцето.

— Как е, Стьопа, не ти ли се вие свят?

— Не, какво говорите, всичко е отлично.

— Хайде тогава. Там, в хладилника, струва ми се, има кръв с десетдневна давност. Пригответе бързо ампулата, за да прелеем в същата вена. Ти не бързай, Олег, докато не бъде готово. А как е между впрочем Оникко? Кой го е преглеждал вечерта?

Петро отговаря, че е "горе-долу".

Мария Василевна се смее:

— Стьопа трябва да даде цял литър заради него...

А в това време наш Стьопа внезапно се отпусна. Очите му започнаха бавно да се затварят, той се противеше на нещо, после изведнъж заспа. Дори започна да похърква. Всички малко се изплашихме. Дима се залови с пулса, аз също. Само такова нещастие ни липсва. Но пулсът е добър.

— Измерете все пак кръвното налягане. Мисля, че се прояви умората, а, разбира се, и кръвозагубата. Пригответе ли кръв? Няма защо да го будим.

Минаха петнадесет минути след започване на кръвопреливането. На десетата минута капките като че станаха по-редки. Неубедително.

Окачили са вече ампулата с кръвта на статива. Олег напомпва последния шприц, вкарва кръвта в Саша и спира. Започна преливането на Стьопа — на чести капки, за да няма задържане.

— Спи като праведник. Реабилитира се в очите на обществото и на шефа.

До известна степен — да, реабилитира се. Но не напълно. Само доказва, че е добър момък. Но ще бъде ли добър лекар? Във всеки случай за изпъждане сега не може и дума да става.

— Като прелеете кръвта, изкарайте го с количката в следоперационната, нека спи, ако ще, до сутринта. Само го наглеждайте. Какво ли не се случва.

Сега цялото внимание е при дренажа. Тук се струпаха всички. Капките броят отведнъж няколко души. Ефектът трябва да проличи в продължение на петнадесет-двадесет минути. Те са решителните. Ако не намалее, ще трябва да оперираме. Ах, как не ми се иска!

— Пет минути вече, откакто капките не надминават четиридесет.

— Бройте по-нататък. Леня, спирай наркозата. Възможно е и без това да спи от кръвта на Стъопа.

Главният брояч — Женя — вика:

— Тридесет капки! Досега не са били толкова.

— Имаше даже двадесет и пет. Не бързай да се радваш.

— Не съм виждал. При мен по-долу от четиридесет и пет не са слизали.

Всички са уморени. Няма т сили. Но трябва да се чака. Някой възкликна като заклинание:

— Хайде, спирай де, спирай!

Не действа: капките падат и падат.

— Трябва да повикаме някоя врачка. Имало е такива, които правели магия на кръвта. Моята майка сама е виждала. Наистина не ѝ вярвам много, защото тя е нервна жена...

Олег го казва. Всички се смеят.

— Ако намерим такава бабичка, можем да ѝ дадем заплата на старши научен сътрудник.

— Каква заплата, всеки от своята ще и плаща...

Изказват се всякакви предположения. Кръвотечението е една от най-главните беди. Какво искаш, ще платиш. Даже от осемдесет рубли заплата.

В това време Саша започна да се раздвижва. Събужда се.

— Саша!

Отвори очи. Безсмислен поглед.

— Саша, погледни ме.

Няколко безредни движения на клепачите и веждите, сетне зениците се спряха на лицето ми. Позна ме. Виждам това по някакви неуловими признаци. Върти глава, показва, че му е лошо.

— Тръбичката ти пречи, нали? Знаем. Почакай още малко, скоро ще я махнем.

Да, сега ще извадим тръбичката. Само да се убедим, че диша добре. Като че има надежда.

— Лежи спокойно и се помъчи да дишаш дълбоко. Съсредоточи се в това.

Саша затвори очи. Съсредоточава се. Впрочем това едва ли е възможно при неговото положение. Просто заспива. Кората на мозъка бързо се изтощава и изпада в сън.

— Какво, Женя, колко капки?

— Двадесет и пет. Вече три минути.

Нима свършиха нашите страдания? Не ми се вярва. Току ти се струва, че още нещо ще се случи. Но има логика и опит: вероятността от нови усложнения

не е голяма. Поне засега, за тази нощ. Дори урината върви прилично. Ако сърцето работи все така добре, бъбреците ще се справят.

Само кръвотечението да не се усили отново! Даже ако се запази този темп, това вече не е опасно. След дванадесет чяса сигурно ще спре. Кръвозагубата ще представлява около шестстотин кубика. Поносимо, напълно поносимо.

Чакаме още десет минути. Излизахме, пушихме на стълбата. Вече за нищо не ни се иска да говорим. Превали полунощ.

Върнахме се. Саша лежи с отворени очи и напълно съзнателно върти глава. Личи, че ужасно го дразни тръбичката в трахеята.

— Хайде, Дима, махай я.

Той наля в трахеята разтвор от пеницилин, след това го изсмука през тънката тръбичка. Саша кашляше. Това е хубаво. От ъглите на очите му потекоха две сълзички. Защо ли? От кашлицата или от страданието?

Дима извлича бинта от устната кухина. Колко много е натъпкал! Лицето веднага придоби нормални очертания. Сега то може да бъде показано на когото и да е. Даже на Ирина. Изобщо това може да се направи през оберлихта, докато не са го откарали. Не ми се иска да си вървя. Саша се движи и се опитва да изтика с език тръбичката.

— Сега, сега, не се върти, вадя я.

Тръбичката е махната. Това е официалният край на ранния следоперационен период. Най-важните жизнени функции са възстановени.

— Е, Саша, можеш ли да кажеш една дума?

Той направи опит, усмихна се и пошепна:

— Благодаря!

Тъй ни е приятно, това е първата дума!

Не затова, че благодарим. Ние му благодарим, че е жив. Всички положихме усилия за това.

Но на него му хареса да говори. Отново шепне, само с устни:

— Клапа пришихте ли?

— Да, да, пришихме. Добре стои.

Въздъхна дълбоко, с облекчение. Изглежда, отдавна е мислил за това и се е терзал от съмнения. Той искаше само клапа, никакви пластинки.

— Кажи нещо силно, на глас.

Той се мръщи и с усилие произнася съвсем слабо и пресипнало:

— Гърбът ме боли... масата е твърда...

Ей сега ще те преместим на кревата.

Ама че няма да се умори! Докараха го от стаята в десет, а сега е почти един часът. Лежал е повече от четиринадесет часа. Но сега вече край. Гледачките вече карат кревата. Колелцата скърцат. Не са смазани, както винаги. Няма значение!

— Вземете за последен път анализи и го закарайте в стаята.

Няма смисъл да го задържаме в следнаркоз-ната.

Радвам се. Все пак ще отида да го покажа на Ирина през оберлихта. Рая по право ще пуснат в стаята, а тя кога ще го види? Може би не много скоро.

А може би и никога. И това е възможно.

Бързо се изкачвам на третия етаж. Чукам на вратата на лабораторията. Тя веднага отваря. Изплашена е.

— Нещо се е случило?

— Напротив, всичко е добре. Елате, ще ви го покажа през оберлихта, докато още е в операционната.

Бързо я водя по коридора в наблюдателната стая. За щастие там няма никого.

Отгоре картината е странна. Някак нереална. Гласове не се чуват. Хората се движат като в нямо кино.

Саша е вече на кревата. Прикрепват статива с капкомерите. Мария Василевна избърсва лицето му с мокра кърпа. Прави това особено, по хирургически — леко и в същото време силно. Зная по себе си: никой не може така добре да избърсва потта от лицето през време на операция.

Ирина се долепя до стъклото. Навярно иска той да я види. Напразно. На него сега не му трябва за нищо да мисли. Най-добре ще е, ако заспи. Но това не му се удава.

— Е, това е, мила. Нагледахме се. Отбийте се за момент в кабинета ми.

— Михаил Иванович, още една секунда.

Чакам нетърпеливо, стоя до вратата. По инерция — "горката". Но сега съм оптимист. Всичко ще се оправи. Саша е жив, това е по-важно от всичко друго.

Чувам как изскърцаха колелцата. Откараха го. Тя се изправи и тръгна подире ми.

В кабинета. Не искам да водя разговори. Пренебрегвайки всяка вежливост, нарочно стоя и не ѝ предлагам да седне.

— Ирина Николаевна, сега вие трябва да си вървите в къщи.

Тя прави жест на протест. Решително я пресичам.

— Не, не. До сутринта нищо няма да се случи. Дайте ми вашия телефон. Аз ще ношувам тук.

— Няма какво, трябва да се подчиня. Нямам право... даже ако подир ковчега...

Нямам абсолютно никакво желание да влизам в сантиментални дискусии. Не искам сега никакви усложнения. Затова нека си върви. После. После ще се оправят.

— Да вървим, ще ви изпратя до вратата. Главният вход е заключен.

— Няма нужда да ме изпращате. Аз съм идвала вечер тук.

Така ли? Чудно. Струваше ми се, че не са се виждали. Няма да уточнявам. Щом е идвала, идвала. Сигурно, когато той лежаше миналия път.

— Благодаря ви. Мисля, че ще се съгласите да поговорим в най-близките дни.

— Да, разбира се. Ще ви се обадя по телефона или вие ще ми напомните. Може и в къщи.

— Довиждане. Грижете се, моля ви, за Саша.

Защо казва това? Впрочем тя го обича — това е нещо повече от приятелство. Значи, има право да го каже.

Отиде си. Добре — още една развръзка. Поне засега. Ще отида в стаята. Сигурно вече са го закарали там. Не е ли станало нещо по пътя? Като че нищо и никаква работа е да прекараш болен по коридора и да го изкачиш с асансьора, а тежко болните дори и това понасят зле.

Вървя по дългия коридор. Горната светлина е изгасена, горят само настолните лампи на сестринските масички. Всичко е спокойно и угледно. Никой не стене. На този етаж лежат предимно деца с вродени пороци на сърцата. Стаите имат стъклени врати. Навсякъде е тъмно. Аха, ето тук има светлина. Какво става? Да се отбия ли?

Малка стая, три легла. Две момиченца спят по-луотвити. Едното от тях, Люся, вече е оперирано, скоро ще си ходи. Петро ѝ заши отвора в преградката между стомахчетата с изключване на сърцето. Станаха усложнения, с голяма мъка я спасихме. И при нея цяла нощ седяхме. Сега спи, розова, хубава. Усмивва се насън. Какво ли приятно сънува? Представа си как ще се върне в къщи, ще види куклите си? Щастлива е. Прилича на Леночка.

Нищо особено не е станало тук. Ана Макси-мовна, възрастна пълна сестра, инжектира пеницилин. Малкият Витя хленчи полусънен. Тя го уговаря тихичко, нежно. Приятно е да слуша човек.

Ето и следоперационния пост. До масичката Мария Дмитриевна се занимава с някаква спринцовка. Какво прави тя тук? Смяната ѝ ли не е дошла? Не, Сима е тук.

— Мария Дмитриевна, защо сте тука?

— Така, забавих се. След това вече беше късно да си ходя.

Това не е истина. Просто не е искала да довери Саша на по-неопитните сестри. Знаеше, че операцията ще бъде тежка.

Влизам в стаята. Леглото ма Саша. Той лежи със затворени очи. Малко пъшка. Боли го. Първата нощ е много мъчителна. Много наркотици не бива да се дават, защото те потискат дишането, малко — не действуват. Но той е розов — това е хубаво.

Лекарите и сестрите се въртят около него. Дима проверява кръвното налягане, Леня пише нещо в листа, Женя пак е при дренажа. Океана поставя електрокардиоскопа — ясно е, че иска да види как работи сърцето вече в стаята.

Даже Валя стои тук със своите епруветки. Пет-ро, Олег... Маса хора. Няма да позволят да умре. Да можеше винаги да не позволяваме.

— Благополучно ли пристигнахте?

— Понижи се малко кръвното налягане, но вече се покачва.

— Саша, как е?

Отвори очи. Страдалчески поглед. Навярно си мисли — по-добре да бях умрял.

— Търпи, утре ще бъдеш по-добре. Събери всичката си воля.

Шепне:

— Ще се постарая. Благодаря ви...

— Рано е още да благодариш. Сега много не, -ща зависят от тебе. Помни за влиянието на кората върху цялото вътрешно стопанство. А сега се помъчи да заспиш.

Влиза Мария Василевна с Рая. Лицето ѝ е бледо, разплакано. В ръцете ѝ — смачкана кърпичка.

Приближава се, стиска ми ръка, шепне:

— Ах, как се настрадах, Михаил Иванович...

Тя се настрадала. А другите, мислиш не ли? Впрочем тя сигурно не мисли за това. Нищо лошо няма да кажа.

— Нищо, Раиса Сергеевна, най-страшното вече мина. Вие го вижте и си вървете. Ако не можете да си идете в къщи — ще ви настаним в ординаторската на първия етаж.

— Искам да бъда при него... Моля ви се.

— Не, не мога, не ме молете. Ние сега не пускаме близките дори при децата.

Няма да ѝ разреши да седи тук. Освен паника от нея няма какво да се очаква. Нека види — и толкоз.

Саша чува гласа ѝ. Мислех — не. Повика я с пръст. Шепне:

— Рая, как е Серьожа?

— Всичко е добре, миличък, не се безпокой, обадох се по телефона. Той не знае.

— Не му казвай, докато всичко не се изясни...

Значи, още мисли за опасност. Много дълго лежа в клиниката, знае разни истории. Представям си колко много иска да види сина си, след като се е срещал със смъртта. Нищо, драги. Сега се надявам. Клапата — все пак това е нещо. Ако е защита добре, работи честно. Месеци, може би години. А по-нататък — не зная.

— Океана, как е?

— Честота сто и седемнадесет, аритмия също както по-рано. Функцията на миокарда като че е добра.

— Можеш да вървиш да спиш. Апарата ще оставиш тук.

— Колко капки?

— През цялото време двадесет. Повече не се увеличават. Течността стана по-прозрачна.

Отлично. Тази опасност мина. Гледам шишето — урина също се отделя добре.

— Хайде, момчета, пръскайте се кой където иска. Утре е работен ден. Тук ще останат двама дежурни — анестезиолог и хирург. Мария Василевна, настанете Раиса Сергеевна.

И така, денят свърши. По всичко личи, че днес Саша няма да умре. Мога да поспя. В къщи не бива — изведнъж може да се случи нещо. Медицината е наука неточна. Да кажа на леля Феня да ми постеле в кабинета. Не е лошо и един чай. Малко зероятно е: прислужничките са си отишли, а санитарките нямат. Ами ако имат?

Намерих я, казах ѝ. Погледна ме с уважение.

Добра бабичка. Колко ли наши пациенти те споменават с добра дума! И на колко ти си затворила очите!

— Ей сега ще отида при старшата, в стола ще видя. Все някъде ще

намеря, не се безпокойте.

Не се безпокоя. Може и без чай.

Пак в кабинета. Дяволите да го вземат, как ми е омръзнал днес!

Да отворим прозореца. Топла влажна мъгла. Ситен дъждец. Много полезен за младата зеленина. Как миришат листенцата на тополата! Да не им се надишаш.

Да запушим.

Победа. Победа над смъртта. Високопарно. Не обичам фразите, но те сами се натрапват. Здравословно са втълпени от книгите, вестниците, радиото.

Радвам ли се? Разбира се. Саша е жив. Ще мисли, ще говори, ще пише. Представям си го ей на онзи стол, отсреща: развива своите теории. Очите му блестят, жестикулира.

Стоп! Не фантазирай предивременно, има още доста опасности. Няма тогава.

Но все пак онази радост, каквато имаше на младини, я няма. Уморен съм. Ето тази битка — може би тя е спечелена. (Плю, плю! Смешно.) Сигурно е спечелена. Това е приятно. Много. Ала аз чувствавам как на душата ми все пак легна още един пласт нещо тъмно и тежко. Не мога да си го обясня. Навярно това е пласт от страха и мъката. Та малко ли ги преживях днес?

Картина: плиска кръв от дупката в стомахчето и аз целият се свих от страх и отчаяние. Нищо друго няма в душата ми — само страх и още няколко нервни центъра, които бясно работят, за да победя. Успях. А можеше да се случи и друго: маса кръв изтече. Сърцето се изпразни. Масаж, отпуснати, редки потръпвания. Всичко в мен крещи: "Хайде, съкращавай се де, съкращавай се, за бога!" Съвсем спряло. Стои. Всички отпускат ръце. Стоя една минута, нищо не разбирам. Махам се. "Зашивайте." Пустота. Завиждам му: да мога да умра.

Още една: Дима стои на столчето над масата и с настървение натиска гърдите — масажира сърцето. От челото му капе пот, в очите — страх. Океана тича около своя екран и кърши ръце. Кратки мисли: "Край! Сърцето спря. Няма да тръгне. И да тръгне, все пак ще спре." Няма какво да правя. Да стоя и да чакам. И на това отгоре да викам. Гняв към всички тях — "пропуснали сте, мискини!" И разни други думи. Ами ти самият? Седиш си там в креслото, разположил си се, за кибернетика четеш. Страшно ме е яд на мене си, на медицината. Гласът на Океана: "Съкращения няма." — "Свършвай, ти..." Всички стоят неподвижни, убити.

Хубаво, по-нататък няма да си представям. Този път всичко свърши добре. Що-годе добре. Но все пак ми е тежко.

Тая тежест и всички предишни ми пречат да се радвам.

Тогава зарежи! Може да се намери спокойна работа. Ще четеш лекции на студентите, ще оперираш хернии, понякога стомах, жлъчен мехур. Също ще има неприятности, но по-малко, щом тежко болните ще предоставяш на терапевтите и сами на-себе си. Ще се занимаваш с внучката, ще четеш хубави книги, ще ходиш на театър. Дори ще размисляш по теория на медицината и ще пишеш разни книги. Комфорт, благодат... И за същите пари. Парите са на втори план. Не съм, разбира се, но това, което имам — стига.

Леля Феня ми донесе чай. Две чаши, няколко резенчета бял хляб. Даже на чиста кърпа.

— Хапнете си, заповядайте, Михаил Иванович. Сигурно много сте се уморили през целия ден?

— Благодаря, леля Феня, много благодаря.

На бабата ѝ се иска да поговори, но аз никак не умея да водя такива разговори. Тя разбра по лицето ми и се оттегли. Обеща веднага да ми донесе постеля.

Колко приятен е горещият чай, когато цялата ти уста е калайдисана от тютюна. Май че бих хапнал нещо по-съществено. Ще мина и с това.

Уморен съм. Гърбът ме боли. Тежи ми главата. А в същото време чувствавам — няма да заспя. Катастрофа. Сънотворни? Ще почакам. Трябва да се владея.

На Саша трябва да се предпишат сънотворни. Сигурно Дима сам се е досетил. Или да слеза? Не мога да стана. Ще се досетят.

Смисъл на живота. Да спасяваш хората. Да правиш сложни операции. Да разработваш нови — по-добри. Та по-малко хора да умират. Да учиш другите лекари на честна работа. Науката, теорията — за да разбереш същността на работата и да извлечеш полза. Това е моето дело. С него служа на хората. Дълг.

Друго: Леночка. Всеки трябва да възпитава деца. Това не е само дълг — то е потребност. Приятно ми е. Много.

Имам още и моя лична работа: да разбере защо е всичко това. Защо да лекуваме болни, да възпитаваме деца, щом светът стои на границата на гибелта? Може би това е вече безсмислено? Много ми се иска да повярвам, че не. Но вярата — това не е същото. Искам да зная. Искам да проверя онези сметки, по които се предсказва бъдещето.

Все пак чудесно, че той е жив. Наистина той сигурно няма да доживее до онези бъдещи машини... Но своя дял в тях има да внесе. Ако тази Ирина... Семеен разрыв, емоции... няма да понесе това. Как да го предпазя? Ще се помъча. Възможностите са ограничени. Неговата психика за мен е неуправляема система. Защото е много по-умен от мен. Поне да се справя с неговото сърце — с онова, мускулното, а не с душата. (Душа. Смешно!) Нищо. Ще му зашием друга клапа. Ще му поставим изкуствено сърце.

Ама че съм храбър! Не зная за колко клапи самият аз ще изтрия. Един учен е казал, че на човек е отпуснато от природата само определено количество адаптационна енергия. Иначе — способности да се съпротивява на силните външни дразнители. Сигурно аз съм я изразходвал вече почти цялата. А може би професорът греша? Нима той можеше да построи точните модели на тези процеси? Все едно — за колкото и да стигне, няма да я пестя. Нека има полза за хората. Пак се люблювам на себе си. Че как, такъв герой!

Отвратително е, когато се уловиш в такова нещо. "Ах, аз тъй страдам за моите болни! Тъй самоотвержено се боря със смъртта!" Дявол го знае какво е това. Всички ли са такива, или само аз?

Човек пред всички прави нещо. Добро, лошо, различно. Освен това той мисли за работата си. Също различно. Трети етаж — той наблюдава като че

отстрани своите дела и мисли. Полезно лекарство срещу някои пороци, например щеславието. Може и това да погледнеш отдалече. И излиза, че ти си никакъв. Нито добър, нито лош. Среден.

Нещо леля Феня не носи постелята. Деликатно ми предоставя време спокойно да си изпия чая. А може да е по-просто — поднася гърнето на някой от тежко болните. Правилно.

Идва. О! Дори и дюшек мъкне.

— Лельо Феня, но защо носите дюшек? Диванът е мек.

— Искам по-меко да ви бъде. Изпотрепахте се през деня.

— Как е там, от следоперационния пост нищо лошо ли не се чува?

— Види се, всичко е спокойно, щом Мария Дмитриевна дойде да дремне при старшата сестра. Тя нарочно остана да помага, ако нещо трудно се случи със Саша. Златни ръце имате...

— Стига, стига, лельо Феня. И вие отгоре ще ме хвалите...

— Че как да не ви хваля. Всички така говорят.

— Добре, добре...

Това значи — заминавай, бабичко. Разбра, или не, но си излезе, като ми пожела лека нощ.

А от нощта малко остана. Часовникът показва един и половина. След шест не спя.

Събличам се, изгасвам настолната лампа, лягам. Каква наслада е да се изтегнеш в постелята след такъв ден! Цялото тяло ме върти. Впрочем това е приятна болка. Чаршафите не са много бели. Чувствувам това с кожата си. Лошо работи пералнята. По дяволите!

Да спя, да спя, да спя.

Лежа неподвижно. Затормозването трябва да се разпространи от двигателните центрове по цялата кора.

Нещо не се разпространява.

Да спя... да спя...

Не, машината работи. Пак за смисъла на живота. Няма никакъв смисъл — има две програми на дейност. Така казваше Саша... А здравата съм свикнал с тези думи. Научих се да ги използвам.

Животинска програма — да родиш деца и да ги възпитаваш. За да могат да живеят и да се размножават по-нататък. Изобщо не е лоша програма. Но тя не предвижда особена хуманност в отношенията с ближните. Дръж, късай, души. За да дадеш потомство, самият ти трябва да бъдеш сит и силен. Между другото това доставя удоволствие — да побеждаваш, да трупаш, да заповядваш. Кората още повече е усилила приятността от това нещо.

Мякват се лица, събития... Животински програми. Да се похвалиш пред обществото с пришитата клапа — това е тя. Рая плаче — също. Стигнала ли е вече Ирина до къщи? Тя обича — също.

Вторите програми са обществените. Човек трябва да работи за другите. Даже и да му е неприятно. За да живеят по-добре всички хора. Това не доставя такова силно удоволствие, както любовта и детето. Често и съвсем никакво. Налага се да се принуждаваш.

По-рано е било по-просто — хората са вярвали в бога. Обичай ближния си — ще отидеш в рай. Ако не — вечен огън. Наказание и поощрение. Върху същите животински програми.

Бог няма. Наука. Всеки знае — могат да наказват само хората, сега, тук. Ако съумееш — можеш да избегнеш. И да получиш удоволствие. Тържество на инстинктите. Фройдизъм.

Е, ами щастието?

Първобитният човек е бил щастлив, когато е бил сит, на топло, със семейството си. А съвременният? Той вече не може да живее без обществото. Удоволствието от общуването не само с близките, но и с чужди, удоволствието от дейността, която намира отзвук у хората, вече са необходими за душевния комфорт.

Има една изтъркана формула — "полезна обществена дейност". Няма защо да се присмиваме на това. Щастието, което идва "отдолу", е силно, но то е ненадеждно и не е достатъчно за нашия човек. Само ако е допълнено с тази "дейност", има надежда да се получи здрава котва...

Нима някой спори по това, приятелю? Нима си чел възражения във вестниците? Във вестниците не, но се върши не така. Трябва да се доказва.

Ами ти самият?

Вече достатъчно съм поживял. Животинските емоции са отстъпили на заден план. Нищо такова не ми се иска. Зная, че никакъв смисъл няма. Не се заблуждавам за себе си. Инстинктът за живот те крепи на повърхността, но не дава щастие.

А какво ме крепи мен? Семейството, Леночка? Да, естествено, но това не стига. При отпуск се побърквам от мъка. Муцунките на дечицата ли, които се изписват след операциите? Очите на майките ли?

Зная, че това са "социални програми", насадени от обществото. Нека. Те ми доставят удоволствие и ми позволяват да понасям несгодите.

Сигурно е много важно да убедиш себе си в това. Тогава именно ще бъдеш щастлив... Та аз съм щастлив... Че какво?

Спи, щастливецо... Спи...

Не, не е така лесно да се заспи. Нови мисли идват редица след редица. Днес вече принадлежи на миналото. Саша ще живее... навярно. Още една клапа има. Чудесно е това — клапа. На всеки преглед идват нещастници с митрална недостатъчност и ние ги изпращаме, като безнадеждно раз-перваме ръце. Горчива утайка от предишните опити. Сега това е отминало.

Даже ако има една операция в седмицата, много можем да излекуваме. А може — две. Такива като днешната ли? Не, няма да ни се иска. Всички момчета се измъчиха. И аз също. Нищо — ще се нареди. Май че трябва да пришиваме по методиката на Женя — това е по-лесно. Умен момък. Мисли ли той за смисъла на живота? Сигурно още не. Той е добър — у него има смисъл.

Дори и по една клапа на седмица да е, за година могат да бъдат оперирани към четиридесет души. Това е вече цифра, за която може да се говори. Цифра ли? Да се говори? Животинските програми са неунищожими. Да ги вземат дяволите! Такъв съм. Светец вече не мога да стана.

Какво ще оперираме утре? Операцията с АИК отменихме. Напразно се поддадохме на слабост. Може би още можем да я върнем? Не си струва. Казали са вече на майката, че няма да има. Майчиното сърце не е играчка — назад-напред . . . Вместо този Леня ще вземем възрастен, Сорокин, със стеснена аорта. Петро ще го оперира. Кръв от същата група. Да, ще го вземем. Само че, струва ми се, там има калциеви отлагания в клапата. Ще трябва лично да присъствам, за да се включа, ако се появят трудности.

Да, а аз исках утре по-рано да си отида, за да пиша. Отдавна трябваше да изпратя статията. Нищо, ще почака още. Ще почака... Колко хубаво е ей така да се умориш, а после да лежиш изтегнат... Ако не беше утрешният ден... грижите... постоянно новите грижи...

СЪДЪРЖАНИЕ

Първи ден

Втори ден. След две години

. . . Драматичността на раз-
мислите иде от това, че в по-
вестта се описват годините,
когато хирурзите от цял свят
започнаха шурма на гръдния
кош, когато навлизаше в прак-
тика операцията на сърцето.
Всяко ново нещо, не само в
медицината, иска доста време,
преди да може да се каже уве-
рено, че е излязло нещо от не-
го. Остротата на тази проблема
нараства стократно, когато
става дума за сърцето, за чо-
вешкото сърце. . . Какво ще
донесе ножът на хирурга —
здраве или смърт? Ако оста-
ват живи седемдесет на сто, то
навярно операциите са оправ-
дани. А тридесетте, които уми-
рат? Може ли човешкият жи-
вот да се измерва с процен-
ти? . . .

Повестта на Н. Амосов мъч-
но може да се чете без вълне-
ние. Това е книга за хуманиз-
ма, за отговорността на човека
пред обществото, ако щете, за
смисъла на живота. Повестта
показва каква цена са платили
за операцията на сърцето са-
мите хирурзи. . .

В. С. РЕВИЧ
„Литературная Россия“

. . . Художествена проза и
при това превъзходна проза:
лаконична, крайно емоционал-
на, динамична. . . Авторът на
повестта — известният съвет-
ски хирург, лауреат на Ленин-
ска награда, професор Нико-
лай Амосов, е извършил тук
смел опит да изрази мислите и
чувствата си в оригинална ху-
дожествена форма на повест-
изповед. Повестта е страстен
призив към съюз на мисълта и
сърцето, на науката и изкуст-
вото, на разума и емоциите.
В строежа на произведението
през цялото време се чувства
тази двуединна същност: на-
прегнати разказ за работата
на хирурга постоянно се при-
дружава от един трезвен авто-
ров самоанализ.

Книгата на Амосов е кни-
га страдна, жива, тревожна.
Книга на търсенията и книга
на въпросите, при това такива
въпроси, на които няма и май
че не може да има веднъж за-
винаги дадени отговори. И ма-
кар че действието не излиза
извън пределите на един изсле-
дователски институт, тая по-
вест, проникната от висок ху-
манистичен патос, по своята
същина ни въвежда в областта
на големите граждански и фи-
лософски проблеми. . .

И. ПИТЛЯР
„Литературная газета“

Народна култура, София, 1967
Перевел от руски Пелин Велков